

సంస్కృత గ్రంథములు

— కావ్యములు —

	ప్రతి	1	క	దు.	అ.
కవిరాక్షసియము, ద్వ్యధికావ్యము, టీక	...	1	0		
కుమారసంభవము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	12		
" ఆంధ్రీటీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	0		
కాదంబరి, చక్కనిప్రతి	...	4	0		
గీతగోవిందము, (అష్టపది) సాంధ్రీటీక	...	2	8		
దశకుమారచరిత్రము	...	1	3		
నీలికాన్తము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	0	4		
వైషణ్యము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	2	8		
సంస్కృత (నాగరిక) బాలశిక్ష, తెలుగు అర్థముతో	...	0	5		
రామాయణము సంగ్రహసహితము	...	0	5		
" ఇంగ్లీషు అర్థముతో	...	0	5		
సంస్కృత (నాగరిక) బాలశిక్ష, తమిళ అర్థముతో	...	0	5		
బిల్వజచరిత్ర, సటీక	...	1	0		
భర్తృహరినుభాషితము, సాంధ్రీపద్యతాత్పర్యము	...	2	0		
డిటా సవ్యాఖ్యానాంధ్రీటీకాతాత్పర్యము, వినుగులక్ష్మణాకవి,					
ఎలకూచి బాలసరస్వతి, పుష్పగిరి లిమ్మన - ఈముద్గరి					
ఆంధ్రీపద్యములుగూడ నిందు చేర్చబడినవి	...	5			
భాషామంజరి, సటీక	...	0	10		
భారవి (కీరాతాద్వసియమ్) సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	1	8		
భారవి, ఆంధ్రీటీకాతాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము, 3 సర్గలు	...	2	8		
మణిమంజరీభేదిని, రామయోగీంద్రవిరచితము	...	0	8		
భోజచరిత్ర, ఆంధ్రీటీకాతాత్పర్యసహితము	...	3	0		
మేఘసందేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0	12		
" ఆంధ్రీటీకాతాత్పర్యసహితము	...	1	12		
రూపావలి, సంస్కృతపద్యాత్మకచిన్నకథ	...	0	3		

శ్రీ రస్తు
శ్రీమహాకవికాలిదాసకృత

బుతు సంహారము

ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

చెన్నై పురి:

గవిల్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

వారిచే బ్రకటితము.

1954

All Rights Reserved.

Printed by
V. VENKATESWARA SASTRULU
of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the, 'VAVILLA' PRESS
MADRAS—1954.

శ్రీ రస్తు. ఋతుసంహారము

ప్రథమ సర్గము.

ఆవ. “కాళిదాసుఁ”డను పేరుగల యొక కవీశ్వరుఁడు నకల ఋతువుల
యందును సుఖానుభవమునకు మార్గములు గలవని చెల్పుచు “ఋతుసంహార”
మనియెడు నొక కావ్యమును రచించుచువాఁడై తొలుత గ్రీష్మర్తువును వర్ణిం
చుచున్నాఁడు. ఇచట నొక నాయకుఁడు తన ప్రియురాలికి గ్రీష్మర్తు వర్ణన
చునెడు కథను చెప్పచున్నాఁడని జన్తునిర్దేశమును మంగళము నాచరించు
చున్నాఁడు. —

శ్లో. ప్రచండసూర్యః స్పృహణీయచంద్రమాః
సదావగాహత్మమవారిసంచయః,
దినాంతరమ్యోఽభ్యుపశాంతమన్తథో
నిదాఘకాలోఽయముపాగతః ప్రియే.

1

టీ. ప్రియే = ప్రియురాలా! ప్రచండసూర్యః-ప్రచండ = మిక్కిలి
తీక్షణమైన, సూర్యః = సూర్యుఁడుగలదియు, స్పృహణీయచంద్రమాః-స్పృహ
ణీయ = కోరదగిన, చంద్రమాః = చంద్రుఁడుగలదియు, సదా = ఎల్లప్పుడు
(వగలు ఎప్పుడైనను), అవగాహత్మమవారిసంచయః-అవగాహ = స్నానమునకు,
త్మమ = తగిన, వారిసంచయః = ఉదకసమూహముగలదియు, దినాంతరమ్యోః -
దినాంత = వగటితుదయందు (సూర్యుఁడై ప్రియించినది మొదలుకొని ఉద
యమునకు), రమ్యోః = రమణీయమైనదియు (రాత్రి వేళ సూర్యతాపముదీరి
సుఖముగా నుండు నచట), అభ్యుపశాంతమన్తథః-అభ్యుపశాంత = మిక్కిలి

యజ్ఞానిన, మన్మథః = కామముగలదియు, (అనఁగా వసంతకాలమందలికామము ద్వీగుణము గనుక అట్టి కామోద్రేకము తగ్గినదనుట). ఆయు నిదాఘకాలః. ఈ గ్రీష్మకాలము ఉపాగతః = వచ్చినది.

తా. ప్రియురాలా! చూచితివే? యీ గ్రీష్మఋతువు ఇందు వగలు చూర్మ్యండు తీక్షణముగ నెడకాయుచుండుటచేత సరస్వతీకాచి జలాశయముల యందు అవగాహనము బహుసుఖముగదా? ఇట్లవగాహనము మఱియొక ఋతువనువుపడదు. మఱియు సాయంకాల మయినది మొదల వర్షజనముతోఁ గూడి బయల్దేయందు వెన్నెలలో విహరించుచు శీతలద్రవ్యంబుల నేవించుచు. గీతనృత్యాది వివిధభోగంబు లనుభవించుటకుం దగినది గదా! *

శ్లో. నిశాశ్శశాంకక్షతనీలరాజయః

క్వచిద్విచిత్రం జలయంత్రమందిరం,

మణిప్రకారాః సరసం చ చందనం

శుచౌప్రియే యాంతి జనస్య సేవ్యతామ్.

2

టీ. ప్రియే = ప్రియురాలా! క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, శశాంక... జయః—శశాంక = చంద్రునిచేత, క్షత = పోఁగొట్టఁబడిన, నీలరాజయః = నల్లని (చీకటియొక్క) చాల్వలుగల, నిశాః = రాత్రులును, (క్వచిత్) విచిత్రం = వింతయగు, జలయంత్రమందిరం = ఉడకధారాయంత్రములు గల గృహమును, (క్వచిత్) మణిప్రకారాః = రత్నవిశేషములును (అనఁగా శీతలములగు చంద్రకాంతమాత్తీకాచి రత్నములును), (క్వచిత్) సరసం = ద్రవ.

* ఈ యర్థము కాకుంతలమువ “సుభగసలిలావగాహః పాటలసంగర్గ సురభివనవాతాః, ప్రచ్ఛాయసులభనిద్రాదివసాః పరిణామరమణీయాః” అనఁగా జలములయందు దవగాహనము మిగులసుఖముగ నుండుననియు పాటలపువ్వుముల. మీదినుండివచ్చు వాయువులు సుగంధములయి వీచుచున్నవనియును నీడపట్టు సుఖముగా నిద్ర పట్టుననియును సాయంకాలమయినది మొదలు దినములం రమణీయములుగా నుండుననియును వర్ణింపఁబడియున్నది.

మైన, చందనం = చందనపంకమును, జనస్య = జనమునకు, సేవ్యతాం = సేవింపఁ
దగి యుండుటను, యాంతి = పొందుచున్నది.

తా. కాంతామణీ! ఈ గ్రీష్మకాలమున రాత్రులయందు హాయిగా
వెన్నెల గాయుచుండఁగా విహారము సేయుట యెంత వేడుకగా నుండును.
చగటివేళలయందు వింతవింతలుగ కల్పింపఁబడిన జలయంత్రములు గల యిడ్డ
యందు చల్లఁదనమొంత యాప్యాయిత నిచ్చుచున్నది. చంద్రకాంతములు
మొదలగు మణులు శయనాదులకును ముక్తములు మొదలగునవి ధారణాదులకు
సౌంత సుఖకరముగ నున్నవి; కర్పూరాది మిశ్రితమైన చందనపంకము తాప
మును దీర్చి యానందము గల్గించుచున్నయది. ఇట్టి సుఖములు వఱియొక
సమయమున లభింపనని తాత్పర్యము.

శ్లో. సువాసితం హర్ష్యతలం మనోహరం

ప్రియాముఖోచ్ఛ్వాస్విసవికంపితం మధు,

సుతంత్రీగీతం మదనస్య దీపనం

శుచౌ నిశీథేఽనుభవంతి కామినః.

3

టీ. కామినః = కాముకులు, శుచౌ = గ్రీష్మకాలమందు, నిశీథే = అర్థ
రాత్రియందు, సువాసితం = మంచివాసన గలిగింపఁబడినదై, మనోహరం =
రమణీయమైన, హర్ష్యతలం = మేడమైభాగమును, ప్రియా... మ్మితం-ప్రియా=
ప్రియారాలియొక్క, ముఖ = వక్త్రముయొక్క, ఉచ్ఛ్వాస్ = నిట్టూర్పుచేత,
సవికంపితం = కదలింపఁబడిన, మధు = మద్యమును, మదనస్య = కామమునకు, దీపనం =
ఉద్దీపకమగు, సుతంత్రీగీతం = మంచితం తెలుగల (వీణలు మొదలగు) వానితోడి
పాటను, అనుభవంతి = అనుభవించుచున్నారు.

తా. గ్రీష్మకాలమునందు సుఖము ననుభవింపఁ గోరువారికి అనుకూల
ములైన యుపాయము లేవి యనఁగా నిర్జలమై చిత్రాలంకారాదులచేత
నందమై సుధాపాదులచేత సుగంధమై పరిశుద్ధమైనగాలి పీచుటకనుకూల మగు
మేడయు, శ్రమను దీర్చునదియై మనమునకు నుత్సాహము గలిగించి గ్రీష్మముచేతఁ

గలిగిన బలహీనతను బోగొట్టి రతిసుఖము నిచ్చునదియై ప్రియురాలితోఁ గూడి శ్రోలఁబడఁమద్యము, అట్లు హాయిగానుండునమయమున శ్రోత సుఖముగా వినఁ బడు పీఠాదులగానము, ఇవి యీ సమయమున సుఖమును గలిగించునవి.

శ్రో. నితంబబింబై స్సదుకూలమేఖలైః-

స్తనైః సహారాభరణైః సచందనైః

శిరోరుహైః స్నానకషాయవాసితైః

స్త్రియో నిదాఘం శయమంతి కామినామ్.

4

టీ. స్త్రియః = స్త్రీలు, సదుకూలమేఖలైః = వెలిపట్టుకోకలతోడను మొలనూళ్లతోడనుగూడిన, నితంబబింబైః = వర్తలములయిన పిఱఁదలచేతను, సహారాభరణైః = ముత్యాలహారములతోడను నిష్కములనవరము మొదలగు (బంగారునాణెముల దండలు) మొదలగునట్టి యాభరణములతోడను గూడిన వియ, సచందనైః = చందనముతోఁగూడిన, స్తనైః = స్తనములచేతను, స్నాన కషాయవాసితైః = స్నానముచేయనపుడు (చమురువదలుటకుపులుముకొనునట్టి) పరిమళయుక్తములైన ఒగరునస్తువులచేత నువాసనగలిగిన, శిరోరుహైః = కురుల చేతను, కామినాం = కాముకులకు, నిదాఘం = వెట్టను, శయమంతి = పోగొట్టుచున్నారు.

తా. ఈ శ్రీష్టకాలమునందు తమప్రియురండ్రతోఁగూడినకాముకుల మనంబునకు నుల్లాసముగలిగించు నాయువతీమణుల పృథునితంబములయందు పొందుగుల్కు వెలిపట్టుకోక విశదశీతమగుచు వెలుంగ ఆ చీరపైని మణిమయ మగు మొలనూలు మఱిత మనోహరమై ప్రకాశింప అనందసందోహ నిధాన ములో యనఁదగి స్వరణమాత్రంబున నుల్లంబులఁ జల్లుమనం జేయం జాలు తరుణీమణి కుచకలశములు “పటచ్చాయా కూవజలం తాంబూలం తరుణీస్తనం, శీతకాలే భవేద్దుష్ట మష్టకాలేతు శీతలం” అనునట్లు సుఖశీతలములై కర్పూర మిశ్రితమైన చందనపంకలేపముచే జిత్తంబును చిత్తజాయత్తంబుఁ గావించుచు, ముక్తాహరాది భూషణ భూషితములై మితిమీరిన మోహనంపు చక్కందనమున నయనములకు సాఫల్యము గలిగింప స్నానీయసువాసితములయి

మోముపై చలించుకొరోజములు తక్షణోన్మీలిత మైననరసీరుహముపై ముసరు
కొదములేంట్టయందము నందుచుండ నికనిదాఘ (వెట్టదనము) మనసెట్టిది,
అట్లునభవించువారి సుఖంబుకన్న వేరొండు సుఖము గలదే?

శ్లో. నితాంతలాఘోరసరాగరంజితై-

ర్నితంబినీనాం చరణైః సనూపురైః,

పదేపదే హంసరుతానుకారిభి-

ర్జనస్య చిత్తం క్రియతే సమన్తథమ్.

5

టీ. నితాం...జితైః-నితాంత=మిక్కిలి, లాఘోరస = లఘుకయొక్క,
రాగ=ఎఱుపుచేత, రంజితైః = రంగుకేయబడినవై, సనూపురైః = అందలతోఁ
గూడికొనినవై, పదేపదే=అడుగడుగునందును, హంసరుతానుకారిభిః=హంసల
భ్వనిననుకరించుచున్న, చరణైః=పాదములచేత, జనస్య=జనముయొక్క, చిత్తం=
చునస్సు, సమన్తథం = కామముతోఁ గూడినదిగా, క్రియతే = చేయబడు
చున్నది.

తా. లఘుకచేత పారాణింపబడి మిగుల సెఱ్ఱనై అందలను దాల్చి
యున్నవై యడుగడుగునకు నంచలరాయిడిని జేయుచున్నతరుణుల పాదము
లను జూచినట్లైన వలపు కలుగనివారివరు గలరు?

ఆవ; నాల్గవశ్లోకమునఁ జెప్పినయర్థము ననువదించుచు నట్టి వస్తుసౌంద
ర్యము కాముకులకుమాత్రమే గాక సర్వరసీకులకును సృహణీయమయిన దని
తెల్పుచున్నాడు.—

శ్లో. పయోధరా శ్చందనపంకచర్చితా-

స్తుషారగౌరార్పితహారశేఖరాః,

నితంబదేశాశ్చ సహేమమేఖలాః

ప్రకుర్వతే కస్య మనో న సోత్సుకమ్.

6

టీ. చందనపంకచర్చితాః = చందనపుద్రవముచేత పూయబడినవై,
తుషారగౌరార్పితహారశేఖరాః = మంచువలె తెల్లగానుండిన ముత్యాలహారము

లను చాల్చిన, పయోధరాః = స్తనములును, సహేమమేఖలాః = బంగారు మొల
నూళ్లతోఁగూడిన, నితంబదేశాః = పిఱుదులును, కన్యమనః = ఎవనియొక్క మన
స్సును, సోత్సుకం = వేడుకతోఁగూడినదానినిగా, నప్రకర్షతే = చేయవు?
(ఎల్లరమననులను సోత్సుకములనుగాఁ జేయును.)

తా. చందనము నలంది ముత్తియములనరంజుల నలంకరింపఁబడిన తరు
జులయొక్క స్తనకలశములును, బంగారుమొలనూలుతో నొప్పుచున్న పిఱు
దులును ఎవ్వరిమనసున కింపు గాకుండును?

శ్లో. సముద్గతస్వేదజితాంగసంధయో

విముచ్య వాసాంసి గురూణి సాంప్రతం,

స్తనేషు తన్వంశుకమున్నతస్తనాః

నివేశయంతి ప్రమదాస్సయావనాః.

7

టీ. సముద్గతస్వేదజితాంగసంధయః - సముద్గత = పైకివెడలిన, స్వేద =
చెమటచేత, జిత = జయింపఁబడిన, అంగసంధయః = (బాహుమూలము మొదలగు)
అవయవసంధులుగలవారై, సయావనాః = యావనముతోఁగూడినవారై,
ఉన్నతస్తనాః = ఎత్తైనకుచములుగల, ప్రమదాః = మదవతులు, సాంప్రతం =
ఇప్పుడు, గురూణి = దట్టములై బరువైన, వాసాంసి = వస్త్రములను, విముచ్య =
విడిచి, స్తనేషు = స్తనములయందు, తను = సూక్ష్మమైన, అంశుకం = వస్త్రమును,
నివేశయంతి = ఉంచుచున్నారు.

తా. ఈ సమయమునందు యువతులు చిక్కనివలువలను వదలి మిగుల
వలుచనివలువలను తమకుచకలశముల నలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. సచందనాంబువ్యజనోద్భవానిలైః

సహాయప్తిస్తనమండలార్పణైః

సవల్ల కాకలిగీతనిస్వనై -

ర్విబోధ్యతే సుప్త ఇవాద్య మన్తథః.

8

టీ. సచం...నిలైకి, సచందనాంబు=చందనోదకముతోఁగూడిన (చందన ద్రవముతోఁగూడిన), వ్యజన=విసనకఱ్ఱలవలన, ఉద్యవ = పుట్టిన (విసనకఱ్ఱలు పీచుటచేతఁ గలిగిన), ఆనిలైకి=వాయువులచేతను. సహా...ర్వనైకి=సహాయప్తి= ముత్యాలపేరుతోఁగూడిన, స్తనమండల=వర్తులములయిన కుచములయొక్క, అర్వనైకి=ఇచ్చుటలచేత, సవ...స్వనైకి=సవల్లకీకాకలిగిత = వీణలయొక్కనూత్నమై అవ్యక్తమధురమైన పాటలతోఁగూడిన, నిస్వనైకి = (గాయకులయొక్క కంఠగానముల) ధ్వనులచేతను, అద్య=ఇప్పుడు, మన్మథి = మన్మథుఁడు సుప్త భవ=నిద్రించినవానివలె, విబోధ్యతే=మేలుకొల్పబడుచున్నాఁడు.

తా. చందనద్రవసీక్తములగు పీవనలంబుట్టు వాయువులును, ముతైముల పేరులం బొంగారు జవరాండ్ర గబ్బిగుబ్బల కౌగిలింతలును, కర్ణరసాయనంబులగు వల్లకీరవంబులును, నిద్రసెందుచున్నమన్మథుని మేలుకొలుపుచున్నట్లు న్నువి. (అనఁగా మన్మథోద్దీపకములై యున్నవి.

శ్లో. సితేషు హర్షేషు నిశాసు యోషితాం

సుఖప్రసూప్తాని ముఖాని చంద్రమాః,

విలోక్య నూనం భృశముత్సుకశ్చిరం

నిశాక్షయే యాతి హ్రియేవ పాండుతామ్.

9

టీ. చంద్రమాః=చంద్రుఁడు. నిశాసు=రాత్రులయందు, సితేషు=తెల్లనివియగు, హర్షేషు=మేడలయందు, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, సుఖప్రసూప్తాని=సుఖముగానిద్రించుచున్న, ముఖాని = మోములను, చిరం = కడవుగా, విలోక్య=చూచి, భృశం=మిక్కిలి, ఉత్సుకః=(ఈస్త్రీ ముఖములవంటి యందము నాకులేకపోయెనేయని మనంబున) ఔత్సుక్యముగలవాడై, నిశాక్షయే = రాత్ర్యంతమునందు, హ్రియేవ = లజ్జచేతనువలె, పాండుతాం=తెల్లఁదనమును యాళి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఎడకాలమునందు మేడలమీఁద సుదనిద్రఁ జెందియున్నతరుణీ మణులమోములం గని చంద్రుఁడు తనకిట్టికాంతిలేదని మనంబున పుచబడి

సిద్ధచేత తెల్లబోయినాడో యనునట్లు వేకువజామున కాలిపీనుడై గన్నడును.

శ్లో. అసహ్యవాతోద్ధతరేణుమండలా
ప్రచండసూర్యాతపతాపితా మహీ,
న శక్యతే ద్రష్టుమపి ప్రవాసిభిః
ప్రియావియోగానలదగ్ధమానసైః.

10

టీ. అసహ్య...మండలా-అసహ్య=ఓర్వనశక్యమయిన, వాత=వాయువుచేత, ఉద్ధత=యెగురగొట్టబడిన, రేణు=దుమ్ముయొక్క, మండలా = సమూహముగలదియు, ప్రచం...సితా-ప్రచండ=తీక్షణమైన, సూర్యాతప = యెండచేత, తాపితా = తపింపజేయబడిన, మహీ = భూమి, ప్రియా...నసైః-ప్రియా=ప్రియరాండ్రయొక్క, వియోగ = ఎడబాటనెడు, అనల=నిప్పుచేత, దగ్ధ=కాల్చబడిన, మానసైః = మనస్సులుగల, ప్రవాసిభిః = బాటసారులచేత, ద్రష్టుమపి=చూచుటకును, న శక్యతే=సాధ్యపడలేదు.

తా. ఈయెండకాలమునందు నిలువశక్యముగాకుండునట్లు బడమటిగాలి మిగుల వడిగా వీచుచున్నది. నేలమీది దుమ్ము వైకెగిరి దిగంతములం గ్రమ్ముచున్నది. ఎండ బహుతీవ్రముగా నుండుటజేసి భూమి మిక్కిలి వేడియైనది. యీసమయమునందు విదేశవాసము సేయుజనులు తమప్రియరాండ్రను విడిచి యుండుటచేత ఆవిరహగ్ని మనసులను కాల్చుటయేగాక యెండచేత యింతకాలినభూమి దేరిచూచుటకును వలచుపడకున్నది గదా.

శ్లో. మృగాః ప్రచండాతపతాపితా భృశం
తృషా మహత్యా సరిశుష్కతాలవః,
వనాంతరే తో యమితి ప్రథావితా
నిరీక్ష్య భిన్నాంజనసన్నిభం నభః.

11

టీ. మృగాః=జింకలు, భృశం=మిక్కిలి, ప్రచ...సితా - ప్రచండ = తీక్షణమయిన, అతప=ఎండచేత, తాపితా=తపింపజేయబడినవై, మహత్యా =

గొప్పదయిన, తృప్తి=దప్పిచేత, వరి...తాలవః-పరిశుష్క=యెండిన, తాలవః= దొడలుగలవై, వనాంతరే=అడవివడుమ, భిన్నాంజనసన్నభం = మెదగనూరిన కాటుకతో సమానమయిన, సభిః = ఆకాశమును, నిరీత్య = చూచి, తోయ మితి=ఉదకమని, ప్రధావితాః=వరుగైతివని.

తా. జింకలు చుట్టుకైనయెండచేతను వడిగా వీచునట్టిపడమటిగాలిచే తను మిగుల తాపమును పొందినవై మిక్కిలి దప్పిచేత నాలుకయు దొడలు నారిపోగా అడవియెడారులయందు కొంచెమువల్లముగల ప్రదేశముల నల్లని లేటకాంతి గలయాకాశమును (ఎండమావులను) ఉదకమనియెంచి వరుగైడు చున్నవి.

శ్లో. సవిభ్రమైః సస్తితజిహ్వవీక్షితైః -

ర్విలాసవతోఽమనసి ప్రవాసినామ్,

అనంగసందీపనమాశు కుర్వతే

యథా ప్రదోషాః శశిచారుభూషణాః.

12

టీ. విలాసవత్కః=విలాసముగలస్త్రీలు, శశిచారుభూషణాః = చంద్రుఁడనెడు ఆలంకారముగల, ప్రదోషాయథా = సంధ్యవేళలవలె. సవిభ్రమైః = విలాసముతోఁగూడుకొనిన, సస్తి...క్షితైః-సస్తిత = చిఱునగవుతోఁగూడుకొన్న, జిహ్వ=పటిలములయిన, వీక్షితైః=చూపులచేత ప్రవాసినాం = విరహజనులయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, అనంగసందీపనం = కామోద్దీపనమును కుర్వతే=చేయుచున్నారు.

తా. ఈసమయమందు సాయంకాలములు చంద్రునిచేఁ బ్రకాశించు నట్లు విలాసయుక్తములైన చూపులచేతను చిఱునగవులచేతను వెలయునట్టిజవరాండ్రు గని విదేశమునందు నొంటరిగ సంచరించుబాటసారులకును మనసున వలవంత మిగులుచున్నది గదా.

శ్లో. రవేత్తయూఘైరభితాపితో భృశం

విదహ్యామానః పథి తప్తపాంసుభిః,

అవాఙ్ముఖో జిహ్వగలిశ్చస్వస్థః ముహూః
ఫణీ మయూగస్య తలే సిషీదతి.

13

టీ. రవేః = సూర్యనియొక్క, మయూః = కిరణములచేత, భృశమ్ = మిక్కిలి, అభితాపితః = మిక్కిలితాపము నొందింపఁబడినదై, పథి = మార్గమందు, తప్తపాంసుభిః = కాలినదుమ్ముచేత, విదహ్యామానః = మిక్కిలికాల్పఁబడినదై, అవాఙ్ముఖః = తలవంచుకొన్నదై, జిహ్వగలిః = వంకరగాఁ బోవుచున్నదై, ముహూః = మాటిమాటికి, శ్వస్థః = నిట్టూరుపువిడుచుచున్నదైన, ఫణీ = పాము, మయూగస్య = నెమిలియొక్క, తలే = పింఛముక్రింద, సిషీదతి = పడియున్నది.

తా. చూచితివే! యెండవేడిమికి తాళఁజాలక పాము నీడకు బోయి కాలినదుమ్ములతో జేరి యెండ లంకయు కాలుచుండఁగా మిగుల కష్టముగా వచ్చి యాబాధచేత తనశత్రువనియుఁ జూడక నెమిలిపింఛపునీడనుజేరి రోజుచు పడియున్నది. కష్టము యుక్తాయుక్తముల నెఱుంగనీయదుగదా? శ్లో. తృషా మహత్యా హతవిక్రమోద్యమః

శ్వసన్తుహుర్ధూరవిదారితాననః,

న హంత్యదూరేఽపి గజాన్ మృగేశ్వరో

విలోలజిహ్వశ్చలితాగ్రకేసరః.

14

టీ. మహత్యా = అధికమైన, తృషా = దప్పిచేత, హతవిక్రమోద్యమః = తనపరాక్రమప్రయత్నముపోయినదై, ముహూః = మాటిమాటికి, దూరవిదారితాననః = నోటిని మఱింతతెఱచుకొన్నదియు, విలోలజిహ్వః = నాలుక నాడించుచున్నదియు, చలితాగ్రకేసరః = ముందఱిజాలును విదలించుచున్నదైన, మృగేశ్వరః = సింహము, అదూరేఽపి = దగ్గరనుండినదైనను, గజాన్ = ఏనుగులను, న హంతి = చంపకున్నది.

తా. సింహము తానన్నిటిని హింసించునట్టి పరాక్రమము గలదైనను తనకు కేవలము విరోధులుగనుండునేనుగులు తనచేరువ నున్నను వానిజోలికి

జోకయన్నది. మిక్కిలి దప్పిగొని నోరు తెఱచుకొని నాలుక నాడించుచు జోజుచున్నది. ఎండతాపము స్వాభావికచేష్టను నైతము చేయరానియకున్నది. ఎంతవాడైనను రాగలకష్టమువచ్చినప్పుడు లోబడిపోవుచున్నాడు.

శ్లో. విశుష్కకంఠాహృతశీకరాంభసః

గభస్తీభిర్భానుమతోఽనుతాపితాః,

ప్రవృద్ధతృష్ణోపమాతా జలాధిసో

న దంతినః కేసరిణోఽపి బిభ్యతి.

15.

* టీ. విశుష్క = ఎండిన, కంఠ = కంఠముచేత, ఆహృత = తీసికొనఁబడిన, శీకరాంభసః = చల్లని యుండఁముగలవియు, భానుమతః = సూర్యుని యొక్క, గభస్తీభిః = కిరణములచేత, అనుతాపితాః = మిక్కిలితపింపఁజేయఁబడినవై, ప్రవృద్ధః = వృద్ధి బొందిన, తృష్ణ = దప్పిచేత, ఉపమాతాః = బాధింపఁబడినవై, జలాధినః = నీటిని గోరుచున్న, దంతినః = ఏరుగులు, కేసరిణోఽపి = సింహమువలనను, న బిభ్యతి = భయపడకున్నవి.

తా. ఏరుగులు గొంతులెండి తొండమునందలిగొంచ పాటినిటిబిందువు. అతో గొంతులందడుపుకొనుచు, సూర్యకిరణములవేడిమికి మఱింత తాపము నొంది దప్పిగొని నీరెక్కడ దొరకునా యని చూచుచు సింహములు వచ్చినను భయపడకున్నవి.

శ్లో. హుతాగ్నికలైః సువితుర్గభస్తీభిః

కలాపినః క్లాంతశరీరచేతసః,

న భోగినం ఘ్నంతి సమీపవర్తినం

కలాపచక్రేషు నివేశితాననమ్.

16.

టీ. సవతుః = సూర్యునియొక్క, హుతాగ్నికలైః = ప్రేల్పఁబడిన యగ్నితో సహనములైన, గభస్తీభిః = కిరణములచేత, క్లాంత = వాడిన, శరీరచేతసః = శరీరమువనసుకలవియు (అనగా ఎండవేడిమిచేత దేహమువాడినది.

మనమనొచ్చినదనియర్థము.) కలాపినః = నెమిళ్లు, సమీపవర్తిసం = చేరువనున్నదై,
కలాపచక్రేషు = పింఛములందు, నివేశితాననం = మోమునువైచుకొనియున్న,
భోగినం = పామును, న ఘ్నంతి = చంపకున్నవి.

తా. నెమిళ్లు ఎడవేడిమిచేత మిగుల శ్రమకొందినవై తమకు శత్రు
ఫలయ్యును తమమీద వచ్చి వడిచి వైచు పాములకు పరికింపకున్నవి.

శ్లో. సభద్రముస్తం పరిశుష్కకర్తదం

సరః ఖనన్నాయతపాతృమండలైః,

రవేర్చయూతైరభితాపితో భృశం

వరాహయూథో విశతీవ భూతలమ్.

17

టీ. సభద్రముస్తం = భద్రముస్తలతోఁగూడినదియు, పరిశుష్కకర్తదం =
ఎడినబురదగలదియునగు, సరః = వడియను, ఆయతపాతృమండలైః = పొడవు
లైనముక్కుగొళ్లచేత, ఖనన్ = త్రవ్వచున్నదై, రవేః = సూర్యునియొక్క,
మయూతైః = కిరణములచేత, భృశం = మిక్కిలి, అభితాపితః = మిగులవేడినిగలి
గింపఁబడిన, వరాహయూథః = అడవిపాదులగుంపు, భూతలం = భూప్రదేశ
మును, విశతీవ = ప్రవేశించుచున్నట్లున్నది.

తా. అడవిపాదులగుంపు భద్రముస్తలనుఎత్తుటకు ముక్కుముట్టెలతో
పడియలకు త్రవ్వచుండఁగా ఎడకు తాళఁజాలక భూమిలో చొరులొవు
చున్నట్లున్నది.

శ్లో. వివస్వతా తీక్ష్ణతరాంశుమాలినా

సపంకతోయాత్పరసోఽభితాపితః,

ఉత్ప్లవత్య భేకస్తృషితస్య భోగినః

ఫణాతపత్రస్య తలే నివీరతి.

18

టీ. తీక్ష్ణతరాంశుమాలినా = తీక్ష్ణతర = మిక్కిలిచురుకయిన, అంశుమాలి
నా = కిరణసమూహముగల, వివస్వతా = సూర్యునిచేత, అభితాపితః = మిక్కిలి
తపింపఁజేయఁబడిన, భేకః = కప్ప, సపంకతోయాత్ = బురదస్థితోఁగూడు

కొన్న, సరసః=కొలఁతుకుండి, ఉత్పత్త్య=యొగిరి, తృప్తితప్త్య = అకలిగొనిన,
భోగినః=సర్పముయొక్క, ఘనాతవత్తప్త్య=గొడుగువంటిపడి గయొక్క, తలే =
క్రిందిభాగమందు, నిషీదతి=కూర్చున్నది.

తా. ఎండ మిక్కిలి తీక్షణముగా గాయంచుడఁగా పడియలొని నీరు
ఇగ్రిపోయి కొంచెముగా నిలిచి యొడచేత క్రాగుచున్నది. బురదవంటి వేడి
నీళ్లయందు నిలవలేక కప్ప యొకటి దప్పిగొనియుండిన, పాముపడగయొక్క
నీడయందు యెగిరి పడినది. (అనఁగా తాపముగొనియుండుటచేత కప్ప పాము
కనను మ్రింగు నని యెంచలేదు. పామును దప్పిగొనియుండుటచే కప్పను గను
నింపలేదు.)

శ్లో. సముద్ధృతాశేషమృణాలశాలకం
విపన్నమీనం ద్రుతభీతసారసం,
పరస్పరోత్పీడనసంహతైర్లజైః
కృతం సరః సాంద్రవిమర్దకర్దమమ్.

16

టీ. పర...సంహతైః=పరస్పర = ఒకదానితో నొకటి, ఉత్పీడన=త్రో
యుటయందు, సంహతైః = తాకుచున్న, గజైః=వినుఁగులచేత, సరః=కొలను,
సము...లంక-సముద్ధృత=పెళ్లగింపఁబడిన, అశేష = సమస్తమయిన, మృణాల
శాలకం=తామరతూండ్ల సమూహముగలదిగను, విపన్నమీనం = నశించినమీన
ములు గలదిగను, ద్రుతభీతసారసం-ద్రుతభీత=భయపడిపరుగిడిన, సారసం = బెల్ల
రుపక్షులు గలదియు, సాంద్రవిమర్దకర్దమం-సాంద్ర=దట్టముగా, నిమర్ద = నలు
గుడుగల, కర్దమం=బురదగలదిగను, కృతం=చేయఁబడినది.

తా. వినుఁగులు మడుగునఁబ్రవేశించి యొకదాని నొకటి త్రోసికొనుచు
తామరతీగల నన్నిటిని పెకలించి వేసెను. మత్స్యములు బురదలొ త్రొక్కుచు
వడి నశింపెను. జలపక్షులు భయపడి చెదరి పాటిపోయెను. నీళ్లను బురదయు
కలసి మెదిగి రొంపి అయినది. దీనివలన మూఢజనులు అన్యోన్యము విహారము
నేయుటయు మనస్విజనుల కాపక్కరమని అర్థము తోచుచున్నది.

శ్లో. రవిప్రభోద్భిన్నశిరోమణిప్రభో
 విలోలజిహ్వద్వయలీఢమారుతః,
 విహగ్నిసూర్యాతపతాపితః ఫణీ
 న హంతి మండుకకులం తృహకులః.

20

టీ. రవి... ప్రభః-రవిప్రభ = ఎండచేత, ఉద్భిన్న = వైశిష్ట్యపించుచున్న, శిరోమణి=శిరోరక్షముయొక్క, ప్రభః=(తేజస్సువంటి) తేజస్సుకలదియ, విలోల...దుతః-విలోల-చంచలమయన, జిహ్వద్వయ = రెండునాలుకలచేత, లీఢ=నాశించిన, మారుతః=గాలిగలదియ, విహ... విహ-విహ = విచారించేతను, అగ్ని = దావాగ్నిచేతను. సూర్యాతప=యెండచేతను, తాపితః = తపింపచేయఁబడినదియ, తృహకులః=దప్పిచేతతోటువడుచున్నదియ(నగు), ఫణీ=సర్పము, మండుకకులం=కప్పలమొత్తమును, న హంతి=చంపకున్నది.

తా. పాము ఎండగా మిక్కిలి వెలుగుచున్న శిరోరక్షముచుదాల్చి రెండు నాలుకలచేత గాలిని పీల్చుకొనుచు తనవిషముచేతను దార్చుచుమంటలచేతను నెండవేడిమిచేతను మిగులతపించుచున్నదై దప్పిగొని యెండఁగా కప్పలు తనను చేరవచ్చినను చంపనెంచకున్నది. (అనఁగా అనేకసంకటములు పడువానికి స్వాభావికములయిన కార్యములు సయితము తోచకుండునని భావము.)

శ్లో. సఫేనలోలాయతవక్త్రసంపుటం

వినిస్సృతాలోహితజిహ్వమున్ముఖం,

తృహకులం నిస్సృతమద్రిగహ్వరా-

దవేక్ష్యమాణం మహిషీకులం జలమ్.

21

టీ. సఫేన...సంపుటం - సఫేన = నరుగుతోకూడికొనన, లోల = చంచలమయన, ఆయత=పొడవైన, వక్త్రసంపుటం = నోరుగలదియ, విని... జిహ్వ-వినిస్సృత = నోటివెలుపలికివచ్చిన, అలోహిత = నొప్పి మెట్టివైన, జిహ్వం=నాలుకగలదియ, ఉన్ముఖం=యెత్తినముఖముగలదియ, తృహకులం=దప్పిచేతతోటువడుచున్నదియ, జలం=ఉదకమును, అవేక్షమాణం = చూచు

చున్నదైన, మహిషీకులం = బజ్జెలగుంపు, అద్రిగవ్వారాల్ = కొండగుహ నుండి, విరిస్పృతం = వెడలిపి చ్చినది.

తా. యెరుములగుంపు చల్లనివేళలఁ గొండగుహలలోఁ బండుకొనియుండి మిక్కిలి యెండబడినవేళకు తాపమును సహింపలేక నురుగుతోడి జొల్లుకారు చుండఁగా పొడవైననోళ్లు తెరుచుకొని యెఱ్ఱచైననాలుకలు వెళ్లపెట్టుకొని దప్పిచే నారాటపడుచుండినవై యిటువంటు జలమును వివకుకొనుచు కొండగుహనుండి బారులుకట్టి వచ్చుచున్నది.

శ్లో. ఓటుతరదవదాహోచ్చుష్కసస్యప్రరోహః

పరుషపవనవేగోతి ప్రసంశుష్కపర్ణాః,

దినకరపరితాపక్షీణతోయాస్సమన్తా

ద్విదధతి భయముచైర్వీక్ష్యమాణా వనాన్తాః.

22

టీ. ఓటుతర .. రోహః-పటుతర=మిక్కిలిగాపుడైన, దవదాహ = బా వాగ్నికాల్పుటచేత, ఉచ్చుష్క=మిక్కిలియెండిన, సస్యప్రరోహః = పయిరు మొలకలుగలదియు పరుష...పర్ణాః-పరుష=కఠినముగావీచునట్టి, పవన = గాలి యొక్క, వేగ=వడిచేత, ఉతి ప్ర=యెరగగొట్టఁబడిన, సంశుష్కపర్ణాః = యెండు టాకులు గలవియు, సమంతాత్ = అంతట, దినకర .. తోయాః-దినకర=సూర్యుని యొక్క, పరితాప=వేడిమిచేత. క్షీణాః=క్షయించిన, తోయాః = ఉదకములు గలవియు, ఉచైర్చి=యెత్తుచోట్లనుండి, వీక్ష్యమాణాః = చూడఁబడుచున్న, వనాన్తాః=అరణ్యప్రదేశములు భయం=భయమును, విదధతి=చేయుచున్నది.

తా. కారుచిచ్చు మంటలచేత పయిరులు పచ్చికలు మాడిపోవుచున్నవి. వడిగా వీచునట్టిగాలిచేత సెండుటాకు లెగిరిపోవుచున్నవి. ఎక్కడ చూచినను సెండచేత జలమంతయు పీల్చఁబడినది. ఇట్లు వనప్రదేశములు సూచుటకు భయము కలుగుచున్నది.

శ్లో. శ్వసితి విహగవర్ణః శీర్ణపర్ణద్రుమఫః

కపికులముపయాతి క్లాంతమద్రేర్ని కుంజం,

బుకు—2

భ్రమతి గవయయాథః సర్వత స్తోయమిచ్ఛన్
శరభకులమజిహ్వాం ప్రోద్ధగత్యంబు కూపాత్. 23

టీ. శిశ్ణపక్షద్రుపథః = ఎందుటాకులచెట్టుమీఁదనుండిన, విహగవర్గః = పక్షులగుంపు, శ్వసితి = ఆరాటముచేతనిశ్వాసమునువిడుచుచున్నది. క్షాంతం = బడలిన, కసికలం = కోఁతులగుంపు, అచ్రేః = పర్వతముయొక్క, నికుంజం = బొదరింటిని. ఉపయాతి = చేరుచున్నది, గవయయాథః = గురుహాతులగుంపు, తోయా = నీటిని, ఇచ్ఛన్ = కోరుచున్నచై, ఇకస్తకః = ఇటునటు, భ్రమతి = తిరుగుచున్నది, అజిహ్వాం = కుటిలముగాని, శరభకులం = శరభములగుంపు, కూపాత్ = బావినుండి, అంబు = దకమును, ప్రోద్ధగతి = యెత్తుకొనుచున్నది.

తా. పక్షులెందుటాకులచెట్టుమీఁదనుండి దప్పిగొని ఆయానపకుచ్చువి. కోఁతులొడవేడిమికి తాళఁజాలక కొండమీఁదిపొదలలోఁ జేరుచున్నవి. గురుహాతులు నీటికై యిటునటు తిరుగుచున్నవి. శరభములు టెక్కలుగలవి కావున అఁదైనబావులయందున్న నుదకమును తీసుకొనుచున్నవి.

శ్లో. వికచనవకుసుంభస్వచ్ఛసిందూరభాసా
ప్రబలపవనవేగోద్భూతవేగేన తూర్ణమ్,
తటవిటపిలతాగ్రాలింగనవ్యాకులేన
దిశిదిశి పరిదగ్ధా భూమయః పావకేన. 24

టీ. వికచ...భాసా - వికచ = వికసించిన నవ = నూతనమైన, కుసుంభ = కుసుంబా పూవుపలె, స్వచ్ఛ = నిర్మలమైన, సిందూరభాసా = సిందూరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియు, ప్రబల...గేన...ప్రబల = అధికమైన, పవన = గాలియొక్క, వేగ = వడిచేత, ఉద్భూత = పుట్టిన, వేగేన = వడిగలదియు, తట...కులేన - తట = ఒడ్డునందలి, విటపి = చెట్టుయొక్క, లతాగ్ర = కొనుకొమ్మలను, ఆలింగన = తాకుటయందు, వ్యాకులేన = తొందరపడుచున్నదియనగు, పావకేన = కార్పిచ్చుచేత, దిశిదిశి = ప్రతిదిక్కునం

దును. తూర్జమ్ = శీఘ్రముగా, భూమయః = ప్రదేశములు, పరిదగ్ధాః = మిక్కిలి దహింపఁబడినవి.

తా. కార్చిచ్చు సిందూరమువలె నెఱ్ఱగా మండుచున్నదై వడిగా పిచు నట్టిగాలిచేత మఱింత వృద్ధిబొందిచెట్లకొనగొమ్ముఁ తాకునట్లు మండుచున్నదై యతిశీఘ్రముగా నకలదిక్కులు వ్యాపించి కాలించున్నది.

శ్లో. జ్వలతి పవనవృద్ధః పర్వతానాం దరీఘ
స్ఫుటతి పటునినాదైః శుష్కవంశస్థలీఘ,
ప్రసరతి తృణమధ్యే లబ్ధవృద్ధిః క్షణేన
గ్లపయతి మృగవర్గం ప్రాంతలగ్నో దవాగ్నిః.

35

టీ. పవనవృద్ధః = వాయువుచేత వృద్ధిబొందిన, దవాగ్నిః = కార్చిచ్చు, పర్వతానాం = పర్వతములయొక్క, దరీఘః = లోయలయందు, జ్వలతి = మండుచున్నది. శుష్కవంశస్థలీఘః = యొడిన విడుల్ల చోట్లయందు, పటునినాదైః = కఠినమయిన మ్రోతలతో, స్ఫుటతి = విరియించున్నది, క్షణేన = క్షణములోపల, లబ్ధవృద్ధిః = పెచ్చు పెరిగినదై, తృణమధ్యే = కనవునడుమ, ప్రసరతి = వ్యాపించుచున్నది. ప్రాంతలగ్నః = పార్శ్వములయందంటు చున్నదై, మృగవర్గం = లేళ్లగుంపును, గ్లపయతి = కప్ప పెట్టుచున్నది,

తా. దావాగ్నిగాలిచేత వృద్ధిబొందికొండవరులయందు మండుచున్నది. వెదురుగుమ్మలలోచేరి పెటపెటధ్వనులతో వెదుళ్లనుకల్పించున్నది. యొడిపయిన కనవుపొదలో క్షణమాత్రములో క్రమ్మి భగ్గమని మండుచున్నది. లేళ్లగుంపునకు దాకుచున్నదై వానిని వ్యాకులపఱుచుచున్నది.

శ్లో. బహుతర ఇవ జాతః శాల్యలీనాం వనేషు
స్ఫురతి కనకగౌరః కోటరేఘ ద్రుమాణామ్,
పరిణతదళశఖానుత్పతక్ ప్రాంశువృక్షాః
భ్రమతి పవనధూతః సర్వతోఽగ్నిర్వనాంతే.

26

టీ. అగ్నిః=నివృత్తి, కాల్యలీలాం=బూరుగచెట్లయొక్క, వనేషు = వనములందు, హుతర ఇవ=మిక్కిలి అధికముగా, జాతః = పుట్టినది. ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, కోటరేషు=తోట్టలయందు, కనకగౌరః=బంగారువలె కచ్చనిదై, స్ఫురతి=ప్రకాశించుచున్నది, పరిణతదలకాఖాన్=మండుటాకుల కొమ్మలుగల, ప్రాశస్త్యతో = ఎత్తుచెట్లను, ఉత్పతక్ = ఎగిరియంటుచున్నదై, పవన ధాతః=గాలిచేత వీచబడినదై. సర్వతః = అంతట, ప్రమతి=తిరుగుడు వడుచున్నది.

తా. అగ్ని బూరుగచెట్లలో బుట్టి చెట్లతోట్టలలో మండుచు ఆకులు. రాకచున్న మాకులకంటుచు పెనుగాలిచే ప్రజ్వలిల్లి సకలదిక్కులను వ్యాపించుచున్నది.

శ్లో. గజగవయమృగేంద్రా వహ్నిసంతప్తదేహః
సుహృద ఇవ సమేతా ద్వంద్వభావం విహాయ,
హుతవహపరిభేదాదాశు నిర్గత్య కఠా
ద్విపులపులినదేశాం నిమ్నగాం సంవిశన్తి.

27

టీ. వహ్నిసంతప్తదేహః = కార్చిచ్చుచేతవేడిమిగొనిదీహములుగలవై, ద్వంద్వభావం=విరోధమును, విహాయ=విడిచి, సుహృద ఇవ=మిత్రులవలె, సమేతా=కూడినవై, గజగవయమృగేంద్రాః=వీనుగులును గురుపాతులును, సింహములును, హుతవహపరిభేదాత్ = కార్చిచ్చుచేత మిక్కిలిశ్రమగలిగిన, కఠాల్ = కొండకవులనుండి నిర్గత్య=వచ్చి, విపులపులినదేశాం = విస్తారములయిన యిసుక దిన్నెలుగల, నిమ్నగాం=నదిని, సంవిశన్తి = చేరుచున్నవి.

తా. సింహములు మొదలైనమృగములు దావాగ్ని తాపమునకు నోర్యతేక కొండగుహలనుండి వెలువడి సహజమయినవిరోధమును సంయతము విడిచి పెట్టి గుంపులుకూడి వచ్చి నదీప్రాంతమును జేరుచున్నవి.

శ్లో. కమలవనచితాంబుః పాటలామోదరమృగః
సుఖసలిలనిషేకః సేవ్యచంద్రాంశుహారః,

వ్రజతు తవ నిదాఘః కామినీభిః సమేతో
నిశి సులలితగీతే హర్ష్యపృష్ఠే సుఖేన.

28

టీ. సులలితగీతే=మిక్కిలిమనోహరమైన పాటగలదానా (ప్రేయసీ) !
కమలవనచితాంబుః=కమలవన=వద్ద వనముచేత, చిత=వ్యాపింపబడిన, ఆంబుః=
ఉదకముగలదియు, పాటామోదరమ్యః=పాటల = కలిగొట్టుపూవులయొక్క,
ఆమోద=పరిమళముచేత, రమ్యః=రమణీయమైనదియు, సుఖశలిలనిషేకః=సుఖ=
సుఖకరమైన, సలిల=ఉదకమందు, నిషేకః=సానముగలదిగాను, సేవ్యచంద్రాంశు
హరిః=సేవ్య=సేవింపదగిన, చంద్రాంశు=చంద్రకిరణములును. హరిః=గుఱ్ఱాల
హరిముగలదియు, కామినీభిః=స్త్రీలతో, సమేతః = కూడకొనిన, నిదాఘః =
గ్రీష్మఋతువు, నిశి=రాత్రియందు, హర్ష్యపృష్ఠే=మేడమీద, సుఖేన=సుఖ
ముగా, వ్రజతు=గడచిపోవుగాక.

తా. ఈ గ్రీష్మకాల మొడవేడిమిచేత నితకవృత్తి మయినను మిక్కిలి
సుఖకరము లయినవిషయము లున్నవి. కొలంకులయందు తామరలు వికసిల్లుచు
నుదకము చల్లగానుండి వేడిమిని హరించుచున్నది. కలిగొట్టుపూవులవాసనలు
మిగుల మనోహరము లయి క్రమించున్నవి. జలాశయములందు దవగాహనము
మిగుల సుఖమయినది. ముత్యాలహరిములును మల్లెపువ్వులదండలును వెన్నెలయు
నాప్యాయితను కలిగించుచున్నవి. రాత్రివేళల మేడలమీద గూర్చుండి
కామినీజనములతోఁగూడి సంగీతప్రసంగములచే సుఖముగాఁ బ్రొద్దు పుచ్చు
వచ్చును.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున

గ్రీష్మర్తు వర్ణనంబున ప్రథమసర్గము.

ద్వితీయ సర్గము.

అవ. గ్రీష్మఋతువునువర్ణించిన యనంతరమున క్రమస్రావ్యమైన వర్ష ద్రవ్యను వర్ణించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. సశీకశాంభోధరమత్రకుంజర
స్తటిత్పతాకోఽశనిశబ్దమర్దలః,
సమాగతో రాజవదుద్ధతద్యుతి
ర్ఘనాగమః కామిజనప్రియః ప్రియే.

1

టీ. హేప్రియే=హిప్రియారాలా! సశీకర...కుంజరః=సశీకర=జలబిందువులతోఁగూడిన, అంభోధర=మేఘము లనియెడు, మత్రకుంజరః = మదపుటేనుఁగులు కలిగినదియు, తఃపిత్పతాకోఽశనిశబ్ద=మెఱపులనియెడు, పతాకః = ధ్వజములకలిగినదియు, అశని...మర్దలః - అశనిశబ్ద = ఉరుములధ్వనియనెడు, మర్దలః=మద్దెలకలిగినదియు, ఉద్ధతద్యుతిః-ఉద్ధత=పెంపొందిన, ద్యుతిః=కాంతికలిగినదియు, కామిజనప్రియః-కామిజన = కాముకులగు జనులకు, ప్రియః = ఇష్టమైన, ఘనాగమః = వర్షఋతువు, రాజవత్ = రాజువలె, సమాగతః = వచ్చెను.

తా. ఓప్రియారాలా! మహారాజులెచ్చటికైనను వెడలు నప్పుడు మదజలము స్రవించుచుండుతుండములు గలిగినమదపుటేనుఁగుల గొనిపోవునట్లు వర్షఋతువు జలబిందువుల స్రవించుచుండుమేఘములతోఁ గూడియున్నది. వారు చిత్రవర్ణంబులగుటెక్కుముల నెత్తునట్లు ఇది మెఱపులఁ బ్రసరింపఁ జేయుచున్నది. వారు మర్దలాదివాద్యధ్వనులతోఁ గూడి యుండునట్టిదియుంబు ములు మొదలగువానిధ్వనులతోఁ గూడియున్నది. ఇట్లు మహారాజులక్షణంబు

లతో వర్ష ఋతువు వచ్చినది. ఈ ఋతువున జలాపూర్ణములగు మేఘముల యొక్కయు అట్టి మేఘములవై వ్యాపించుచుండు మెఱపులయొక్కయు ఇంద్ర భుస్సులయొక్కయు కాంతు లుక్కుటములై మనోహరముగ నలరారు చుండును. గ్రీష్మమున ఘృత సంతప్తములై యుండు మేఘ లీఋతువున వర్ష జలములచే జల్లఁబడుటచేతను మనోహరకాంతిమంతమగు ప్రకృతి కనుల యెదుట నలరారుచుండుటచేతను కాముకుల కుత్సాహముఁ గలుగఁజేయునది కావున వారి కీఋతువు మిగుల నిష్ప్రము నొడఁబూర్చును.

శ్లో. నితాన్తనీలోత్పలపత్ర కాంతిభిః

క్వచిత్ప్రభిన్నాంజనరాశినన్నిభైః,

క్వచిత్సగర్భప్రమదాస్తనప్రభైః

సమాచితం వ్యోమ ఘనైస్సమంతతః. ✓

2

టీ. క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, నితాంత...కాంతిభిః-నితాన్త = మిగుల, నీల = నల్లనైన, ఉత్పల = కలువలయొక్క, పత్ర = రేకులయొక్క, కాంతిభిః = కాంతివంటి కాంతికలిగినవియు, క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, ప్రభిన్న...నన్నిభైః-ప్రభిన్న = బాగుగ నూర్చబడిన, అంజన = కాలుకయొక్క రాశి-ప్రాగుతో, సన్నిభైః = సమములైనవియు, క్వచిత్ = ఒకస్థలమున, సగర్భ...ప్రభైః-సగర్భ = గర్భముతోఁగూడిన, ప్రమదా = స్త్రీలయొక్క, స్తన = స్తనములయొక్క, ప్రభైః = కాంతివంటికాంతికలిగినవియునగు ఘనైః = మేఘములచే, వ్యోమ = ఆకాశము, సమంతతః = అంతటను, సమాచితం = బాగుగఁజూట్టఁబడినది.

తా. ఆకాశము నంతయు నావరించుకొనియుండు మేఘములు కొన్ని స్థలములందు తెలు పెంతమాత్రమును కలియక మిగుల నల్లనై యుండు కలువ రేకులాలె నీలమగుకాంతి కలిగినవిగ నున్నవి. మఱికొన్ని స్థలములయందు మిగుల స్పీగముగ నుండుకాగున నూర్చబడినకాటుక యంతయుప్రాగుగఁ జేర్చి యుంచినట్లు నల్లగ నున్నవి. ఇంకను కొన్నిస్థలములయందు పసిమితోఁ గూడిన నలుపుకాంతికలిగి గర్భిణి యగునువిదకుచంబులకాంతిని బోలినకాంతి కలవిగ.

నున్నది. ఇట్లు నానాధములగు కాంతులచే నొప్పారుచుండు మేఘములు
అకాశమందంతట నలమికినియుండ చూడ మనోహరమై యొప్పారుచున్నది.

శ్లో. తృషాకులై శ్చాతకపక్షిణాం కులైః

ప్రయాచితాస్తోయభ రావలంబినః,

ప్రయాన్తి మన్దం బహుధారవర్షిణో

వలాహకా శ్చోత్రమనోహరస్వనాః.

3

టీ. తృషాకులైః-తృషా = దప్పిచే, అకులైః=న్యాకులములై గ, చాతక
పక్షిణాం=చాతకపక్షులయొక్క, కులైః=సమూహములచేత, ప్రయాచితాః=
ప్రార్థించబడినవై, తోయ...లంబనః-తోయ=జలముయొక్క, భర = బరువుచే,
అవలంబినః = ప్రేలుచుండునవియు, బహు...వర్షిణః-బహు = అనేకములగు,
ధార = ధారలుకలుగునట్లు, వర్షిణః = వర్షించునవియు, శ్చోత్ర ..స్వనాః -
శ్చోత్ర=చెవులకు, మనోహర=ఇంపగు, స్వనాః=ధ్వనులుకలిగినవియునగు, వలా
హకాః = మేఘములు, మన్దం = మెల్లగ, ప్రయాన్తి = పోవుచున్నవి.

తా. వర్షఋతువు గడచిపోయినప్పటికిని తిరిగి యిప్పుటిపక్షుకును జల
పానము చేయని వగుట మిగుల దప్పిగొని యుండుచాతకంబులు గుంపులు
గుంపులై కమ్మనునరించి జలము నర్థింపుచుండ జలము నిండియుండుట నాభారం
బున ప్రేలుచు ధారాపాతము కలుగునట్లుభిక్షముగ వర్షింపుచు ఉరుములచే
మనోహరముగ ధ్వనింపుచు మేఘములు మెల్లగ నటునిటు సంచరించుచున్నవి.

శ్లో. వలాహకాశ్చాశనిశబ్దమృదలాః

సురేంద్రచాపం దధతి స్తటిద్గుణమ్,

సుతీక్ష్ణధారాపతనోగ్రపాయకై

స్తుదన్తి చేతః ప్రసభం ప్రవాసినామ్.

4

టీ. అశని...మృదలాః-అశని = పిడుగులయొక్క, శబ్ద=ధ్వనియను, మృద
లాః=చుట్టలుకలిగినదియు, తటిద్గుణం-తడిల్ = మెలుపులనియెడు, గుణం=నారి

కలిగిన, సురేంద్ర)చాపం = ఇంద్రధనుస్సును, దధతః = ధరించుచుండునవియు (నగు), పలాహాకాః = మేఘములు, సుతీక్ష్ణ...సాయకైః = సుతీక్ష్ణ = మిగులవాడి యగు, ధారా = జలధారలయొక్క, పతన = విడుచుటయనియెడు, ఉగ్ర = తీక్ష్ణ ములగు, సాయకైః = బాణములచే, ప్రవాసినాం = విదేశములయందుండువారి యొక్క, చేతః = మనసును, ప్రసభం = బలాత్కారముగ, తుదన్తి = బాధించు చున్నవి.

తా. ఈ ఋతువున మేఘములు చల్లని జలధారలను తీక్ష్ణము లగు ఘులుకులవలె విడుచుచు. సాయా కార్యంబులవై తమ ప్రియురండ్రను విడిచి దూరదేశంబుల కరిగి యుండువారు సౌఖ్యము పీడించుచున్నవి. గ్రీష్మమరిగి యీ ఋతువురాగనే మేఘము చల్లనిజలధారల వర్షింపుచుండ తాపమారి యుత్సాహముపెరిగి వర్షకాలము విరహిజనులకు దుస్సహ మగుటచే ప్రవాస ములచుండువారు ప్రియవియోగజమగునీడ ననుభవించుచున్నారు. మఱియు మేఘము లుఱుములఁబఱపుదు పిడుగులవిడుచుచు ధ్వనించుచుండ విరహాలఁ బీడింప నేతెంచుచు మర్దలాదిరణవాద్యంబులఁ జేయుచుండు నట్లున్నవి. మెఱు పులుచు ఇంద్రధనుస్సును నలరారుచుండ జలధారల విడుచుచు సుచరించు మేఘములు విరహిజనులను బాధించుటకై నాగినవరించి యుండుధనుస్సును గైకొని ములుకులఁబఱపుచు నేతెందున ట్టగపడుచున్నవి.

శ్లో. ప్రభిన్నవైడూర్యనిభైస్తృణాంకురైః

సమాచితా ప్రోత్థితకందభీదతైః,

విభాతి శుక్లేతరతత్పభూషితా

వరాంగనేవ క్షీతిరిన్ద్రగోపకైః.

5

టీ. క్షీతిః = భూమి, ప్రభిన్న = నిభైః - ప్రభిన్న = నలియఁగొట్టఁబడిన, వైడూర్య = వైడూర్యమణులతో, నిభైః = సమములైన, తృణాంకురైః = తృణ = గడ్డి యొక్క, అంకురైః = మొలకలచేతను, ప్రోత్థిత...దతైః - ప్రోత్థిత = ఆధికముగ బయలుపెడలిన, కందభీ = నేలతాల్లయొక్క, దతైః = పత్రములచేతను, ఇంద్ర గోపకైః = ఆరుద్రపురుగులచేతను, సమాచితా = ఆవరింపఁబడినదై, శుక్లే...భూ

షితా-శుక్లేతరః=తెల్లవికాసి, రత్న=మణులచే, భూషితా = అలంకరింపఁబడిన, వరాంగనేవ = ఉత్తమస్త్రీవలె, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. వర్షము లారంభమైనవెంటనే గడ్డిమొలకలన్నియు గౌరవర్ణములై న్యాపించి వైడూర్యపురవల్లవలె నలరారుచుండ, నేలతాడియాకు లంతటను బయలువెడలి నీలమణులం బోలి యుండ, ఆరుద్రపురుగులాతటఁ బరి పద్మ రాగాదులవలె నొప్పుచుండ, భూమి వృక్షములు మొదలగు తెల్లనిమణులు గాక నికరవర్ణంబులుగలమణులచే నొప్పునాభరణంబుల ధరించి యుండు నుత్తమసుందరివలె నొప్పుచున్నది.

శ్లో. సదా మనోజ్ఞం స్వనదుత్పవోత్సుకమ్

విక్రీర్ణవిస్తీర్ణకలాపశోభితమ్,

ససంభ్రమాలింగనచుంబనాకులం

ప్రవృత్తనృత్యం కులమద్య బర్హిణామ్.

6

టీ. సదా=ఎల్లప్పుడును, మనోజ్ఞం = మనోరహరమైనదియు, స్వనత్ = ధ్వనించుచుండునదియు, ఉత్పవోత్సుకం-ఉత్పవ=వర్షముచేత, ఉత్సుక=వేడుక కలిగినదియు, విక్రీర్ణ...శోభితం విక్రీర్ణ = ప్రసరింపఁజేయఁబడినదియు, విస్తీర్ణ = ప్రేలుచుండునదియు (నగు), కలాప = పురిచే, శోభితం=ప్రకాశించునదియు, ససంభ్రమ...అకులం-ససంభ్రమ=త్వరతోఁగూడినట్లుగ, ఆలింగన=కొగలించుట యందును, చుంబన=ముద్దుగొనుటయందును, అకులం=వ్యాకులమైనదియు(నగు), బర్హిణాం = నెమిళ్లయొక్క, కులం = సమూహము, అద్య-ఇప్పుడు, ప్రవృత్త నృత్యం ప్రవృత్త = ఆరంభింపఁబడిన, నృత్యం = ఆటకలిగినదై యున్నది.

తా. మేఘము లన్నియు న్యాపించి యుండుములతోడను మెఱుపుల తోడను వర్షించుచుండ నెమిళ్లన్నియు మనోహరములగు రూపములతో నుంద రముగఁ గూయుచు సుతనము పెంపొంది దాన నుత్కృంత గదుర పింఠంబుల నూడ్చి యవి ప్రేలుచుండ నెంతయు నొప్పును జుట లొండొంటిని చుట్టి పచ్చుచు నొరసికొనుచు నాలింగనముఁ జేసికొనుటయందును ముక్కులతో

నొండొంటి చెక్కిరిలయందును శిఖాభాగములయందును స్పృశింపుచు ముద్దులఁ గొనుటయందును త్వరను ఆకులమును పొందుచు నాడుట కుపక్రమించినవి.

శ్లో. నిపాతయ స్త్యః పరిత స్తటద్రు మాన్

ప్రవృద్ధవేగైస్సలిలైరనిర్నలైః,

స్త్రీయః సుదుష్టా ఇవ జాతవిభ్రమాః

ప్రయాన్తి నద్యస్త్యరితం పయోనిధిమ్.

7

టీ. ప్రవృద్ధవేగైః-ప్రవృద్ధః=అధికమైన, వేగైః = ప్రవాహముకలిగి, అనిర్నలైః=కలుషములైయుండు, సలిలైః=జలములచే, పరితః = అంతటను, తటద్రుమాన్ = దరులయందలిచెట్లను, నిపాతయ స్త్యః = వడగొట్టుచుండునవియు, జాతవిభ్రమాః-జాత = కలిగిన విభ్రమాః = చుట్టగలిగినవియు (నగు), నద్యః = నదులు, సుదుష్టాః=చెడివ, స్త్రీయః=స్త్రీలవలె, పయోనిధిం = సముద్రమును గూర్చి, త్వరితం = కీక్రముగ, ప్రయాన్తి = పోవుచున్నవి.

తా వర్షములచే కలుషజలప్రవాహ మధికమై తన్వేగముచే నన్ని వైపులనుండియు దరులనుండలిచెట్లను వడగొట్టుచు రయాధిక్యముచే నుళ్ళి నేర్పడుచుచు నదులన్నియు సముద్రమునకు పరువులేత్తుచున్నవి. ఇప్పుడీనదులు తానూ మగ్గలమై దుర్వ్యాపారంబులచే మలినమై యుండులాపణ్యసౌందర్యాదులచే మాతాపితృకులంబులయందలి జనులకు తలవంపులఁ గలిగించి వారిని గౌరవమునుండివడగొట్టుచు కాముకాదినందర్శనముచే శృంగారాదిచేష్టలు గలుగుచుండ రయంబున నడచుచుఁ బోవుచుండు దుష్టాంగనలవలె నున్నవి.

శ్లో. శృణోన్నరై రుద్ధతకోమలాంకురై

ర్విచిత్రనీలైర్వరిణీముఖితైః,

వనాని వైంధ్యాని హరన్తి మానసం

విభూషితాన్ శృద్ధతపల్లవైర్ద్రిమైః.

8

టీ. ఉద్ధత...అంకురైః-ఉద్ధత = బయలు వెడలిన, అంకురైః = మృదువైన, అంకురైః=పెరులకలుకలిగినదియు, విచిత్రనీలైః-విచిత్ర = నానావర్ణము

లై నవియు, నీలైః = నల్లనైనవియు, హరిణీ...క్షతైః-హరిణీ = లేళ్ళయొక్క,
 ముఖ = ముఖములచే, క్షతైః = నఱుకఁబడినవియు (నగు), తృణోత్కరైః -
 తృణ=గడ్డియొక్క, ఉత్కరైః = సమూహములచేతను, ఉద్గతపల్లవైః-ఉద్గత=
 బయలుపెడలిన, పల్లవైః = చిగుళ్ళుకలిగిన, ద్రుమైః = చెట్లచేతను, విభూషి
 తాని=కలంకరింపఁబడిన, వైంధ్యాని = వింధ్యపర్వతసమీపములగు, వనాని=అడ
 వులు, మానసం = మనస్సును, హరన్తి = హరించుచున్నవి.

తా. వర్షము లారంభము లైచంతనే కోమలము లగుమొలకల నెత్తి
 లేళ్ళచేఁ గొఱుకఁబడి కొన్నిచోటుల నానావర్ణంబులయ్యుఁ గొన్నిచోటుల
 నల్లనివయ్యు నొప్పుచుండు నానావిధములగు గడ్డిజాతులను చిగుళ్ళు బయలు
 పెడలి మనోహరములగు సుదుపుష్పములును నొకక్రొత్తయలంకారము నొడ
 గూర్చుచుండ వింధ్యపర్వత ప్రాంతంబుల సుదునరణ్యభూము లెంతయు
 పౌద్యముగ నగుపడుచున్నవి.

శ్లో. విలోలనేత్రోత్పలశోభితాననై

ర్మృగైః సమంతాదుపజాతసాధ్వనైః,

సమాచితా నైకతినీ వనస్థీ

సముత్సుకత్వం ప్రకరోతి చేతసః.

9

టీ. విలోల...ఆననైః-విలోల = చంచలములైన, నేత్రోత్పల=కలువల
 పంటి నేత్రములచే, శోభిత = ప్రకాశించు, ఆననైః=ముఖమునుకలిగినవియు,
 ఉపజాతసాధ్వనైః - ఉపజాత = పుట్టిన, సాధ్వనైః = భయముకలిగినవియు
 (నగు), మృగైః=లేళ్ళచే, సమంతాత్=అంతటను, సమాచితా = వ్యాపించఁబడి
 నవియు, నైకతినీ=ఇసుకకలియుండు, వనస్థీ=వనప్రదేశము చేతసః=మనస్సు
 నకు, సముత్సుకత్వం = వేడుకకలుగునదగుటను, ప్రకరోతి=చేయుచున్నది.

తా. ఈ ఋతువున నుఱుములను మెఱుములను ఎల్లెడల సందడిఁ జేయు
 చుండ లేళ్ళు భయముచే చంచలములై నల్లనై పెద్దకనులు కలియుండుముఖం

బులతో నొప్పుచు అడవియందలి యిసుకనేలయం దంతటను వ్యాపించి యున్నది, అట్టి నేలలఁ జూచుటను మనసున నెంతయు వేడుక కలుగుచున్నది.

శ్లో. అభీక్ష్యముచ్చైర్న నతా పయోముచా

ఘనాంధ కారీకృతశర్వరీప్వసి,

తటిత్ప్రభాదర్శితమార్గభూమయః

ప్రయాన్తి రాగాదభిసారికాః స్త్రియః।

10

టీ. అభిసారికాః = అభిసారికలగు, స్త్రియః = అంగనలు, అభీక్ష్యం = మాటిమాటికి, ఉచ్చైర్న = దిగ్గరగ, ఘనతా = ఉలుముచుండెడు, పయోముచా = మేఘముచేత ఘన...శర్వరీప్వసి-ఘన = దట్టచుగు, ఆంధకారీకృత = ఆంధకారముకలవిగఁజేయఁబడిన, శర్వరీప్వసి = రాత్రులయందును, తడిత్... భూమయః-తడిత్ = మెలుపులయొక్క, ప్రభా = కాంతిచే, దర్శిత = చూపఁబడిన, మార్గ = మార్గమునందలి, భూమయః = ప్రదేశములుకలవ రలై, రాగాత్ = అపరాగమువలన, ప్రయాన్తి = వెళ్లుచున్నారు.

తా. “కాంత్యాగ్నిసి తు చూ యాతి సంకేతం సాభిసారికా” మనో హరుసమాగమమును కోరి సంకేతస్థలమున కరుగుకామిని “అభిసారిక” యనం బడును:—అనులక్షణముచే చెప్పఁబడునభిసారికాంగనలు ఋతుధర్మముచే నుత్సాహముచేగి కామ మగ్గులమై ప్రియులయందలి యపరాగము గాఢముగ మనసునఁ దోచి ప్రియసమాగమకాంక్ష దృఢమై ప్రేరేపింప మాటిమాటికిని మేఘములు భయంకరముగ నులుముచున్నను మేఘవ్యాప్తిచే నంధకారము నట్టిముగ నలమకొనియున్నచు రాత్రులయం దప్పుడప్పుడు కలుగుచుండు మెఱిపులయొక్క కాంతిచే గుఱుతులు మొదలగువానినిఁ దెలుపుమార్గమునందలి ప్రదేశంబుల నెఱుంగుచు సంకేతప్రదేశంబుల కరుగుచున్నారు.

శ్లో. పయోదరైర్భిమగభిః నిర్వనై

స్తటిద్భిరుద్వేజితచేతసో భృశమ్,

కృతాపరాధానసి యోషితః ప్రియాన్
పరివృజం తే శయనే నిరంతరమ్.

11

టీ. భీమ...నిస్వనైః-భీమ = భయంకరమైనట్టియు, గభీర = గంభీరమైనట్టియు, నిస్వనైః=ధ్వనులుకలిగిన, పయోధరైః=మేఘములచేతను, తడిస్ఫిః=మెరుపులచేతను, భృశం = మిక్కిలి, ఉద్వేజితచేతనః-ఉద్వేజిత = ఉత్కంఠకలిగిన, చేతనః = మనసుకలిగిన, యోషితః=అంగనలు, కృతాపరాధానసి—కృత = చేయబడిన, అపరాధానసి = అపరాధముకలవారైనను ప్రియాన్ = ప్రియులను, శయనే = శయ్యయందు, నిరంతరం = బిగువుగ, పరివృజంతే = కౌగలించుచున్నారు.

తా. “గూఢవిప్రియకృచ్ఛతః” అంగనావలీకనాదిగూఢాపరాధంబులఁ జేయువాడు శతుండు అనులక్షణముచొప్పున శతనాయకులు కృతాపరాధులైయుండ తదవజ్ఞానముచే కుపితలైనఖండితనాయకులు రోషంబున నాలింగనాదుల మాని శయ్యపై దూరంబున శయనింపుచుండి కొంతసేపటి కాకాశంబున మేఘుంబులు వ్యాపించి భయంకరముగ నుజ్జుముచు మనోహరంబుగ మెరియుచు వర్షించుచుండ మనంబున భయంబును నుత్సాహంబును పెరిగి యుత్కంఠ యలిశయింప ప్రియుల యపరాధంబుల మఱచి కోపంబుల విడిచి నమిపించి గాఢముగ నాలింగనములఁ జేసికొనుచున్నారు.

శ్లో విలోచనేందీవరవారిబిందుభిః

నిషిక్తబింబాధరచారుపల్లవాః,

నిరస్తమాల్యాభరణానులేపనాః

సితా నిరాశాః ప్రమదాః ప్రవాసినామ్.

12

టీ. విలోచన...బిందుభిః—విలోచనేందీవర = పద్మములవంటి నేత్రములయందలి, వారి = కన్నీళ్లయొక్క, బిందుభిః = చుక్కలచేత, నిషిక్త...పల్లవాః-నిషిక్త = తడువఁబడిన, బింబాధరచారుపల్లవాః = మనోహరములగు చిగుళ్ళవంటి బింబాధరములు కలిగినట్టియు, నిరస్త...లేపనాః - నిరస్త=విడువఁ

బడిన, మాల్య = వుష్పాదిమాలికలును, ఆభరణ = ఆభరణములును, అనులేప
నాః = పూతలును కలిగినట్టియు, ప్రవాసినాం = ప్రాప్తితులగువారియొక్క,
ప్రమదాః = స్త్రీలు, నిరాశాః = అపేక్షలుడిగినవారలై, స్థితాః = ఉండురు.

తా. ప్రియులు కార్యాంకరంబుల నిర్వర్తించుటకై దేశాంతరంబుల
కరుగుటయు నంతట వర్తించుచును సమాగతంబగుటయు కామముచే ప్రియ
వియోగంబును భరియింపఁ జాలక విచారముచే కనుదామరలనూడి జలబిందు
వులు ప్రవహించి చిగుళ్ళవలె మృదువుగను దొండబండునలె నెఱ్ఱనయ్య నుండు
నభిరోష్ఠము తడియునట్లేడ్చుచు “ప్రాప్తిలే మలినా కృతా” యనున
ట్టిప్పడు వానిప్రయోజనము లేకుండుటచే కేశపాశంబులయందు పుష్పాదుల
మాలికలముడుచుకొనక రత్నాద్యాభరణంబుల భరింపక పురుగు మొదలగునుగంధ
ద్రవ్యంబులఁ బూసికొనక విచారంబున మలినలై ప్రియుఁడు పచ్చు ననెడి
యాశను వీడి ప్రాప్తితాంగములు దుఃఖనిమగ్నలై యున్నారు.

శ్లో. విపాండురం కీటరజస్తృణాన్వితం

భుజంగవద్వక్రగతిప్రసర్పితమ్,

ససాధ్వనై ర్భేకకులై ర్నిరీక్షితం

ప్రయాతి నిమ్నాభిముఖం నవోదకమ్.

13

టీ. విపాండురం = పాండురవర్ణము (ఎక్కువ తెలుపుతోగల పసుపు
రంగు) కలిగినదియు, కీట...అన్వితం . కీట = పురువులతోడను, రజః =
ధూళితోడను, తృణ = గడ్డితోడను, అన్వితం = కూడినదియు, భుజంగవత్ =
పామువలె, వక్ర .. ప్రసర్పితం-వక్ర = వంకరయగు, గతి = గమనముయొక్క
ప్రసర్పితం = ప్రసారముకలిగినదియు, ససాధ్వనైః = భయముతోఁగూడిన,
భేకకులైః-భేక = కప్పలయొక్క కులైః = సమాహములచే, నిరీక్షితం =
చూడఁబడినదియు (నగు), నవోదకం = నూతనజలము, నిమ్నాభిముఖం -
నిమ్ను = పల్లమునకు, అభిముఖం = అభిముఖమై, ప్రయాతి = పోవుచున్నది.

తా. మేఘములు చేరి కొత్తగ వర్షించినంతనే ధూళితోడం గూడి పొండురవర్షమై యచ్చటచ్చట నుండుపురువులు గడ్డి మొదలగునవియు ప్రవాహమునం బడి కొట్టుకొని వచ్చుచుండ పామునడకవలె వంకరగ జరిగి పోవుచు వర్ష పాతము నభిలషించి పైకి వెడలి వచ్చియుండు కప్పలు వాని జూచి భయమునందుచుండ మెరకచోటులఃబడినజలంబులు వల్లపునేలలవై పునకు ప్రవహించి పోవుచున్నవి.

విపత్రపుష్పాం నళినీం సముత్సుకా
విహాయ భృంగాః శ్రుతిహరినిస్వనాః,
పతంతి మూఢాః శిఖినాం ప్రసృత్యతాం
కలాపచక్రేషు నవోత్పలాశయా.

14.

టీ. భృంగాః=తుమ్మెదలు, విపత్రపుష్పాం - విపత్ర=దశమలేని పుష్పాం=పూవులుగల, నళినీం=తామరలు, విహాయ = విడిచి, సముత్సుకాః=ఉత్కంఠ కలవై, శ్రుతి...నిస్వనాః=శ్రుతిహరి = చెల్లకొంపగు, నిస్వనాః=ధ్వనుకల వై, నవ...అశయా=నవ=నూతనమగు, ఉత్పల=కలువలనెడు, అశయా=అపేక్ష చే, మూఢాః=మూఢులై, ప్రసృత్యతాం=అడుచుండెను, శిఖినాం = నెరుళ్ళ యొక్క, కలాపచక్రేషు-కలాప = పింఛముయొక్క, చక్రేషు = మండలముల యందు, పతంతి=పడుచున్నవి.

తా. వర్షము లారంభమైనంతనే కమలములదశములు రాలిపోవుటచే అందు మకరందాపేక్షలేమిం జేసి తుమ్మెదలు తామరలు విడిచి వర్షర్పించునవోదయ మందియుండువలవపూవులపై కరుగఁదలంచి మేఘువలోకనమునఁగలిగిన సంతసముచే పింఛము లార్చి యాడుచుండు నెరుళ్ళం గని వస్తువిభాగజ్ఞానము లేక యాపింఛములే కలువపూవులని భ్రమసి యుత్కంఠతో యుకారములఁజేయుచు పింఛములపై న్రాలుచున్నవి.

వనద్విపానాం నవవారిదస్వనైః
మదాన్వితానాం ధ్వనతాం ముహుర్ముహుః,

కపోలదేశా విమలోత్పలప్రభాః
సభృంగయూధైర్దదవారిభిశ్చితాః.

టీ. నవ...స్వనైః - నవ=నూతనమగు, వారిద = మేఘములయొక్క,
స్వనైః=ధ్వనులచేత, మదాన్వితానాం=మద=మదముతో, అన్వితానాం=హూడి
నవియు, ముహుర్దుహుః=మాటిమాటికిని, భవనతాం=ఆఱుచుచుండెడి, వనద్విపా
నాం=అడవియనుగులయొక్క, విమల...ప్రభాః=విమల=స్వచ్ఛమగు, ఉత్పల=
కలువయొక్క, ప్రభాః=కాంతిపండి కాంతికలిగియుండు, కపోలదేశాః=గండ
స్థలములు, సభృంగయూధైః=తుమ్మెదపిండులతోఁ గూడిన, మదవారిభిః=మద
జలములచే, చితాః=వ్యాప్తములై యున్నవి.

తా. జలములు సిండియుండు క్రొత్త కారుమేఘములు గంభీరముగ
గర్జింపుచుండ మఱియొకమదగజ ముఱుచుచున్న దనుతలంపు గలిగి మదము రే
విడువక ఘోరకారధ్వనులం జేయుచు అడవియనుగులు మదజలముయొక్క
వాసనకై తుమ్మెదలు మూగుచుండఁ గలువకాంతి గలిగి యలరారుచుండ
గండభాగములతో నెంతయు నొప్పొచ్చును.

సితోత్పలాభాంబుదచుంబితోపలాః
సమాచితాః ప్రసవణైః సమంతతః
ప్రవృత్తనృత్యైః శిఖిభిః సమాకులాః
సముత్సుకత్వం జనయన్తి భూధరాః.

1

టీ. సిత...ఉపలాః=సితోత్పల=తెల్లగులవలయొక్క, ఆభ = కాం
పండి కాంతికలిగిన, అంబుద=మేఘములచే, చుంబిత=ఆంటి పట్టుకొనఁబడి
ఉపలాః=తాళ్లు కలిగినవియు, సమంతతః=అంతటను, ప్రసవణైః = డొటనీ
ప్రవాహములతో, సమాచితాః=వ్యాప్తములైనవియు, ప్రవృత్తనృత్యైః-
వృత్త=ఆరంభింపఁబడిన, నృత్యైః=ఆటలుగల, శిఖిభిః=నెమళ్లుచే, సమాకులాః
వ్యాపించఁబడినవియు (నగు), భూధరాః=గొండలు, సముత్సుకత్వం = వేడ
తోఁగూడియుండుటను, జనయన్తి=పుట్టించుచున్నవి.

ముఖ— 3

తా. ఈఋతువున కొండలన్నియు జలములగార్చుచు తెలిగలువలవలె నుండు మేఘములు వైభాగములయందలి తాల్లనంటి వట్టుకొనియుండ నెంతయు నొప్పుచున్నవి. వాని యన్నిభాగములయందును వర్షజలములచేతను ఊటకాలువలచేతను నేర్పడినప్రవాహములు గలిగి యున్నవి. అంతటను అకులంబుగ నాడుచు నెమట్లు వ్యాపించియున్నవి. ఇట్టివి చూచుట కెంతయు గోరికను పుట్టించుచున్నది.

కదంబసర్జార్జన కేతకీవనం

వికంపయం స్తత్కుసుమాధివాసితః,

సశీకరాంభోధరసంగశీతలః

సమీరణః కిం న కరోతి సోత్సుకమ్.

17

టీ. కదంబ...వనం-కదంబ = కడిమిచెట్లయొక్కయు, సర్జ = ఏపెచెట్లయొక్కయు, అర్జన=మద్దిచెట్ల యొక్కయు, కేతకీ=మొగలిచెట్లయొక్కయు, వనం=అడవిని, వికంపయం=కదల్చుచున్నదై, తత్...వాసితః-తత్=ఆయా చెట్లనుబంధమగు, తుసుమ=పూవులచే, అధివాసితః=నువాసనకలిగినదియు, సశీకర...శీతలః - సశీకర=నీటితుంపరలతోఁ గూడియుండు, అంభోధర = మేఘములయొక్క, సంగ=సంబంధముచే, శీతలః = చల్లనైనదియు (నగు), సమీరణః=వాయువు, కం=ఎవనిని, సోత్సుకం=ప్రియప్రాప్తియందు తొందరతోఁ గూడినవానినిగ, న కరోతి=చేయదు?

తా. వర్షర్తువునఁ బుష్పించుకడిమిచెట్లును ఏపెచెట్లును మద్దిచెట్లును మొగలిచెట్లును విస్తారముగ నుండునడవులమీఁదుగఁ బఱచుగాలి యాచెట్లంగదల్చుచు నాపూవులసంబంధముచే నువాసన కలిగినదై నీటిమేఘములపై నుండి పచ్చుచుండుటచే మిగులఁజల్లనై వీచుచు ఎవ్వరిమనస్సులయందు ప్రియాసమావేశము మొదలగునీప్తములయం దుత్సాహము కలుగఁజేయదు? అందఱకు నుత్సాహమును గలుగఁజేయును.

శిరోరుహైః శ్రోణితటావలంబిభిః
కృతావతంసైః కుసుమైః సుగంధిభిః
స్తనైః స్పహారైర్వదనైః స్పశీధుభిః
స్త్రీయో రతిం సంజనయన్తి కామినామ్.

(18)

టీ. శ్రోణి...లంబిభిః - శ్రోణితట = పిఱుడులదరిని, అవలంబిభిః = వ్రేలుచుండెడి, శిరోరుహైః = కురులచేతను, కృతావతంసైః = చేయబడిన శిరోభూషణములైనట్టియు, సుగంధిభిః = సువాసనకలిగినట్టియు, కుసుమైః = పూవులచేతను, సహారైః = మాలికలతోఁగూడిన, స్తనైః = కువములచేతను, సశీధుభిః = చుద్యముతోఁగూడిన, వదనైః = ముఖములచేతను, స్త్రీయః = స్త్రీలు, కామినామ్ = కాముకులకు, రతిం = రాగమును, సంజనయంతి = పుట్టింపుచున్నారు.

తా. సుందరురాండ్రగు కామిఁబుల్గర్లు ములగుకురులపిఱుడులవైబడి వ్రేలాడుచుండ మంచిపరిమళములు గలయుత్తమకుసుమంబులను శిరోభూషణంబులుగ తలలయుదు ముడిచికొని స్తనశిరస్సులనుండి వ్రేలునట్లు కంఠంబున ముక్తాదులవారముల ధరించి తా మానియుండు మద్యామోదము నోటినుండి పఱిటెంచి వ్యాపించుచుండ నెంతయు నొప్పుచుఁ గాముకులకు శృంగారభావంబుల నుద్దేకింపఁ జేయుచున్నారు.

తటిల్లతా శక్రధనుర్విభూషితాః
పయోధరాస్తోయభరావలంబిన,
స్త్రీయశ్చ కాంచీమణికుండలోజ్వలా
హరంతి చేతో యుగపత్నీవాసినామ్.

19

టీ. తటిల్...విభూషితాః - తటిల్లతా = తీగలపంటి మెఱిపులచేతను, శక్రధనుః = ఇంద్రధనుస్సుచేతను, విభూషితాః = అలంకరింపఁబడిన, తోయభరావలంబినః - తోయ = జలముయొక్క, భర-బరువుచేత, అవలంబినః = వ్రేలుచుండు, పయోధరాః = మేఘములును, కాంచీ...ఉజ్వలాః - కాంచీ = మొలనూ

శృచేతను, మణికుండల=రత్నపుఁ గమ్మలచేతను, ఉజ్జ్వలాః=ప్రకాశింపుచుండు స్త్రీయశృ=స్త్రీలును, ప్రవాసినాం = బాటసారులయొక్క, మనాంసి=మనస్సులను, యౌగపత్=ఒక్కసారిగ, హరంతి=హరించుచున్నారు.

తా. తీగలవలె వ్యాపించుచు మెఱయుచుండు మెఱపులును నానా వర్ణంబులచే శోభిల్లునింద్రధనుస్సులును గలిగి నీరు నిండియుండుటచే నల్లనై భూమికి సమీపములై వ్రేలుచుండెడు మేఘములును మణిభుజితములగుకమ్మలకు బంగరుతీగల మొలనూళ్ళను ధరించి యొప్పుచుండు సుందరీమణులనుఁ గనినంతనే తమకామినులు స్తుతపథమునంద నెంతయు నుత్కంఠ రేగి బాటసారులు దాని నెంతయు తమకముతోఁ గనుచున్నారు. అని వారిమనంబుల నెంతయు నింపుఁ జుట్టింపుచున్నది.

మాలాః కదమ్బనవకేసరకేతకీభి

రాయోజితాశ్శిరసి బిభ్రతి యోషితోఽద్య,

కర్ణాస్తరేషు కకుభద్రమమజ్జరీభి

రిచ్ఛానుకూలరచితా నవతంసకాంశ్చ.

20

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, యోషితః=స్త్రీలు, శిరసి=తలలయందు, కదంబ... కేతకీభిః-కదంబ=కడిమి పూవులతోడను, నవ = క్రొత్త, కేసర=పొగడపూవులతోడను, కేతకీభిః = మొగలిపూవులతోడను, ఆచోజితాః = కూర్పబడిన, చాలాః = సరములను, కర్ణాస్తరేషు = చెవిసందులయందు, కకుభ...మంజరీభిః-కకుభద్రమ=మద్దిచెట్టయొక్క, మంజరీభిః = చిగురుగుత్తులతో, ఇచ్ఛా...రచితా-ఇచ్ఛా=కోరికకు. అనుకూల = తగునట్లు, రచితా=కూర్పబడిన, అవతంసకాంశ్చ=కర్ణాలంకరణములను, బిభ్రతి=ధరింపుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున కడిమలును పొగడలును మొగల్లును మద్దులును ఈ మొదలగువృక్షజాతు లన్నియు నెక్కువగ పుష్పించుచుండును గావున సుందరీమణులు కడిమిపూవులను పచ్చిపొగడపూవులను మొగలిపూవులను జేర్చి సరులుగఁ గూర్చి వానిని తమతలలయందు ముడిచి యలంకరించుకొనుచున్నారు.

చుద్దివిగుళ్లను పూవులను తమతమ కింపగురించి గుత్తులు మొదలగునవిగఁ గట్టు
లొని చెవికొనలయం దలంకరించుకొనుచున్నారు.

కాలాగురు ప్రచురచన్దనచర్చితాఙ్గిః

పుష్పావతంససురభీకృతకేశపాశాః,

శ్రుత్వా ధ్వనిం జలముచాం త్వరితం ప్రదోషే

శయ్యాగృహం గురుగృహాత్ప్రవిశన్తి నార్యః. (21)

జీ. కాలాగురు...అంగ్యః-కాలాగురు=నల్ల అగురు, ప్రచుర = అధిక
ముగనుండు, చందన=చందనముచేత, చర్చిత=పూయఁబడిన, అంగ్యః = అవయ
వములుకలిగినట్టియు, పుష్ప...కేశపాశాః, పుష్ప=పూవులయొక్క, అవతంస
=ఁర్జులంకారములే, సురభీకృత = వాసనకలిగించఁబడిన, కేశపాశాః = తల
ముడికలిగిన, నార్యః=స్త్రీలు, ప్రదోషే = రాత్రిముఖమున, జలముచాం =
మేఘములయొక్క, ధ్వనిం=ధ్వనిని, శ్రుత్వా=విని, గురుగృహాత్=అత్తమామల
గృహములనుండి, శయ్యాగృహం = పడకటింటిని, త్వరితం=ఘోషముగ, ప్రవి
శంతి = ప్రవేశింపుచున్నారు.

తా. కామియ లీఋతువున నెక్కువ వల్ల దనమును గలిగించు పచ్చక
ర్పూరము మొదలగువానిని చందనమునఁ జేర్చక వేడిని గలిగించునల్లనియగురు
చూర్ణమును సువాసనకై చందనమున నధికముగఁ గలిపి దానినొడలికిఁ బూసి
కొని చెవికొనల నలంకరించుకొనఁబడినపూలచేఁ దలకట్టంతయుఁ బరిమళింపు
చుండ రాత్రి మొవటియామమున అత్తమామలు మొదలగుపెద్దలకు సవర్యులఁ
జేయుచుండి యాకాశంబున మేఘంబులు గర్జింపుచు వ్యాపించుచుండ వాని
ధ్వనిని విని గాఢోత్కంఠితలై సహింపంజాలక గురుజనములసవర్యుల వేజ్గ
ముగించుకొని యచ్చటినుండి తమపడకటిండ్లకుఁ జేరుకొనుచున్నారు.

కువలయదళనీలై రున్నతైస్తోయనమ్రైః

మృదుపవనవిధూతైః మనమన్దం చలద్భిః

అపహృతమివ చేత స్తోయదై స్సేన్ద్రీయాపైః

పథికజనవధూనాం తద్వియోగాకులానామ్. 22

టీ. కువలయదళసీలైః-కువలయదళ=నల్లగలువరేకులవలె, సీలైః = సీల
వర్ణములైనయు, ఉన్నతైః=ఎత్తైనవియు, తోయనప్రైః-తోయ = జలముచే,
నప్రైః=వంగినవియు, మృదు...విధూతైః-మృదు = కొద్దిదగు, పవన = గాలిచే,
విధూతైః=కదల్చబడినవియు, మందమందం=మెల్లమెల్లగా, చలద్భిః=కదలుచుం
డు, సేంద్రచాప్రైః=ఇంద్రధనుస్సుతోఁ గూడియుండు, తోయదైః=మేఘము
లచే, తత్...అక్షలానాం-తత్=వారియొక్క, వియోగ=వియోగముచే, అక్ష
లానాం=వ్యాకులురాండ్రగు, పథికజనవధూనాం పథికజన = బాటసారిజనుల,
వధూనాం=స్త్రీలయొక్క, చేతః=చనస్సు అపహృతమివ = దొంగిలించుకొని
పోబడినదివలె నున్నది.

తా. కారుమబ్బు లాకాశంబున, నెత్తుగ నెల్లయెడల నలమిగొని జల
భారంబున ప్రేలుచు నల్లగలువరేకులవంటికాంతి యొప్పుచుండ మెల్లనిగాలికి
గొద్దికొద్దిగదలుచు ఇంద్రధనుస్సుతోడం గూడియుండనద్దానింగని పథికాం
గనలు ప్రియవియోగముచే గాఢముగ నుక్కంతికలై కామధరంబును నహింప
నోపక శూన్యహృదయలై పరితపించుచున్నారు. మేఘుగమనంబును పథి
కాంగనలయ్యాస్థితియుఁ గనుఁగొన మేఘంబులు వీరిహృదయంబుల నపహా
రించికొనిపోయెనా యని తోచుచున్నది.

ముదిత ఇవ కద మ్బైర్జాతపుష్పైస్సమన్తాత్

పవనచలితశాఖైః శాఖభిర్నృత్యతీవ,

హసితమివ విధత్తే సూచిభిః కేతకీనాం

నవసలిలనిషే కాచ్ఛాస్తతాపో వనాస్తః. 23

టీ. నవ...నిషేకాత్-నవ=నూతనమగు, సలిల=జలముయొక్క, నిషే
కాత్=చట్టుటవలన, శాంతతాపః-శాంత=తగ్గిన, తాపః=తాపముకల, వనాం
క్షః=వనప్రదేశము, జాతపుష్పైః-జాత = పుట్టిన, పుష్పైః = పుష్పములుగల,

కదంబైః=కడిమి చెట్లచే, ముదితఇవ=సంతసించినదివలెనున్నది, పవన...కాబైః=పవన=గాలిచే, చలిత = కదల్చుటచే, కాబైః=కొమ్మలుగల, కాఖిభిః=చెట్లచే, నృతంతీవ=అడుచున్నదివలెనున్నది, కేతకీనాం = మొగలిపూవుల, నూచిభిః=రేకులచే, హసితం=నవ్వుచు, విధత్రేఇవ=ధరించుచున్నట్లున్నది.

తా ఈ ఋతువున వనభాగమునందు ఎచ్చటఁ జూచినను గడిమిచెట్లు పుష్పించియున్నవి. అద్దానినిఁ గనినచో నూతన మేఘములు బయలుపెడలి చల్లని జలముల వర్షింపుచుండ దానిచే గ్రీష్మతాపమంతయు కవించి వన ప్రదేశమంతయు సంతసించుచున్నదా యచునట్లు గనఁబడుచున్నది. సంతోషము కలవానికి వికాసము లక్షణముకదా ! ఇట్లే గాలికిఁ జెట్లకొమ్మ లల్లాడుచుండ సంతసముచే వనమాడుచుండునట్లున్నది. తెల్లని మొగలిరేకులచే వనమంతయు నవ్వనట్లుగ పడుచున్నది.

శిరసి వకుళమాలాం మాలతీభిస్సమేతాం

వికసితనవపుష్పైర్వ్యాధికాకుట్టలైశ్చ

వికచనవకదమైః కర్ణపూరం వధూనాం

రచయతి జలదౌఘః కాస్తవత్కాల ఏషః.

24

టీ. జలదౌఘః-జలద = మేఘములయొక్క, ఓఘః = సమూహముకల, ఏషః=ఈ, కాలః=కాలము, కాస్తవత్ = ప్రియుఁడువలె, వధూనాం=స్త్రీలయొక్క, శిరసి=శిరస్సునందుఁ మాలతీభిః=జాడిపూవులతో, సమేతాం=కూడిన, వకుళమాలాం=పొగడపూవులమాలికను, రచయతి=కూర్చుచున్నది. వికసిత... పుష్పైః - వికసిత=వికసించిన, నవ=నూతనములగు, పుష్పైః = పూవులుగల, యూధికాకుట్టలైః=అడవి మొల్ల మొగ్గలతోడను, వికచ...కదంబైః - వికచ=వికసించిన, నవ=క్రొత్త, కదంబైః = కడిమిపూవులతోడను, కర్ణపూరం=కర్ణాలంకారమును, రచయతి=కూర్చుచున్నది.

తా. ఈవర్ష కాలము మేఘముల నంతట వ్యాపింపజేసి బాగుగ వర్షించి వీతద్దృశుఁజన్మములగు నాయాజాతుఁపూవుల నెల్లయెడల సమృద్ధములగునట్లు

సమకూర్పుచుండ నంగనలు జాళిపూవులును పొగడపూవులును చేర్చి కూర్చిన
సరములను దలలయొ దలంకరించుకొనుచున్నారు. అడవి మొల్ల మొగ్గలను గడిమి
పూవులను జెవికొనల నలంకరించుకొనుచున్నారు. ఈవిధానము ప్రియుఁడు
ప్రియురండ్రకుఁ బుష్పిలంకారముల సమకూర్పుచందంబును దోపించు
చున్నది.

దధలి వరకుచాత్రైరున్నతైర్దారయప్తిం
ప్రతనుసితదుకూలాన్యాయతైః శ్రోణిబిమ్బైః,
నవజలకణసేకాదుద్గతాం రోమరాజిం
లలితవలివిభజైర్నధ్యదేశైశ్చ నార్యః.

25

టీ. నార్యః=స్త్రీలు, ఉన్నతైః = ఎత్తగు, వరకుచాత్రైః=వర = ఉత్తమ
ములగు, కుచ=కుచములయొక్క, అత్రైః=అగ్రభాగములచేత, హారయప్తిం =
యప్తివంటిహారములను. ఆయతైః=విశాలములగు, శ్రోణిబిమ్బైః=బింబములవంటి
పిఱుఁదులచే, ప్రతను...దుకూలాని - ప్రతను=నన్నని, సిత = తెల్లని, దుకూ
లాని -వట్టువలువలను, లలితవలివిభజైః - లలిత=మనోహరములగు, వలి=వళుల
యొక్క, విభంకైః=విరుపులచే, నవ...సేకాత్ -నవ = నూతనమగు, జల=జల
ముయొక్క, సేకాత్=చల్లుటవలన, ఉద్గతాం=పులకరించిన, రోమరాజిం =
నూగారును, దధలి=ధరింపుచున్నారు.

తా. మందరీమణులు ఎత్తై బడిసియుండుకుచములపై నుండి ప్రేలు
నట్టి ముత్తయములు మొదలగువానినరులను ధరించుచున్నారు. విశాలములగు
పిఱుఁదుచక్కట్లవైఁ దెల్లని నన్నదువ్వలువల ధరించుచున్నారు. మనోహరము
లగు వళులపై నుండి వ్యాపించి చల్లనివర్షజలము మేనుల సోకుటచే నిగిడిన
నూగారులను ధరించుచున్నారు.

నవజలకణసంగచ్ఛితతా మాదధానః
కుసుమభరనతానాం లాసకః పాదపానామ్,
జనితరుచిరగన్ధః కేతకీనాం రజోభిః
పరిహరతి నభస్వాక్ ప్రోషితానాం మనాంసి.

26

టీ. నవ...సంగాత్ = నవశ్రోత, జల = జలముయొక్క, కణ = బిందువులయొక్క, సంగాత్ = సంబంధమువలన, శీతతాం = చల్లదనమును, అవధానః = స్వీకరింపుచున్న, కుసుమ...నతానా = కుసుమ = పూవులయొక్క, ధర = బరువుచే, నతానా = వంగియుండు, పాదపానా = చెట్లు. లాసకః = కదల్చుచుండు, కేకకీగా = మొగలిపూవులయొక్క, రజోభిః = పరాగములచే, జనిత...గంధః = జనిత = పుట్టిన, రుచిర = మనోహరమగు, గంధః = పరిమళముకలిగిన, నభస్వాన్ = వాయువు, ప్రాప్తితానా = బాటసారుల, మనాంసి = మనస్సులను, పరిహరతి = తొలగించుచున్నాడు.

తా. శ్రోతవర్ణజలబిందువులతోఁ గలియుటచేఁ జల్లనై పూవులబరువుచేవంగి కదలకయుండుచెట్లు కదల్చుచుండుట వానితాకుడువలన మందమై మొగలిపుష్పాడి నెగురఁగొట్టుకొని వచ్చుచుండుటచే నుగంధమై యలరారుచుండునీవర్ణకాలపువాయువులు బాటసారులకుద్రేకమును గలిగించి ప్రియావిరహముచే మనస్సులఁ జెదరఁ గొట్టుచున్నది.

జలధరవినతానామాశ్రయోఽస్థాకముచై
రయ మితి జలసేకైస్తోయదాస్తోయనమ్రాః,
అతిశయపరుషాభిర్గ్రీష్ణవహ్నైః శిఖాభిః
సముపజనితతాపం క్షోదయస్తీవ విన్ధ్యమ్.

27

టీ. తోయనమ్రాః = తోయ = జలముచే. నమ్రాః = వంగిన, తోయదాః = మేఘములు, అయం = ఈతఁడు, జల...వినతానా = జల = జలముల, ధర = ధరించుటచే, వినతానాం = వంగిపోయిన, అస్థాకం = మనకు, ఉచ్చైః = ఉన్నతమగు, ఆశ్రయః = ఆధారమైనవాఁడు, ఇతి = అని, అతిశయపరుషాభిః = మిగులకఠినములగు, గ్రీష్ణవహ్నైః = దావానలముయొక్క, శిఖాభిః = జ్వాలలచే, సముపజనితతాపం = సముపజనిత = పుట్టిన, తాపం = తాపముగల, వింధ్యం = వింధ్యపర్వతమును, జలసేకైః = జల = జలముయొక్క, సేకైః = చల్లుటచే, హోదయంతీవ = సంతోషపెట్టుచున్నవివలె నున్నవి.

తా. ఈవింధ్యపర్వతము జలభారమును సహించుజాలక బరువుచే వంగి పోయి వచ్చుచుండుమనకు గొప్ప ఆధారమై యుండుచుండును, ఉపకారము చేసినవానికి ఆపదలయందు ప్రత్యుపకారము చేయుట విధాయకమైనది అని తలచినవోయర నీమేఘములు జలభారముచే నమ్రములై వచ్చి వర్షించి గ్రీష్మ ఋతువున మిగులఁ దీక్షమై ప్రవర్తిల్లినదావాన్నిచే నార్ధిఁ జెందుచుండు నీ వింధ్యపర్వతముయొక్క తాపము నుపశమింపఁ జేసి సంతోషపెట్టుచున్నట్లున్నది.

బహుగుణరమణీయః కామినీచిత్తహరీ

తరువిటపలతానాం బాంధవో నిర్వికారః,

జలదసమయ ఏష ప్రాణినాం ప్రాణభూతో

దిశతు తవ హితాని ప్రాయశో వాంఛితాని.

28

టీ. బహుగుణరమణీయః-బహు = అనేకములగు, గుణ = గుణములచే, రమణీయః = రమణీయమైనదియు, కామినీచిత్తహరీ-కామినీ = కాముకురాండ్రకు, చిత్తహరీ=మనోహరచగునదియు, తరు...లతానాం-తరు = చెట్లయొక్క, విటపః=కోమలకును, లతానాం=తీగలకును, బాంధవః=బంధువగునదియు, నిర్వికారః=వికారములులేని, ప్రాణినాం = జంతువులకు, ప్రాణభూతః = ప్రాణమగు, ఏషః=ఈ, జలదసమయః=వర్ష ఋతువు, తవ=నీకు, హితాని = హితములగు, వాంఛితాని=కోరికలను, ప్రాయశః=శకుచుగా, దిశతు=ఇచ్చుగాక.

తా. ఓ శ్రేయసీ! ఈవర్షర్తువు కాముకురాండ్రకు కోరికల నింపుర దగుట మిగుల మనోహరమైనది. తాపము నార్పి జలముల నొసంగునదగుట వృక్షంబులకును దీగలకును బంధువు. తాపము శీతము మొదలగు వికారంబులను గలిగింపనిది. ఆదానకాలమగుటచే నర్పజంతువులకును ప్రాణపోషకమైనది. ఇట్లనేకగుణంబుల కిరవై యొప్పనివర్షర్తువు నీకీష్టములగుకోరికలం దీర్చి నుభవం తోషము లొసంగుగాక.

ఇది మహావికాశిదానవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున

ప్రావృడ్వర్ణనంబును ద్వితీయసర్గము.

తృతీయ సర్గము

అవ. వర్షర్తువు నభివర్ణించిన యనంతరమున క్రమప్రాప్తమైన శరదృ
తువు నభివర్ణించుచున్నాఁడు.—

శ్లో. కాశాంశుకా వికచపద్మమనోజ్ఞవక్త్రా
సోన్నాదహంసరవనూపురనాచరమ్యా,
ఆపక్వశాలిలలితానతగాత్రయప్తిః
ప్రాప్తా శరన్నవవధూరివరూపరమ్యా. 1

టీ. కాశాంశుకా-కాశ = తెల్లనియెడు, అంశుకా = వస్త్రముకలిగినది
యొ, వికచ...వక్త్ర-వికచ=వికసించిన, పద్మ = తామరయనియెడు, మనోజ్ఞ =
మనోహరమగు, వక్త్ర-ముఖముకలిగినదియొ, సోన్నాద...రమ్యా-సోన్నాద=మ
దముతోఁగూడిన, హంస=రాయంచలయొక్క, రవ=ధ్వనియనియెడు, నూపు
రనాద = అందెలచప్పుడుచే రమ్యా = రమ్యమైనదియొ, ఆపక్వ...యప్తిః-
ఆపక్వ = అంతటనుపండిన, శాలి=వరియనియెడు, లలిత=మనోహరమైన, ఆన
త = కొంచెమువంగిన, గాత్రయప్తిః-అంగయప్తికలిగినదియొ, రూపరమ్యా =
రూపముచే రమ్యముగనుండు, శరత్ = శరదృతువు, నవవధూరివ = క్రొత్త
కోడలువలె, ప్రాప్తా=వచ్చెను.

తా. వర్షర్తువు గడచినవెంటనే మనోహరరూపములచే సొతయు రమ్య
మై శరదృతువు వచ్చెను, దీని రాక సర్వాలంకారభూషితరూపగు క్రొత్తకోడ
లత్తవారింటికి వచ్చునప్పటిరాక వలె నున్నది. ఎట్లనఁ ఈబుతువున తెల్లు
పొద లన్నియుఁ బుష్పించి తెల్లనిపూవులతో నలరారుచున్నవి. ఇవి తెల్లని
వలువనుఁ ధరించి యుండుచందంబును దోపింపఁ జేయుచున్నది. పద్మములన్ని
యు వికసించి యున్నవి. దానిరీతి మనోహరమగు ముఖమును బోలియున్నది.
హంసలన్నియు వర్ష కాలము గడచుటచే మానసము నుండి తిరిగి వచ్చి మదించి

యతిచుచు నందెలచవ్వడా యరించుచున్నది. చుడి వంగియుండువరి శరదం
గనగాత్రలత యని తోపింపఁ జేయుచున్నది. ఇట్లు దీనిరాక నూతనవధువు
యొక్క ఆగమనమును పోలియున్నది.

కాశైరహీ శిశిరదీధిలినా రజన్యో
హంనైర్జలాని సరితాం కుముదైస్సరాంసి,
సప్తచ్ఛదైః కుసుమభారనతైర్వనాంతాః
శుక్లీకృతాన్యవనాని చ మాలతీభిః.

2

టీ. కాశైః=తెల్లఁబూవులచే, మహి=భూమియు, శిశిరదీధిలినా=చంద్రునిచే, రజన్యః=రాత్రులును, హంనైః=హంసలచే, సరితాం = నదులయొక్క, జలాని = జలములును, కుముదైః=కలువలచే, సరాంసి = సరస్సులును, కుసుమ...నతైః కుసుమ = పూవులయొక్క, భార = బరువుచే, నతైః=వంగిన, సప్తచ్ఛదైః=ఏడాకుల యనంటులచే, వనాంతాః=ఆడవిచోట్టును, మాలతీభిః=జాజులచే, ఉవనాని = శృంగారవనములును, శుక్లీకృతాని = తెల్లగాఁ జేయఁబడినవి.

తా. తెల్లపూద లన్నియుఁ బుష్పించి భూభాగమంతయుఁ దెల్లనై యున్నది. మేఘావరణ మడంగుటచే నుజ్జ్వలమగుచంద్రప్రకాశముచేరాత్రులు దెల్లనై యున్నవి. హంసలు గుంపుగుంపులై చరింపుచుండుటచే నదీజలములు దెల్లనై యున్నవి. సరస్సులు గలువలచే దెల్లగనున్నవి. బాగుగఁ బుష్పించి యిండునేడాకులయనంటులచే వనప్రదేశములు దెల్లనై యున్నవి. జాజిపూవులచే దోటలన్నియుఁ దెల్లనై యున్నవి. ఇట్టిఋతువున బుష్పించు నాయా బువ్వంబులచే నన్నిప్రదేశంబులును దెల్లనై యగవడుచున్నవి.

చచ్చన్తనోజ్ఞ శఫరీరశనాకలాపాః

పర్యస్తసంస్థితసితాణ్డజపక్తిహారాః,

నద్యో వికాలపులినాన్తనితమ్బభిమ్భాః

మందం ప్రయాన్తి ప్రమదాః ప్రమదా ఇవాద్య.

3

టీ. అద్య = ఇప్పుడు, చంచల్...కలాపాః - చంచల్ = ఒప్పుచుం
డెడు,...మనోజ్ఞ = మనోహరములగు, శఫరీ = శఫరు (ఎగిరివడు స్వభావ
ముగలచేఁచ) లనెడు, రశనా = మొలపట్టిలయొక్క, కలాపాః = పంక్తులు
కలిగినవియు, చర్యంత...హారాః - చర్యంత = సమీపములయందు, సంస్థిత=
నిలిచియుండు, సిత = తెల్లనగు, అండజ = పక్షులయొక్క, పంక్తి = వరుస
లనియెడు, హారాః = సరములు కలిగినవియు, విశాల...బింబాః - విశాల =
విశాలములగు, పులిసాంత=ఇసుక ప్రదేశములనియెడు, నితంబబింబాః = నితంబ
మండలములు కలిగిన, నద్యః = నదులు, సమదాః = మదముతోఁగూడిన,
ప్రమదాఇవ = నుందరులవలె, మందం = మెల్లగా, ప్రయాంతి = పోవు
చున్నది.

తా. ఈబుతువున నదులన్నియు వేగమును హెద్ధత్యమును విడిచిమెల్ల
గాఁ బ్రవహించి పోవుచున్నవి. ఈగమనము మదవతు లగు ప్రమదలవలిన
గమనంబుల బోలి యున్నది. ఈనదులయందు శఫరులనుమత్స్యంబులు ద్రుశ్య
వడుచున్నవి. ఆపాటు నుందరీమణుల రశనలమెదలికవలె నున్నది. ఉభయ
కూలంబులయందును జెల్లనిపక్షులు పంక్తులు దీరి నిలిచి యున్నవి. ఆయ్యవి
విలాసినులవారములం బోలి యున్నవి. అచ్చటచట విశాలములగునిరుకలెన్నెలు
గలభూములు కలవు. అవి స్త్రీలనితంబంబుల ననుకరించుచున్నవి.

వ్యోమ క్వచిద్రజతశృంగమృణాలగౌరై
స్త్యక్తామ్బుభిర్లఘుతయా శతశః ప్రయాతైః,
సంలక్ష్యతే పవనవేగచలైః పయోదైః
రాజేవ చామరవరైరుపవీజ్యమానః.

4

టీ. వ్యోమ=ఆకాశము, క్వచిత్=ఒకచోట, రజత...గౌరైః - రజత
వెండివలెను, శంఖ=శంఖమువలెను, మృణాళ=తామరపూడువలెను, గౌరైః =
తెల్లనైనవియు, త్యక్తాంబుభిః-త్యక్త=విడ వఁబడిన, ఆంబుభిః = జలములుకలి
గినవియు, లఘుతయా=లేలికయగుటచేత, శతశః=నూర్లునూర్లుగా, ప్రయాతైః

=విడిపోయినవియు, పవన...చలైః-పవన=గాలియొక్క, వేగ = వేగముచేత, చలైః=కదలుచుండు, పయోదైః=మేఘములచేత, చామరవలైః = శ్రేష్ఠములగు చామరములచే, ఉపవీజ్యమానః=వీవఁబడుచుండు, రాజేవ = రాజువలె, సంల త్యతే = కనఁబడుచున్నది.

తా. మేఘములు వర్షర్తువునందుఁ బూర్ణముగ వర్షించుటచే నిష్పడు జలకూన్యములై కొన్నిచోటుల వెండివలెను మఱికొన్నిచోటుల శంఖమువలె ను ఇంకఁ గొన్నిచోటుల తామరతూడులవలెను వరస్పరము కొంచెముగ భేదిం చియుండు తెఱపుకాంతి గలిగి యున్నవి. మఱియు నీటి బరువు లేకుండుటచే అనేకభాగములు గలిగిపోయి గాలికి మెల్లగఁ గదలుచున్నవి. ఇట్టి మేఘముల కదలికచే నాకాశము చామరములచే వీవఁబడుచుండురాజువలె నగుపడుచున్నది.

భిన్నాఙ్గానప్రచయకాంతి నభో మనోజ్ఞం

బంధూకపుష్పరచితారణతా చ భూమిః,

వప్రాశ్చ చారుకమలావృతభూమిభాగాః

స్రొత్కంతయంతి న మనో భువి కస్య యూనః. 5

టీ. భిన్న...కాంతి—భిన్న = సూరఁబడిన, అంజనప్రచయ=కాటుక ముద్దయొక్క, కాంతి=కాంతివంటి కాంతికలిగినదియు, మనోజ్ఞం = మనో హరమగు, నభః = ఆకాశమును, బంధూక...అరుణతా-బంధూకపుష్ప = మంకెనపూవులచే, రచిత = నిర్మింపఁబడిన, అరుణతా = ఎఱుపుకలిగిన, భూ మిశ్చ = భూమియు, చారు ..భాగాః-చారు = మనోహరములగు, కమల = తామరపూవులచే, ఆవృత = చుట్టఁబడిన, భూమిభాగాః = భూప్రదేశము కలిగిన, వప్రాశ్చ = చఱియలక్రిందిప్రదేశములును, భువి = భూమియందు, కస్య=వి, యూనః = యువకుని, మనః = మనస్సును, స్రొత్కంతయంతి = వేడుకపఱచుచుండలేదు.

తా. సూరఁ బడినకాటుకముద్దవలె నల్లనగునాకాశమును, అంతటను బూచి యుండుమంకెనపూవుల రంగుచే నెఱునగు భూభాగమును, తామరలచే

మనోహరములైన కొండచరియలదిగవ నుండునను ప్రదేశములును యాపన
చంతుల మనసుల నలరేజేయుచు వారి కుత్సంతను గలిగింపుచున్నవి.

శ్లో. మన్దానిలాకులితచారుతరాగ్రశాఖః
పుష్పోద్గమప్రచయఃకోమలవల్లవాగ్రః,
మత్తద్విరేఫపరిపీతమధుప్రసేకః
చిత్తం విదారయతి కన్య న కోవిదారః.

6

టీ. మంద...శాఖః-మంద=మందతగల, అనిల = వాయువుచే, ఆకులి
త=కదల్చబడిన, చారుతర=మిగులనుందరములగు, అగ్రశాఖః = కొకొమ్మలు
కలదియు, పుష్ప...అగ్రః-పుష్ప=పూవులయొక్క, ఉద్గమ = ప్రాదుర్భావము
యొక్క, ప్రచయ=అధిక్యముచేత, కోమల=కోమలములగు, వల్లవాగ్రః=చిగు
ళ్ళ చివరలుకలదియు, మత్త...ప్రసేకః-మత్త=మదిచిన్పద్మిరేఫ=తుమ్మెదలచే,
పరిపీత=త్రాగబడిన. మధు = పూదేనెయొక్క, ప్రసేకః = కారుడుగలిగిన,
కోవిదారః = ఎఱ్ఱకాంచనపువ్వు, కన్య=ఎవ్వని, చిత్తం=మనసును, విదార
యతి = పగుల్చుచుండలేదు.

తా. మెల్లనిగాలి వీచుచుండుటచే మిగుల నుందరములై యుండు
కొమ్మలచివరభాగములు కదలుచుండ, అధికముగ పూవు లుదయించుటచే మృ
దువులగు చిగుళ్ళచే నొప్పుచు, పూవులచుండి స్రవించుచుండు తేనెను దుమ్మె
దలు ద్రాగుచుండ మనోహరముగ నుండు నెఱ్ఱకాంచనపువ్వు టైవరిమనసుల
యందు కామాగ్నిని రగులుకొలిపి బాధింపుచుండలేదు? (అందఱిమనసులను
బాధింపుచున్నవనుట.)

తారాగణప్రవరభూషణముద్వహస్తీ
మేఖావరోధపరిముక్తశశాంకవక్త్రా,
జ్యోత్స్నాదుకూలమమలం రజనీ దధానా
వృద్ధిం ప్రయాత్యసుదినం ప్రమదేవ బాలా.

టీ. తారా... భూషణం-తారా = నక్షత్రముల, గణ=సమూహమని యెడు, ప్రవర=ఉత్తమముగ, భూషణం=ఆలంకారమును, ఉద్వహంతీ = ధరించియుండు నదియు, మేఘ...వక్త్ర-మేఘ = మేఘములయొక్క, ఆవరోధ=ముసుగునుండి, పరిముక్త=విడువబడిన, శకాంక = చంద్రుడనియెడు, వక్త్ర=ముఖముకనినదియు, అమలం=స్వచ్ఛముగ, జ్యోత్స్నాదుకూలా, జ్యోత్స్నా = వెన్నెలయనియెడు, దుకూలం=పట్టుచీరను, దధానా=ధరించియుండు, రజనీ=రాత్రి, బాలా=బాలికయగు, ప్రమదేవ=స్త్రీవలె, అనుదినం = ప్రతిదినమును, వృద్ధి=వృద్ధిని, ప్రయాలి=పొందుచున్నది.

తా. శరద్రాత్రి, నవయావనోదయమగుచు దినదినమును లావణ్యంబునువిలాసంబులును పెరుగుచుండ వృద్ధిబొందుబాలికామణింబోలి యనుదినమును వృద్ధియగుచున్నది. బాలికతో సీరాల్రికి పోలిక యెట్లనో యావనోదయమగుచుండుబాలిక ఉత్తమరత్నాభరణంబులఁ దొడిగింపును. ఆ ట్లే యిది యనక్షత్రము లనుచుత్తమరత్నాభరణంబులు ధరియించి యున్నది. ఆమె మేఘమువలె తనముఖమునావరించియుండు ముసుగునుండి తొలగింబబడును. (ఇది దేశీయము). ఇదియు మేఘ మనియెడు ముసుగునుండి తొలగినచంద్రుడను ముఖముతో నొప్పుచున్నది. ఆమె వెన్నెలవలె తెల్లనివలువల ధరింప నారంభించును! ఇదియు వెన్నెలయనియెడు దువ్వలువను ధరింప నారంభించినది. ఇట్లు శరద్రాత్రి యావనారంభంబున నుండుబాలికం బోలి యున్నది.

కారణవాననవిఘట్టితవీచిమాలాః

కాదమృసారసచయాకులతీరదేశాః,

కుర్వంతి హంసవిరుతైః పరితో జనస్య

స్త్రీ తిం సరోరుహరజోరుణితాస్తటిన్యః.

8

టీ. కారండవ...మాలాః-కారండవ=కన్నెలేడిపిట్టల, ఆనన = ముక్కులచే, విఘట్టిత=పొడువబడిన, వీచి=తరంగములయొక్క, మాలాః = పంక్తులు కలిగినవియు, 'కాదంబ...దేశాః-కాదంబ=కలహంసలయొక్కయు, సారస =

బెగ్గురుకడులయొక్కయు, చయ=సమూహముచే, ఆపల=వ్యాకులమగు తీర
దేశాః=దరులుకలిగినవియు, సరోరుహరజోదుజితాః=సరోరుహ = వద్దముల
యొక్క, రజః=పుష్పాడిచే, అరుణితాః=ఎఱ్ఱగఁ చేయఁబడిన, తటిన్యః=నదులు,
హంసవిరుత్తైః=హంసలకూతలచే, పరితః=చుట్టును, జనన్యః=జనులకు, ప్రీతిః=
సంతసమును, కుర్వంతి=చేయుచున్నవి.

తా. వర్ష ఋతువున జలములు కలవములై ప్రవాహవేగ మధికమై
యొండుటచే నెవ్వరికిని దగ్గఱఁ జేరవెఱపిచ్చుచుండిన నదు లిప్పుడు ప్రవాహము
దగ్గి జలములు నిర్మలములై యొండుటచే సర్వజంతువులకు నపేక్షణీయములును
పొందతగినవియు నైయుప్పుచున్నవి. కావున కన్నెలేడిపట్టలు తరంగంబుల
యందుఁ గొట్టుకొని వచ్చునాహారాదులను గ్రహించుటకై యాతరంగ వంక్షుల
ముక్కులతోఁ బొడుచుచున్నవి. దరులయందంతటను కలహంసలును బెగ్గు
రులును బాకలు దీరి గలిచి యున్నవి. వర్ష కాలముగలించుటచేఁ దామరలెల్లఁ
గొల్లలుగఁ బూచినవగుట నాపొడియంతయు రాలి నీరంతయు నెఱ్ఱగ నగు
పడుచున్నది. ఇట్లు మనోహరములై యొండునదీప్రదేశము లాయాచుట్టుపట్ట
నందువారికి హంసధ్వనులచేసంతసము నొడగూర్చుచున్నవి.

శ్లో. నేత్రోత్సవో హృదయహారిమరిచిమాలః

ప్రహ్లాదకః శిశిరసీకరవారివరీ,

పత్మ్యర్వియోగవిషదిగ్ధశరక్షతానాం

చంద్రోదహత్యతితరాం తనుమంగనానామ్.

9

టీ. నేత్రోత్సవః=నేత్ర=కనులకు, ఉత్సవః=ఉత్సవమైన, హృదయ
...మాలః=హృదయహారి=మనోహరమైన, మరిచి=కిరణములయొక్క. మాలః=
సమూహముకలిగినట్టియు. ప్రహ్లాదకః=మిగులసంతసమును కలిగించునట్టియు,
శిశిర...శ్చంద్రీ-శిశిర=చల్లని, సీకరవారి=జలబిందువులను, వరీ=వర్షించునట్టి,
చంద్రః=చంద్రుఁడు, పత్మ్యః=ప్రియునియొక్క, వియోగ...క్షతానాం-వి
యోగ=వియోగమును, విష=విషముచే, దిగ్ధ=భ్రూయఁబడిన, శర=బాణములచే,

తానాం=కొట్టబడిన, అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క, తమం=శరీరమును, దహతి = దహించుచున్నాడు.

తా. ఇప్పుడు మేఘావరణము నశించుటచే జంధ్రుడీశరద్రాత్రుల యందు మనోహరము లగుకరణములం బ్రసరింప జేయుచు నందఱికిని గనుల పొడువయై చల్లఃజలబిందువుల విడుచుచు సంతోషజనకుడై యున్నాడు. స్త్రీయులతో వియోగమును బొంది మన్మథుబారిం బడి పరితపించుచున్నాడు. దహలకీచంద్రుడు పరితాపమును బెంపొందించుచున్నాడు.

శ్లో. ఆకమ్పయ స్ఫలభరానతళాలిజాలా

నానర్తయం స్తరువరా న్కుసుమావనమ్రాన్,

ఉత్ఫుల్లపజ్జజననాం నళిసిం విధున్వన్

యూనాం మనశ్చలయతి ప్రసభం నభస్వాన్.

10

టీ. ఫల...జాలాన్-ఫల = పండ్లయొక్క, భరం=బరువుచే ఆనశం=వంగిన, తాలి=పరియొక్క, జాలాన్=సమూహములను, ఆకంపయన్=కదల్పుచు, కుసుమావనమ్రాన్-కుసుమ=పూవులచే, అవనమ్రాన్=వంగిన, తరువరాన్=వృక్ష రాజములను, ఆనర్తయన్=ఆడించుచు, ఉత్ఫుల్ల...వనా-ఉత్ఫుల్ల=వికసించిన, పంకజ = పద్మములయొక్క, వనాం=అడవికలిగిన, నళిసిం=తామరను, విధున్వన్=మెదల్పుచు, నభస్వాన్=వాయువు. యూనాం=యోవనుల, మనః=ఋణమును, ప్రసభం=బలాత్కారముగా, చలయతి=చలింపజేయుచున్నది.

తా. పూర్ణముగా బండి వెన్నులబరువుచే వంగియుండుపరిచేలను ఖూచి యుండు చెట్లకు కమలములచే విరాజిల్లుచుండు తామరలను గదలింపుచు వీచుచుండు శరద్వాాయువులు దరుణవయస్కులమనస్సులయం దుత్సాహము గడురంజేసి వారిమనస్సులు చలించునట్లు చేయుచున్నవి.

శ్లో. సోన్మాదహంసమిథునై రుపశోభితాని

స్వచ్ఛాని ఫుల్లకమలోత్పలభూషితాని,

మన్దప్రభాతపవనోద్గతవీచిమాలా

స్మృత్కంఠయన్తి సహసా హృదయం సరాంసి.

11

టీ. సోన్మాద ..మిథునైః-సోన్మాద=మదముతోఁగూడిన, హంస=హంసలయొక్క, మిథునైః=జంటలచేత, ఉపశోభితాని=అలంకరింపచేయుబడినవియు, పుష్ప...భూషితాని-పుష్ప=వికసించిన, కమల=పద్మములచేతను, ఉత్పల=కలువలచేతను, భూషితాని=అలంకరింపఁబడినవియు, మంద...మాలాని-మంద=మెల్లనగు, ప్రభాతపవన=ప్రాతఃకాలవాయువులచే, ఉద్గత=బయలుపెడలిన, వీచి=తరంగములయొక్క. మాలాని=పాత్రులుకలిగినవియు, స్వచ్ఛారి=స్వచ్ఛములగు, సరాంసి=సరస్సులు, హృదయం=మనస్సును, సహసా=బలాత్కారముగా, ఉత్కంఠయంతి=వేడుకలవిగఁజేయుటచున్నవి.

తా. హంసలు మసించి జంటలుజంటలై సందరించుచుండ వికసించిన కమలములును గలువలును రాడిలుచుండ మెల్లనిప్రాతర్వాయువులకుఁ దరంగములు పెడలుచుండ స్వచ్ఛములై యుండుసరస్సులు చూత వేడుకలైయున్నవి.

శ్లో.నప్తం ధను ర్బలభిదో జలదోదరేషు

సౌదామినీ స్ఫురతి నాద్య వియత్నతాకా,

ధున్వన్తి పక్షపవనైః న నభో బలాకాః

పశ్యన్తి నోన్నతముఖా గగనం మయూరాః.

12

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, జలదోదరేషు. జలద=మేఘములయొక్క, ఉదరేషు=గర్భములయందలి, బలభిదః=ఇంద్రుని, ధనుః=ధనుస్సు, నప్తం=నశించినది. వియత్నతాకా-వియత్ = ఆకాశమునను, పతాకా=ధ్వజముగు, సౌదామినీ=మెజుపు, స్ఫురతి=స్ఫురింపుచుండలేదు. బలాకాః=బెగ్గురులు, పక్షపవనైః=తెక్కలగాలిచే, నభః=ఆకాశమును, నధున్వంతి=కదల్చుచుండలేదు. మయూరాః=నెయిట్లు, ఉన్నతముఖాః-ఉన్నత=ఎత్తఁబడిన, ముఖాః=ముఖములుగలవై, గగనం=ఆకాశమును, నపశ్యంతి=చూచుచుండలేదు.

తా. వర్ష ఋతువునందు మేఘములయందంతట నగపడుచుండిన ఇంద్ర ధనుస్సు ఇప్పుడు నశించిపోయినది. అప్పుడాకాశంబునకుఁ బతాకము వలె నుండినమెఱుపు ఇప్పుడు కనుపడుటలేదు. గర్భాధానక్షణపరిచయమువలన నప్పుడాకాశమున పంక్తులు దీర్చి సంచరింపుచు ఐక్యలగాలిని వ్యాపింపఁ జేయుచుండు బెగ్గురుపక్షులు ఇప్పు డాకనిని మానినవి. జలధరములు లేమింజేసి నెమిట్ల తలలేత్తి యాకాశమువైపు చూచుటను మానినవి.

శ్లో. నృత్యప్రయోగరహితాఞ్చిఖినో విహాయ
హంసా నుపైతి మదనో మధురప్రగీతాన్,
ముక్త్వా కదమ్బకుటజార్జునస్సనీపాన్
సప్తచ్ఛదా నుపగతా కుసుమోద్గమశ్రీః.

13

టీ. మదనః=మన్మథుఁడు, నృత్యప్రయోగరహితాన్-నృత్య=నాట్య ముయొక్క, ప్రయోగ=ప్రయోగముచే, రహితాన్=కూన్యములగు, శిఖినః= నెమిళ్ళును, విహాయ=విడిచి, మధురప్రగీతాన్-మధుర=సొంపగు, ప్రగీతాన్= గానములుగల, హంసాన్=హంసలను, ఉపైతి=పోందుచున్నాఁడు. కుసుమ...

శ్రీః=కుసుమ=పువ్వుములయొక్క, ఉద్గమ=ఉదయముయొక్క, శ్రీః=లక్ష్మీ, కదమ్బ...నీపాన్-కదంబ=కడిమిచెట్లను, కుటజ=కొడిశచెట్లను, అర్జున=మద్ది చెట్లను, సర్జ=ఏపి చెట్లను, నీపాన్ = మొగులుకడిమిచెట్లను, ముక్త్వా = విడిచి, సప్తచ్ఛదాన్ = ఏడాకులఅరటిచెట్లను, ఉపగతా=పొందినది.

తా. వర్ష ఋతువున నెమిళ్ళు పురులు విప్పి యాడుచు మన్మథోద్ది పకములై యుండెడివి. ఇప్పుడు హంసలు మధురగానంబులు నేయుచు కామ స్థానంబులై మదనోద్దిపకములై యున్నవి. అప్పుడు కడిమి కొడిశ మద్ది ఏపి మొదలగుపుష్పజాతులు పుష్పించి శోభాయమానములై యుండెడివి. ఇప్పుడు ఏడాకులయనంటులయం దాలక్ష్మీ ప్రజేశించుచున్నది.

శ్లో. శేఫాలికాకుసుమగన్ధమనోహరాణి
స్వస్థితాన్దజకులప్రతినాదితాని,

పర్యస్తనంస్థితమృగీనయనోత్పలాని

ప్రోత్కణ్ఠాయస్త్యుపవనాని మనాంసి పుంసామ్.

14

టీ. శేఫాలికా...మనోహరాణి - శేఫాలికాకుసుమ=నల్లవావిలిపూవు
లయొక్క, గంధ=సువాసనచే, మనోహరాణి=మనోహరములగు నవియు, స్వ
స్థ...ప్రతినాదితాని-స్వస్థ=స్వస్థములై, స్థిత=ఉండెడి, అండజ=వక్షులయొక్క,
కుల=సమూహములచే, ప్రతినాదితాని=ప్రతిభృనింపఁజేయఁబడినవియు, పర్యం
త...ఉత్పలాని-పర్యంత=సమీపమున, సుస్థిత = ఉండెడి, మృగీ = లేళ్ళయొ
క్క, నయన=కండ్లనియెడు, ఉత్పలాని=కలువలకలిగిన, ఉపవనాని=శృంగార
పుండ్రోటలు, పుంసాం=పురుషుల, మనాంసి = మనసులను, ఉత్కంఠయన్తి =
వేడుక నందింపుచున్నవి.

తా. ఈఋతువున సుద్యానంబులయందు నల్లవావిలిపూలవాసన యెల్ల
యెడల వ్యాపించి యున్నవి. గ్రీష్మదులయందు వలె నెండ దావాగ్ని మొద
లగుబాధలు లేకుండుటచే స్వస్థముగ నుండుపక్షు లన్నియు సుతాపాము
తోగలయుచు బ్రతిభృనులు గలుగునట్లుచేయుచున్నవి. మేఠశోణకుఁ దోట
ల దరికి వచ్చియుండులేళ్ళుమనోహరములగు చూపులు గనుపడుచున్నవి. ఇట్లు
మనోహరములగుతోటలు చూచుచారికి వేడుకఁ గలిగించుచున్నవి.

శ్లో. కల్వారపద్మ కుముదాని ముహూర్విధున్వక్

తత్సంగమాదధికశీతలతాముపేతః,

ఉత్కంఠయత్స్వతితరాం పవనః ప్రభాతే

పత్రాస్తలగ్నతుహినామ్బువిధూయమానః.

15

టీ. ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమునందలి, పవనః = వాయువు, కల్వారపద్మ
కుముదాని-కల్వార=ఎఱ్ఱగలువలను, పద్మ=కమలములను, కుముదాని=తెల్లగలువ
లను, ముహూః=అడుగడుగునకును, విధున్వక్=కదలించుచు, తత్సంగమాత్ =
వానిసంబంధమువలన, అధికశీతలతాం-అధిక = అధికముగ, శీతలతాం = చల్లద
నమును, ఉపేతః=పొందినదై, పత్ర...అంబు-పత్ర=అకులయొక్క, అంత =

శోనలయందు, లగ్న = తగుల్కొనియుండు, తుహిన = మంచుయొక్క, అంబు = జలమును, విధూయమానః = రాల్చుచు, అతితరాఁ = మిక్కిలి, ఉత్క్రంతయతి = వేడుకఁజేయుచున్నది.

తా. ప్రాశస్త్యాయువు లీఋతువున నధికముగఁ బుష్పించి యుండుట నెఱుగలువలు దెల్లగలువలు దామరలు మొదలగువానిని గదల్చుచు నాపుష్పములసంబంధముచేఁ జల్లనై రాత్రి బడిన మంచుబిందువులుచెట్లయాకుశోనలయందు తగుల్కొని యుండ వానిని రాల్చుచు మిగుల సుతాహజనక మై యున్నది.

శ్లో. సంపన్న శాలినిచయావృతభూతలాని

స్వస్థి తప్రచురగోకులశోభితాని,

హంసైః ససారసకులైః ప్రతినాదితాని

సీమాంతరాణి జనయంతి నృణాం ప్రమోదమ్. 16

టీ. సంపన్న... భూతలాని-సంపన్న = సమృద్ధములగు, శాలినిచయ = వరి సమూహములచే, అవృత = అవరింపఁబడిన, భూతలాని = భూభాగములకు లిగినది యు, స్వస్థ... శోభితాని-స్వస్థ = స్వస్థములై, స్థిత = ఉండిన, ప్రచుర = అధికములైన, గోకుల = గోసమూహములచే, శోభితాని = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినవియు, ససారసకులైః = బెగ్గురులతో కూడిన, హంసైః = హంసలచే, ప్రతినాదితాని = ప్రతిధ్వనింపచేయఁబడిన, సీమాంతరాణి - సీమా = సరిహద్దుల, అంతరాణి = మధ్యభాగములు, నృణాం = జనులకు, ప్రమోదం = సంతోషమును, జనయంతి = పుట్టించుచున్నవి.

తా. ఈఋతువునఁ బోలి మేరలమధ్యభాగములయం దెచ్చటఁ జూచిన నుభూములన్నియుఁ బూర్ణముగఁబండి సమృద్ధములగువరిపాలములతో నిండి యున్నవి. స్వస్థములై మందలుమందలుగఁబెరిగి గోగణములు గనుపట్టుచు న్నువి. హంసలును బెగ్గురులును జేరి ధ్వనించుచున్నవి. ఇట్లు ఎచ్చటఁ గనిన సమృద్ధిదోచుచుండటచేఁ బోలి మేరల మధ్యభాగములు సూచువారలకు సంతోషమును గలిగించుచున్నవి.

శ్లో. హంనైర్జితా సులలితా గతిరంగనానా
మంభోరుహైర్వికసితైర్ముఖవస్త్రికాంతిః,
నీలోత్పలైర్దకలాని విలోకితాని
భూవిభ్రమాశ్చ రుచిరాస్తనుభిస్తరంగైః.

(17)

టీ. అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క, సులలితా = మిగులమనోహరముగ,
గతిః = గమనము, హంనైః = హంసలచే, జితా = జయించబడెను. ముఖచంద్ర
కాంతిః - ముఖచంద్ర = చంద్రునివంటిముఖములయొక్క, కాంతిః = కాంతి, విక
సితైః = వికసించిన, అంభోరుహైః = వద్దములచే, జితా = జయించబడెను. మద
కలాని - మద = మదముచే, కలాని = మధురములగు, విలోకితాని = చూపులు, నీలో
త్పలైః = నల్లగలువలచే, జితాని = జయించబడినవి. రుచిరాః = మనోహరము
లగు, భూవిభ్రమాః = కనుబొమలవిలాసములు, తనుభిః = సూక్ష్మములగు, తరం
గైః = తరంగములచే, జితాః = జయించబడెను.

తా. స్త్రీలగమనసౌందర్యమును హంసలగమనసౌందర్యము మించుచు
న్నది. స్త్రీలముఖకాంతిని వికసించినవద్దములకాంతి మించుచున్నది. మదా
లిచేకముచేఁ జూడ నింపులై యుండు స్త్రీలచూపులయందలికోభిను నల్లగలు
వల శోభ మించుచున్నది. కనుబొమలవిలాసములను సూక్ష్మములై జయలువె
డలుచుండునదులు మొదలగువానియందలి తరంగములవిలాసములు మించుచు
న్నవి. ఇట్లే ఋతువున ప్రకృతియొక్క సౌందర్యమంతయు సర్వోత్తరమని
ప్రసిద్ధిఁజెందిన స్త్రీసౌందర్యమును గూడ మించుచున్నది.

శ్లో. శ్యామా లతాః కుసుమభారనతప్రవాళాః
స్త్రీణాం హరన్తి ధృతభూషణబాహుకాన్తిమ్,
దన్తావభాసవిశదస్తితవక్త్రకాన్తిం
కజ్జేళిపుష్పరుచిరా నవమాలతీ చ.

18

టీ. కుసుమ... ప్రవాళాః - కుసుమ = పూవులయొక్క, భార = బరువుచేత,
నత = నంగిన, ప్రవాళాః = చిగురులుగలిగిన, శ్యామాః = నల్లని, లతాః = తీగలు,

స్త్రీకాం = స్త్రీలయొక్క, ధృత...కాంతి = ధృత = ధరించబడిన, భూషణ = ఆలంకరణములుగల, బాహు = బాహువులయొక్క, కాంతి = శోభను, హరన్తి = హరించుచున్నవి. కంకేళిపుష్పరుచిరా = కంకేళిపుష్ప = ఆశోకపుష్పపులచే, రుచిరా = మనోహరమగు, నవమాలతీచక్రొత్తజాజిపూవులును, దన్త...కాంతి = దంత = దంతములయొక్క, అవభాస = కాంతిచే, విశద = స్వచ్ఛమగు, స్థిత = చిఱునగవుకలిగిన, పక్త = ముఖముయొక్క, కాంతి = కాంతిని, హరన్తి = హరించుచున్నది.

తా. పూవులతోఁగూడి చిగుళ్లు చివరలయందుండి వంగి యుండు లతలు రత్నాంగుళీమూద్యాధరణములను ధరించియుండు సుందరాంగవలీ బాహువులం బోలుచున్నవి. ఆశోకపుష్పముతోఁ గూడి మనోహరమగు తెల్లని కాంతితో నొప్పుజాజులు దంతకాంతితోఁగూడిన చిరునగువుతో నొప్పుముఖముల ననుసరించుచున్నవి.

శ్లో. కేశాన్నితాన్తఘననీలవికుఞ్చితాగ్రా

నాపూరయన్తి పనితా నవమాలతీభిః,

కర్ణేషు చ ప్రవరకాంచనకుట్టలేషు

నీలోత్పలాని వివిధాని నివేశయన్తి.

19

టీ. పనితా = స్త్రీలు, నితాంత...అగ్రాన్ = నితాంత = మిగుల, ఘన = దట్టమై, నీల = నల్లనై, వికుంచిత = ముడువబడిన, అగ్రాన్ = చివరలుకలిగిన, కేశాన్ = వెండ్లుకలను, నవమాలతీభిః = చక్రొత్తజాజిపూవులచే, అపూరయన్తి = నింపుచున్నారు. ప్రవర...కుట్టలేషు - ప్రవర = శ్రేష్ఠములగు, కాంచనకుట్టలేషు = బంగారుకమ్మలుగల, కర్ణేషు = చెవులయందు, వివిధాని = నానావిధములగు, నీలోత్పలాని = నల్లగలువలను, నివేశయన్తి = ప్రవేశపెట్టుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున పనితలు నల్లనై యెత్తుగ నుండుతమవెండ్లుకల చివరలను ముడిచికొని అందు జాజిపూవుల సంతటఁ దురుముకొనుచున్నారు. చెవులయందు బంగారుకమ్మలను ధరించి వానితోఁ గూడ నల్లగలువల నవేశకీతుల రచించి ధరించుచున్నారు.

శ్లో. హారైః సచందనరనైః స్తనమణ్డలాని
 శ్రోణీతటం సువిపులం రశనాకలాపైః,
 పాదాంబుజాని కలనూపురశేఖరైశ్చ
 నార్యః ప్రహృష్టమనసోఽద్య విభూషయన్తి.

(20)

టీ. ఆద్య = ఇప్పుడు, ప్రహృష్టమనసః = సంతసించిన మనస్సుగల
 నార్యః = స్త్రీలు, సచందనరనైః = చందనద్రవముతోఁ గూడిన, హారైః = హార
 ములతో, స్తనమండలాని = స్తనప్రదేశములను, రశనాకలాపైః = రశనా = మొల
 కట్టిలయొక్క, కలాపైః = కలాపములచేత, సువిపులం = మిగుల విశాలముగ,
 శ్రోణీతటం = పిఱుదుల ప్రదేశములను, కలనూపురశేఖరైః = కల = మధురములగు,
 నూపురశేఖరైః = శ్రేష్ఠములగు నూపురములచే, పాదాంబుజాని = పాదపద్మము
 లను, విభూషయన్తి = ఆలంకరించుచున్నారు.

తా. ఈఋతువున నంగన లుత్సాహవతులై స్తనమండలములయందు
 చందనద్రవములను రత్నాదిహారములను ధరించుచున్నారు. గొప్ప పిరుదులపై
 మొలకట్టిలను ధరించుచున్నారు. మనోహరములగు నందెలచే పాదపద్మముల
 నలంకరించుచున్నారు, ఇట్లు కామిజనసంతోషదాయకముగ నీఋతు వల
 రారుచున్నది.

శ్లో. స్ఫుటకుముదచిత్రానాం రాజహంసాశ్రితానాం
 మరకతమణిభాసా వారిణా భూషితానామ్,
 శ్రియమతిశయరూపాం వ్యోమ తోయాశయానాం
 వహతి విగతమేఘం చంద్రతారావర్ణీమ్.

21

టీ. స్ఫుట... చిత్రానాం = స్ఫుట = వికసించిన, కుముద = తెల్ల గలవలచే,
 చిత్రానాం = వ్యాపించబడినవియు, రాజహంసాశ్రితానాం = రాజహంస = రాజ
 హంసలచే, ఆశ్రితానాం = ఆశ్రయించబడినవియు, మరకతమణిభాసా = మరకత
 మణి = మరకతమణియొక్క, భాసా = కాంతివంటి కాంతికలిగిన, వారిణా = జల
 ముచే, భూషితానాం = ఆలంకరింపబడిన, తోయాశయానాం = జలాధారప్రదే

శమలయొక్క, అతిశయరూపం=అధికమగు, శ్రీయం = శోభను, విగతమే-
 ఘం-విగత=పోయిన, మేఘం=మేఘములు కలిగిన, చంద్ర...అవక్షిర్యం=చం-
 ద్ర=చంద్రునిచేతను, తార=నక్షత్రములచేతను, అవక్షిర్యం=వ్యాప్తమైన, వ్యోమ
 =ఆకాశము, పహతి=వహించుచున్నది.

తా. ఈఋతువున వికసించినకలువలతోడను రాజహంసలతోడను
 వ్యాప్తములై మరకతమణులనంటి నల్లనికాంతి గల జలముతో నొప్పుచుండు
 తటాకములు మొదలగు జలధారదేశములును, మేఘావరణము లేకుండుటచే
 నల్లనైన నక్షత్రములచేతను చంద్రాదిగ్రహములచేతను వ్యాప్తములై యుండు
 నాకాశమును సమానమగుశోభను పహించియున్నది.

శరది కుముదసజ్జాద్వాయవో వాన్తి శీతా
 విగతజలదబృందా దిగ్విభాగా మనోజ్ఞాః,
 విగతకలుషమమ్భుః శ్యానపజ్జా ధరిత్రీ
 విమలకిరణచన్ద్రం వ్యోమ తారావిచిత్రమ్.

22

టీ. శరది = శరదృతువునందు, కుముదసంగాల్ - కుముద = కలువల
 యొక్క, సంగాల్ = సంబంధమువలన, వాయవః=వాయువులు, శీతాః = చల్ల
 నినై, వాంతి=వీచుచున్నవి. విగత...బృందాః - విగత = పోయిన, జలద=
 మేఘములయొక్క, బృందాః=సమూహములుకలిగిన, దిగ్విభాగాః=దిక్కుల
 యొక్క, విభాగాః = ప్రదేశములు, మనోజ్ఞాః = మనోహరములైనవి,
 అంభః = జలము, విగతకలుషం = పోయినకలుషముకలదై యున్నది. ధరిత్రీ =
 భూమి, శ్యానపంకా=ఎండినబురదకలదై యున్నది. వ్యోమ = ఆకాశము,
 విమల...చంద్రం-విమల=స్వచ్ఛమైన, కిరణ = కిరణములుకలిగిన, చంద్రం=
 చంద్రుడుకలిగినదిగను, తారావిచిత్రం-తారా=నక్షత్రములచే, విచిత్రం =
 విచిత్రమైనదిగ నున్నది.

ఈ. ఈశరదృతువునందు వాయువు కలువలతోఁ గలిగియుండుటచేఁ
 జల్లగ వీచుచుండును. ఎచ్చటను మేఘావరణముండదు. కావున దిక్పదేశము

లన్నియు మనోహరములై కన్పట్టును. జలములయందు కాలువ్య మడంగును. భూమియందలిబురద లారును. ఆకాశమున చంద్రుడు స్వచ్ఛమైనకిరణము లతో నలరారుచుండును. తారలన్నియు వెలసి విచిత్రములై యుండును.

దివసకరమయూహై ర్భోధ్యమానన్తం ప్రభాతే
వరయువతిముఖాభం పక్కుజం జృంభ తేద్య,
కుముదమపి గతేస్తం లీయతే చంద్రబిమ్బే
హసితమివ వధూనాం ప్రాప్తితేషు ప్రియేషు.

(23)

టీ. అద్య=ఇప్పుడు, దివసకరమయూహై-దివసకర=సూర్యునియొక్క, మయూహైకి=కిరణములచే, బోధ్యమానం = వికసింపఁజేయఁబడుచుండు, పంకజం=పద్మము, ప్రభాతే = ప్రాతఃకాలమున. వర . ఆభం-వర = శ్రేష్ఠురాలగు, యువతి = యౌవనవతియొక్క, ముఖ = ముఖముయొక్క, ఆభం = కాంతివంటికాంతి కలిగినదై, జృంభతే = వికసించుచున్నది. చంద్రబింబే = చంద్రబింబము, అస్తంగతే = అస్తమయమయినదైయుండగా, కుముదమపి = కలువయును, ప్రియేషు ప్రియులు, ప్రాప్తితేషు = ప్రయాణమునడచినవారైయుండగా, వధూనాం=స్త్రీలయొక్క, హసితమివ = నవ్వునలె, లీయతే=ముడుగుచున్నది.

తా. ఇప్పుడు పద్మములు సూర్యోదయసమయమున సూర్యకిరణములచే వికసింపఁజేయఁబడుచు నుత్తమాంగనలముఖమువంటికాంతితో వికసింపుచున్నవి. కలువలును చంద్రుడస్తమించినంతనే తమప్రియులు దేశాంతరమరిగినంతనే స్త్రీలముఖములయందలి నవ్వులవలె కాంతిఁదక్కిముడిగిపోవుచున్నవి.

అసితనయనలక్ష్మీం లక్షయిత్వోత్పలేషు,
కన్వణితకనకకాఞ్చీం మత్తహంసస్వనేషు
అధరరుచిరశోభాం బంధుజీవే ప్రియాణాం
పథికజన ఇదానీం రోదితి భ్రాస్తచిత్తః.

టీ. ఇదానీం=ఇప్పుడు, పథికజనః = బాటసారిజనులు, ప్రియాణాం = ప్రియురాలండ్రయొక్క, అనీత...లక్ష్మీం-అనీత = నల్లని, నయన = నేత్రముల యొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, ఉత్పలేషు = కలువలయందును, క్వణిత... కాంచీం-క్వణిత = ధ్వనించు, కనకకాంచీం=బంగారు మొలనూలును, మత్త... స్వనేషు-మత్త = మదించిన, హంస = హంసలయొక్క. స్వనేషు = ధ్వనుల యందును, అధర...శోభాం - అధర = అధరోష్ఠముయొక్క, రుచిర = మనోహరమగు, శోభాం = శోభను, బంధుజీవీ = మంకెనపూవునందును, లక్షయిత్యా = కనుగొని, భౌతచిత్తః - భౌత = భృమించిన, చిత్తః = మనసుగలవారై, రోదితి = ఏడ్చుచున్నారు.

తా. ఇప్పుడు బాటసారులు తాము ప్రయాణ మరిగినచోటులయందు గలువల గనినంతనే తమప్రియురాలండ్రకాటుకకండ్లశోభయు మదించిన హంసల ధ్వనులను వినినంతనే వారలబంగరంజలచప్పుడును, మంకెనపూవుల గనినంతనే తమప్రియలయధరోష్ఠములును దలంపునకు రాగ భృమించి కామోద్రేకంబును నైరింపఁ జాలక యేడ్చుచున్నారు.

అవ. సర్గాంతమున నొకశ్లోకముచే శరదంతమును వర్ణించుచున్నాడు.

స్త్రీణాం విహాయ వదనేషు శశాంకలక్ష్మీం

కామం చ హంసవచనం మణిసూపురేషు

బంధూకకాంతిమధరేషు మనోహరేషు

క్వాపి ప్రయాతి సుభగా శరదాగమశ్రీః.

25

టీ. సుభగా=మనోహరమగు, శరదాగమశ్రీః - శరత్ = శరదృతువు యొక్క, ఆగమ = ఆగమమునందలి, శ్రీః = శోభ, శశాంకలక్ష్మీం-శశాంక = చంద్రునియొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క, వదనేషు = ముఖములయందును, కామం = సుందరమగు, హంసవచనం-హంస = హంసల యొక్క, వచనం = ధ్వనిని, మణిసూపురేషు = రత్నపు టంజలయందును, బంధూకకాంతిం - బంధూక = మంకెనపూవుల, కాంతిం = కాంతిని, మనోహ

రేఘు=మనోహరములగు, అధరేఘు=అధరోష్ఠములయందును, విహాయ=విడిచి, క్వాపి-ఎచ్చటనో. ప్రయాలి=వెడలుచున్నది.

తా. ఇంతవరకు మనోహరమై యుండిన శరల్లత్తీ తన శోభను విడిచి యరుగుచున్నది. ఇప్పుడు చంద్రుని శోభయంతయు స్త్రీలముఖములయందు నిలిచియున్నది. హంసధ్వనులు స్త్రీల యందెలయందు ప్రవేశించినవి. మంకెనఁ బూవులకాంతి స్త్రీలయధరంబులయందు జొచ్చుచున్నది. అనఁగా ఇప్పుడు శరత్కాల మంతమగుచుండుటచే శరద్ధర్తములు తగ్గుచున్నవనియు అందుచంద్రుని నిర్మలమగుకాంతియు హంసలమనోహరరూపములను బంధూకాదుల యభివృద్ధమగుస్థితియుఁ గ్రమక్రమముగఁ దగ్గుచున్నదనియు తాత్పర్యము.

అవ. ఆశీర్వాచనముతో సర్గమును ముగించుచున్నాఁడు.

వికచకమలవక్త్రా ఫుల్లనీలోత్పలాక్షీ

వికసితనవ కాశశ్చేతవాసో వసానా,

కుముదరుచిరకాంతిః కామినీ వోస్తదేయం

ప్రతిదిశతు శరద్వశ్చేతసః ప్రీతిమగ్ర్యమ్.

26

టీ. వికచ...వక్త్రా - వికచ = వికసించిన, కమల = కమలమనియెడు, వక్త్రా=ముఖముకలిగినదియు, ఫుల్ల...అక్షీ-ఫుల్ల=వికసించినదియు, నీలోత్పల=నల్లగలువ యనియెడు, అక్షీ = కనులుకలిగినదియు, వికసిత...వాసః-వికసిత = వికసించిన, నవ = నూతనమగు, కాశ = తెల్లు పూవనియెడు. శ్చేత = తెల్లని, వాసః=వస్త్రమును, వసానా = ధరించినదియు, కుముద...కాంతిః-కుముద = కలువలచే, రుచిర = మనోహరమగు, కాంతిః=కాంతికలిగిన, ఇయం = ఈ, శరత్ = శరదృతువు, వికచ...వక్త్రా-వికచ=వికసించిన, కమలమువంటి, వక్త్రా=ముఖముగలిగినదియు, ఫుల్ల...అక్షీ-ఫుల్ల = వికసించిన, నీలోత్పల = నల్లగలువలవంటి, అక్షీ=కనులు కలిగినదియు, వికసిత...వాసః - వికసిత = వికసించిన, నవ=నూతనమగు, కాశ=తెల్లుపూవువంటి, శ్చేతవాసః=తెలివలువను, వసానా=ధరించియుండునదియు, కుముద...కాంతిః - కుముద = కలువవలె, రుచిర =

మనోహరమగు, కాంతిః=కాంతిగల, ఉన్నదా=మదిచిన, కామినీవ=కాముకు
రాలువలె, వః=మీయొక్క, చేతనః = మనస్సునకు, అగ్రాం = అధికమైన,
ప్రీతిః=సంతోషమును, ప్రతిదిశతుః=కలుగఁజేయుగాక.

తా. వికసించిన కమలము లనియెడు ముఖమును వికసించిన నల్లగలువ
లనియెడు కన్నులుగలిగి వికసించియుండు తెల్లపూవు లనియెడు తెల్లని వస్త్ర
మును ధరించి కలువలచే మనోహరమగు కాంతి గలిగి యొప్పెడు నీశరదృతువు
వికసించిన కమలమువంటి ముఖమును నల్లగలువలవంటి కన్నులను గలిగి తెల్ల
పూవువంటి వస్త్రమును ధరించి కలువవంటి కాంతితో నొప్పు కామినియగు
ప్రియురాలువలె మీకు సుఖసంతోషము లొసంగుగాక.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవिरచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
శరదృతుపర్వనంబున తృతీయస్తంభము.

చతుర్థ సర్గము.

అప. శరదృతువును పర్జిం-చినయనంతరమున క్రమప్రాప్త మగు హేమంతమును పర్జించుచున్నాడు.

శ్లో. నవప్రవాళోద్గమసస్యరమ్యః

ప్రభుల్లలోధిః పరిపక్వశాలిః,

విలీనపద్మః ప్రపతతుషారో

హేమస్తకాలస్సముపాగతోఽయమ్.

1

టీ. నవ...రమ్యః-నవ = నూతనములగు, ప్రవాళ = చిగుళ్లయొక్క, ఉద్గమ=పుట్టుకచేతను, సస్య = సస్యములచేతను, రమ్యః = రమ్యమైనదియు, ప్రభుల్లలోధిః-ప్రభుల్ల = వికసించిన, లోధిః = లొద్దుగచెట్టు కలిగినదియు, పరిపక్వశాలిః-పరిపక్వ=పండిన, శాలిః=పరికలిగినదియును, విలీనపద్మః-విలీన - అడగిన, పద్మః = పద్మములుకలిగినదియు, ప్రపతతుషారః - ప్రపతత్ = పడుచుండు, తుషారః = మంచుకలిగిన, ఆయం=ఈ, హేమంతకాలః=హేమంతకాలము, సముపాగతః=వచ్చెను.

తా. శరదృతువు గడచి చనిన యనంతరమున హేమంత ఋతువు వచ్చెను. ఇప్పుడు వృక్షములన్నియుఁ జిగురుపట్టుచున్నవి. వానిచేతను సస్యములచేతను జూచుటకంతయు రమ్యముగానున్నది. లొద్దుగలు పుష్పించినవి. పరివైరంశయుఁ బండినది. పద్మములు తగ్గుచున్నవి. మంచు పడుచున్నది. ఈధర్మములతో హేమంతము వచ్చుచున్నది.

మనోహరైః కుంకుమ రాగరక్తైః
 తుషారకుండేషునిభై శ్చ హరైః,
 విలాసినీనాం స్తనశాలినీనాం
 అలంక్రియస్తే స్తనమండలాని.

2

టీ. స్తనశాలినీనాం - స్తన=స్తనములచే, శాలినీనాం = ప్రకాశింపుచుండెడి, విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, స్తనమండలాని = స్తనముడలములు, మనోహరైః = మనోహరములైన, కుంకుమ...రక్తైః కుంకుమ = కుంకుమయొక్క, రాగ = ఎరుపుచే, రక్తైః = ఎఱ్ఱనైనవియు, తుషారః = మంచుతోడను, కుండ = మల్లెతోడను, ఇందు = చంద్రునితోడను, నిభైః = సమానములగు, హరైః = హారములచే, అలంక్రియంతే = అలంకరింపబడుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు సుందరములగుచున్నవి కలిగినబిబ్బికవతులు దమస్తనములందుఁ బూనినకుంకుమ యంటుకొనుటచే నెఱ్ఱనైన మనోహరములైన మంచునీటిదిందువులవలెను మల్లెమొగ్గలవలెను చంద్రుఁడువలెను తెల్లనై యొప్పు హారములను దమస్తనములపైనుండి వైచుకొని యలంకరించుకొనుచున్నారు.

కాంచీగుణైః కాంచనరత్నచిత్రైః
 నో భూషయన్తి ప్రమదా నితమ్బమ్,
 న సూపురైర్హంసరుతం భజద్భిః
 పాదామ్బుజాన్యమ్బుజకాన్తిభాజ్జి.

3

టీ. ప్రమదాః=అంగనలు, కాంచన...చిత్రైః - కాంచన=బంగారుచేతను, రత్న = రత్నములచేతను, చిత్రైః=చిత్రములైన, కాంచీగుణైః = మొలనూళ్లతో, నితంబం = నితంబప్రదేశమును, హంసరుతం = హంసధ్వనిని, భజద్భిః=పొందుచుండెడి, సూపురైః అండలచే, అంబుజ...భాంజి - అంబుజపద్మముయొక్క, కాంతి = కాంతిని, భాంజి = పొందెడి, పాదాంబుజానిః = పాదపద్మములను, నోభూషయంతి = అలంకరింపుచుండలేదు.

తా. ఈ ఋతువునఁ జలి యధికమగుటచేఁ జల్లనిలోహాదుల సంవర్కమును సహింపఁజాలక నుందరులు నిశంబింబములపై బంగరుతోడను రత్నములతోడను నిర్మితములగు మొలనూళ్ళు గాళ్లయందండెలను ధరించుచుండలేదు.

న బాహుయుగ్లేషు విలాసినీనాం

ప్రయాన్తి సజ్గం వలయాజ్ఞదాని,

నితమ్బబిమ్బేషు నవం దుకూలం

తన్వంశుకం పీనపయోధరేషు.

4

టీ. విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, బాహుయుగ్లేషు-బాహు = బాహువులయొక్క, యుగ్లేషు = బంటయందు, వలయాంగదాని-వలయ = కంకణములును, ఆంగదాని = దండకడియములును, సంగం = సంబంధమును, నప్రయాంతి = పొందుచుండలేదు, నిశంబింబేషు = నితంబమండలములయందు, నవం = నూతనమగు, దుకూలం = పట్టుపత్రమును, పీనపయోధరేషు-పీన = బలిసిన, పయోధరేషు = స్తనములయందు, తన్వంశుకం = సన్నవలువలును. సంగం = సంబంధమును. నప్రయాంతి = పొందుచుండలేదు.

తా. ఈ ఋతువున విలాసవతులు దమ చేతులకుఁ జల్లనికడియములు మొదలగు శాభరణములను ధరించుటకు నితంబమునను స్తనములయందును సన్నని పట్టువలువలను ధరించుటకు సహింపకున్నారు.

గాత్రాణి కాలీయకచర్చితాని

సపత్రలేఖాని ముఖామ్భుజాని,

శిరాంసి కాలాగురుధూపితాని

కుర్వన్తి నార్యః సురతోత్సవాయ.

5

టీ. నార్యః = స్త్రీలు, సురతోత్సవాయ = సురతోత్సవముకొఱికు, గాత్రాణి = దేహములను, కాలీయకచర్చితాని-కాలీయక = మానివసువుచే, చర్చితాని = పూయబడినవిగను, ముఖామ్భుజాని = ముఖపద్మములను, సపత్రలేఖాని = ఋతు—5

మకరికాపత్రములతో కూడినవిగను, శిరాంసి = శిరస్సులను, కాలాగురుధూపి
తాని - కాలాగురు = నల్లఅగురుచే, ధూపితాని = ధూపము వేయఁబడినవిగను,
కుర్వంతి = చేయుచున్నారు.

తా. స్త్రీలు ఉష్ణముగను సువాసన గలదిగనునుండి సురతమున నుత్సా
హము గలుగుటకై తమ శరీరములయందు ప్రానిపనువును ఖాసికొనుచున్నారు.
ముఖములయందుఁ గస్తూరిచే మకరికాపత్రముల దిద్దికొనుచున్నారు. తల
వెండు కకు నల్లఅగురును బొగవేసికొనుచున్నారు.

రతి శ్రమతామవిపాణ్ణవక్త్రాః
సంప్రాప్తహర్షాభ్యుదయాస్తరుణ్యః,
హసంతి నోచ్చైర్దశనాగ్రభిన్నాన్
ప్రపీడ్యమానానధరానవేక్ష్య.

6

టీ. రతి...వక్త్రాః-రతి = సంభోగమునందలి, శ్రమ=శ్రమచే, తామ =
వాడిన, విపాండు=తెల్లనైన, వక్త్రాః=ముఖముకలిగినట్టియు, సంప్రాప్త ..అభ్యు
దయాః-సంప్రాప్త=పొందఁబడిన, హర్ష=సంతోషముయొక్క, అభ్యుదయాః=
అభివృద్ధికలిగిన, తరుణ్యః = తరుణులు, దశన...భిన్నాన్-దశన=దంతముల
యొక్క, అగ్ర=దివరలచే, భిన్నాన్ = భేదించఁబడిన, ప్రపీడ్యమానాన్ =
బాధించుచుండెడి, అధరాన్=అధరోష్ఠములను, అవేక్ష్య = చూచి, ఉచ్చైః=
అధికముగ, నహసంతి = నవ్వుటలేదు.

తా. రత్యాయాసముచే వాడి తెల్లనై యుండుముఖములతో నొప్పుచు
రత్యానందనిర్భరలై యుండు తరుణాంగనలు ఆనందాతిరేకముచే నధికముగ
నవ్వుట కవసరము ప్రాప్తమై యున్నను తమ ప్రియులదంతపుకాట్లచే వ్రణము
కలిగి యుండు పెదవులు నవ్వునపుడు వికసించి బాధించు ననుభయమున
నెక్కువగ నవ్వుచుండలేదు.

వీనస్తనోరఃస్థలభాగశోభా
మాసాద్య తత్ప్రీడనజాతభేదః,

తృణాగ్రలగైస్తుహినైః పతద్భి
రాక్రస్తతీవోపసి శీతకాలః.

టీ. పీన... శోభాం-పీన=బలిసిన, స్తన=స్తనములుగల, ఉరఃస్థల = వక్షః
ప్రదేశముయొక్క, భాగ=భాగమునందలి, శోభాం=శోభను, ఆసావ్య=పొంది,
తత్... భేద-తత్=దానియొక్క, పీదన = పీడించుటచే, జాత=కలిగిన, భేదః=
దుగ్ధముకలదై, శీతకాలః=శీతకాలము, ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమున, పతద్భిః=
పడుచుండెడి, తృణ...లగైః=తృణ = గడ్డియొక్క, అగ్ర=చివరలయందు,
లగైః = తగుల్కొనిన, తుహినైః = మంచుబిందువులచే, ఆక్రందతీవ =
ఏడ్చుచున్నదివలె నున్నది.

తా. ఈ ఋతువున ప్రాతఃకాలమున మంచుబిందువులు పడి యవి గడ్డి
శొనలయందు దగుల్కొని యుండును. ఆ బిందువుల జూచిన పీనస్తనశోభి
తము లగు నుందరీమణుల వక్షోభాగంబుల నంగిన యీ శీతకాల మచ్చట
నల సుమంజెంది యాభేదముచే నేడ్చుచున్నదా ? యనునట్లున్నది.

ప్రభూతశాలిప్రసవైశ్చితాని
మృగాంజనాయూథవిభూషితాని,
మనోహరక్రౌంచానినాదితాని
సీమాంతరాణ్యత్సకయన్తి చేతః.

8

టీ. ప్రభూత...ప్రసవైః-ప్రభూత=అధికములైన, శాలి=వరియొక్క,
ప్రసవైః=పంటలచే, చితాని = వ్యాక్తములైనవియు, మృగ...విభూషితాని-
మృగాంగనా=అడులేళ్ళయొక్క, యూథ=గుంపులచే, విభూషితాని=అలంక
రింపఁబడినవియు, మనోహర...నినాదితాని - మనోహర = మనోహరములగు,
క్రౌంచ=జక్కవపక్షులచే, నినాదితాని = ధ్వనింపఁజేయబడిన, సీమాంతరాణి=
ఖాలిమేరల నడిమిప్రదేశములు, చేతః = మనస్సులు, ఉత్సకయన్తి = వేడుక
కలుగఁ జేయుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు పొలిమేరలనడుమనుండు ప్రదేశములు అధికముగ పరి
వంటలచే వ్యాప్తములై యున్నవి. అందులేళ్ళ గుంపులుగుంపులై యందు సంచ
రింపుచున్నవి. జక్కవ లచ్చట మనోహరముగఁ గూయుచున్నవి. ఇట్టి సన్ని
వేశమంతయు చూడ నింపుగొల్పుచున్నది.

ప్రపుల్లనీలోత్పలశోభితాని,
సోన్నాదకాదమ్బవిభూషితాని.

ప్రసన్నతోయాని సుశీతలాని
సరాంసి చేతాంసి హరన్తి పుంసామ్.

9

టీ. ప్రపుల్ల...శోభితాని-ప్రపుల్ల = వికసించిన, నీలోత్పల=నల్లగలువ
లచే, శోభితాని=శోభింపఁజేయఁబడినవియు, సోన్నాద...విభూషితాని-సోన్నాద=
మదముతోఁగూడిన, కాదంబ = కలహంసలచే, విభూషితాని = అలంకరింపఁ
జేయఁబడినవియు, ప్రసన్నతోయాని-ప్రసన్న = తేరిన, తోయాని=జలములు
కలిగినవియు, సుశీతలాని = మిగులచల్లనైన, సరాంసి=సరస్సులు, పుంసామ్=పురు
షులయొక్క, చేతాంసి = మనస్సులను, హరన్తి = హరించుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు సరస్సులయందు నల్లగలువ లన్నియు వికసించి యున్నవి.
మదించి కలహంసలు గూయుచున్నవి. జలములు తేరి చల్లనై యున్నవి. ఇట్టి
సరస్సులు చూడ సంతయు మనోహరములై యున్నవి.

పాకం వ్రజన్తీ హిమజాతశీతై
రాధాయమానా సతతం మరుద్భిః,
ప్రియే ప్రియంగుః ప్రియవిప్రయుక్తా
విపాండుతాం యాతి విలాసినీవ.

10

టీ. హేప్రియే=ఓప్రియారా! హిమ...శీతైః-హిమ=మంచుచేత,
జాత=పుట్టిన, శీతైః=చలిచేత, పాకం=పండుటను, వ్రజన్తీ = పొందుచుండెడి,
మరుద్భిః=వాయువులచే, సతతం=ఎల్లప్పుడును, ఆధాయమానా=కదల్పఁబడు

చుండు, ప్రియంగుః=ప్రేంకణపుష్పంబు, ప్రియవిప్రయుక్తా-ప్రియ = ప్రియునితో, విప్రయుక్తా=వియోగమును బొందిన, విలాసినివ=విలాసవతివలె, విపాండుతాం=తెల్లనగుటను, యాలి=బొందుచున్నది.

తా. మంచుచే గలిగినచలికి బండ్లిపోయి గాలికి గదలుచునుండు ప్రేంకణపుష్పంబు ప్రియునితో వియోగమును బొంది మనస్సు చలించియుండు నందరివలె తెల్లబారి పోవుచున్నది.

పుష్పసవామోదసుగన్ధివక్త్రో
నిఃశ్వాసవాలైః సురభీకృతాఙ్గః,
పరస్పరాఙ్గవ్యతిరిక్తశాయీ
శేతే జనః కామరసానువిధః.

91

టీ. పుష్ప...వక్త్రః=పుష్ప=పూవులయొక్క, ఆనవ=మద్యముయొక్క, ఆమోద=పరిమళముచే, సుగంధి=పరిమళింపుచుండు, వక్త్రః = ముఖముకలిగినదియు, నిఃశ్వాసవాలైః=నిట్టూర్పువాయువులచే, సురభీకృతాంగః=సురభీకృత=పరిమళముకలదిగఁ జేయఁబడిన, అంగః=అవయవములు కలిగిన, జనః = జనము, కామరసానువిధః-కామ=కామముయొక్క, రస=రసముచే, అనువిధః=కూర్పుఁబడినదై, పరస్పర...కాయీ-పరస్పర = పరస్పరముయొక్క, అంగ=అవయవములతో, వ్యతిరిక్త=కలియునట్లు, కాయీ=శయింపుచున్నదై, శేతే=నిద్రింపుచున్నది.

తా. పూవులచే సిద్ధముచేయఁబడిన మద్యము నానుటచే పరిమళింపుచుండుముఖములు గలిగి అట్టిపరిమళసంబంధము గలనిట్టూర్పులు దగులుటచే బరస్పరము అవయవములు పరిమళింపుచుండఁ గామరసముచే వ్యాపింపఁబడినవారలై జనులొకరికొకరు తగులునట్లు శయింపి నిద్రింపుచున్నారు.

దస్తచ్ఛదైః సప్రణదస్తబిహ్మైః
స్తనైశ్చ పాణ్యగ్రకృతాభిలేఖైః

సంసూచ్యతే నిర్దయమజ్ఞనానాం
రతోపభోగో నవయావనానామ్.

12

టీ. సప్రణ...చిహ్నైః-సప్రణ=గాయముతోఁగూడిన, దంత=దంత
ములయొక్క, చిహ్నైః = గుర్తులుకలిగిన, దంతచ్ఛబైః పెదవులచేతను,
పాణి...అభిలేఖైః-పాణ్యగ్ర=గోళ్యచే, కృత=చేయఁబడిన, అభిలేఖైః = గీరు
కలిగిన, స్తనైశ్చ=స్తనములచేతను, నవయావనానాం = శ్రొత్తయావనముగల
అంగనానాం=స్త్రీలయొక్క నిర్దయం=దయలేనట్టుగ, రతోపభోగః-రత = స్మర
తముయొక్క, ఉపభోగః=ఆనుభవము, సంసూచ్యతే=మాచింపఁబడుచున్నది.

తా. శ్రొత్తవయసున నుండునుందరాంగనలప్రియులచేఁ జేయఁబడిన
చలుకాట్టితోఁగూడి యుండు పెదవులను గోళ్యగీరులు కలస్తనములను కనినం
తజే వీరలు కఠిన మగుసురతము ననుభవించి రని సూచిత మగుచున్నది. ఈఋ
తువునఁ గామోపభోగములకెక్కువయుత్సాహమును ఆనుకూల్యమునుగలుగును.
కావున యావను లగుకామినీ కాముకులు గాఢముగ సుఖములం దేలుచున్నారు.

కాచిద్విభూషయతి దర్పణ క్తవాస్తా
బాలాతపేషు వనితా వదనారవిందమ్,
దస్తచ్ఛదం ప్రియతమేన నిపీతసారం
దస్త్రాగ్రభిన్నమవకృప్య నిరీక్షతే చ.

13

టీ. కాచితే=ఒకానొక, వనితా = స్త్రీ దర్పణ...వాస్తా-దర్పణ =
అద్దమునందు, సక్త=తగుల్కొనిన, వాస్తా-వాస్తముకలదై, బాలాతపేషు = లే
యెండలయందు, వదనారవిందం=ముఖపద్మమును, విభూషయతి = ఆలంకరింపు
చున్నది, ప్రియతమేన=ప్రియునిచే, నిపీతసారం=నిపీత=త్రాగఁబడిన, సారం =
సారముగల, దంత...భిన్నం-దంత = దంతములయొక్క, అగ్ర = చివరలచే,
భిన్నం=భేదించఁబడిన, దంతచ్ఛదం = పెదవిని, అవకృప్య=లాగి, నిరీక్షతేచ=
చూచుచున్నది.

తా. ఒకమందరాంగన లేయెండయందు నిలిచి చలికాగుచు అద్దముఁ జూచుకొనుచుఁ బద్మమువంటి ముఖము నలంకరించుకొనుచున్నది. మఱియు రాత్రినిఁ బ్రయుడు గాఢముగ నానుటచే గాయములు పడియుండుపెదవిని లాగి చూచుకొనుచున్నది.

అన్యా ప్రకామసురతశ్రమఖన్న దేహః

రాత్రిప్రజాగరవిపాటలనేత్రపద్మా,

సస్తాంసదేశలలితాకులకేశపాశా

నిద్రాం ప్రయాతి మృదుసూర్యకరాభితప్తా.

14

టీ. అన్యా=మఱియొక స్త్రీ, ప్రకామ...దేహః=ప్రకామ=అధికమగు, సురత=రతియందలి, శ్రమ=ఆయాసముచే, ఖన్న = అలసిన, దేహః=దేహము కలదై, రాత్రి...పద్మా=రాత్రి=రాత్రియందలి, ప్రజాగర=మేలుకొనుటచే, విపాటల=తెల్లనగు, నేత్రపద్మా=పద్మములవంటి నేత్రములుకలదై, సస్తాంస...పాశా-సస్తాంస=జారిన, అంసదేశ=భుజభాగమున, లలిత=పొరలుచుండు, ఆకుల =వ్యాకులమైన, కేశపాశా=కేశసమూహముకలదై, మృదు...తప్తా-మృదు=మృదువగు, సూర్యకర=సూర్యకిరణములచే, అభితప్తా=కాచఁబడినదై, నిద్రాం = నిద్రను, ప్రయాతి=పోందుచున్నది.

తా. మరియొకసుందరీమణి అధిక మగుసురతాయాసముచే నలసినదై రాత్రి మేలుకొని యుండుటచేఁ జెల్లనగుకను లాప్పుచుండ ముడి వీడి భుజములపై వ్యాపించి పొరలుచు వెండ్లుకలలరార లేయెండ మీద వ్యాపించి చలినణచుచుండ నిద్రించుచున్నది.

నిర్తాల్యదామపరిముక్తమనోజ్ఞగనం

మూర్ధ్నిఽపనీయ ఘననీలశిరోరుహాంతాః,

పీనోన్నతస్తనభరానతగాత్రయప్త్యః

కుర్వన్తి కేశరచనామపరాస్తరుణ్యః.

15

టీ. ఘన...అంతాః-ఘన=మేఘమువలె నీల=నల్లని, శిరోరుహ = వెండ్రుకలయొక్క, అంతాః=చివరలు కలిగినట్టియు, పీన...యప్యః-పీన=బలిసిన ఉన్నత=ఎత్తైన, స్తన=స్తనములయొక్క, భరః=బరువుచే, ఆనత=వంగిన, గాత్రయప్యః = యప్తివంటిదేహముకలిగిన, అపరాః = మఱిొందఱు, తరుణ్యః = తరుణులు, పరిముక్త ..గంధా పరిముక్త = విడువబడిన, మనోజ్ఞః=మనోహరమగు, గంధం=సువాసనకలిగిన, నిర్మాల్యదామ=నిర్మాల్యమాలికను, మూర్ధ్నః = తలనుండి, అపసీయ=తోలగించి, కేశరచనాం-కేశ = వెండ్రుకలయొక్క, రచనా=నిర్మాణమును, కుర్వంతి=చేయుచున్నారు.

తా. మేఘమువలె నల్లనై యుండుకురులు గలిగి పీనోన్నతకుచములచే సుందరమగుదేహము కొంచెము వంగి యుండు మఱిొందరు సుందరీమణులు వెనుకటిదినమున ధరించిన దగుట బరిహరము నశించి యుండుపూలమాలికలను తలలనుండి తీసివైచి తలలు దువ్వి జడ మొదలగువాని నల్లుకొనుచున్నారు.

అన్యా ప్రియేణ పరిభుక్తమపేక్ష్య గాత్రం

హర్షాన్వితా విరచితాధరచారుశోభా,

కూర్పాసకం పరిదధాతి నఖక్షతాక్షీ

వ్యాలమ్బినీలలితాలకకుఞ్చితాక్షీ.

16

టీ. ప్రియేణ=ప్రియునిచే, పరిభుక్తం = అనుభవించబడిన, గాత్రం = శరీరమును, అపేక్ష్య=చూచి, హర్షాన్వితా-హర్ష=ఆనందముతో, అన్వితా = కూడినదియు, విరచిత...శోభా-విరచిత=రచించబడిన, ఆధర = అధరోష్ఠముయొక్క, చారు = మనోహరమగు, శోభా = శోభకలిగినదియు, నఖ...అంగీ-నఖ = గోళ్ళచే జేయబడిన, క్షత=గాయములుకలిగిన, అంగీ=అవయవములు గలదియు, వ్యాలంబి...అక్షీ-వ్యాలంబి=వ్రేలుచుండు, నీల=నల్లని, లలిత=మనోహరమగు, అలక=ముంగురులచే, కుంచిత=మూయబడిన, అక్షీ=కనులుకలిగిన, అన్యా=మఱియొకరుక, కూర్పాసకం=రవికను, పరిదధాతి=తోడుచున్నది.

తా. మఱియొకభామిని తనదేహమునందలి ప్రియోపభోగచిహ్నముల ను జూచుకొని సంతోషించినదై అందుచే తనయధరము నొకవిగ్రహగుఱోభ గలుగునట్లు విరచింపుచు నభిక్షతములు గలిగినదేహముతో నల్లనిమనోహరము లగు ముంగురులు వీడి కనులవైఁ బడుచుండుటచేఁ గనులమూయుచు రవికను దొడుగుచున్నది.

అన్యాశ్చిరం సురతకేళిపరిశ్రమేణ
భేదం గతాః ప్రశిథిలీకృతగాత్రయవ్యః,
సంహృష్యమాణపులకోరుపయోధరాంతాః
అభ్యంజనం విదధతి ప్రమదాః సుశోభాః.

17

టీ. చిరం=చాలనేపు, సురత...పరిశ్రమేణ - సురతకేళి=రతిక్రీడచే నైస, పరిశ్రమేణ= ఆయాసముచే, భేదం = దుఃఖమును, గతాః=పొందినట్టి యు, ప్రశిథిలీకృతగాత్రయవ్యః - ప్రశిథిలీకృత = మిగులశిథిలముగాఁ జేయఁబడిన, గాత్రయవ్యః=యష్టివంటిదేహముకలిగినట్టియు, సంహృష్యమాణ...అంతాః=సంహృష్యమాణ = వికసించుచుండు, పులక = గగుర్పాటుకలిగిన, ఉరు=గొప్ప, పయోధర=స్తనములయొక్క, అంతాః=సమీపములుకలిగినట్టియు, సుశోభాః=మంచిశోభ కలిగిన, అన్యాః = మఱియొకఁడు, ప్రమదాః=స్త్రీలు, అభ్యంజనం = ఆభ్యంగమును, విదధతి=చేయుచున్నారు.

తా. చాలనేపు రతియందుండుటచే శ్రమఁజేంది యలసినట్టియు రతి శ్రమచే నడచిపోయినదేహము గలిగినట్టియు మంచిశోభగలిగిన మఱియొకఁడు నుండరాంగనలు స్తనపార్శ్వప్రదేశములు పులకరింపుచుండ రతిశ్రమమడం గుటకై ఆభ్యంగము నాచరింపుచున్నారు.

బహుగుణరమణీయో యోషితాం చిత్తవహీ

పరిణతబహుశాలివ్యాకులగ్రామసీమా.

సతతమతినోజ్ఞః క్రౌంచమాలాపరితః

ప్రదిశతు హిమయుక్తః కాల ఏషః సుఖం వః.

18

టీ. బహు...రమణీయః-బహు = అనేకములగు, గుణః=గుణములచే రమణీయః = రమణీయ మగు నదియు, యోషితాం = స్త్రీలయొక్క, చిత్తహరీ= మనసును హరించునదియు, పరిణత...సీమా-పరిణత=పండిన బహు = అధికమైన, శాలి=వరిచే, వ్యాకుల = వ్యాకులమైన, గ్రామ = గ్రామముయొక్క, సీమా = ప్రదేశములు కలిగినదియు, సతతం=ఎల్లప్పుడు, అతిమనోజ్ఞః=మిగుల మనోహరమగు నదియు, క్రౌంచ=జక్కన పట్టుల, మాలా=పంక్తులచే, పరీతః = చుట్టఁ బడినదియు, హిమయుక్తః - హిమ = మంచుతో, యుక్తః = కూడియుండు, వీషః=ఈ, కాలః కాలము, వః=మీను; సుఖం = సుఖమును, ప్రదిశతు = కలుగఁజేయుఁగాక.

తా. వెనుకటి వర్ణనమున చెప్పఁబడినయ నేకగుణములచే రమణీయమై యుండునదియు స్త్రీలకుఁ గామోద్రేకమును జేయునదియగుటచే వారిమనసులకానందము నొసగునదియు పుయంతయు పండియుండుటచే వరిచే జూట్టంబడియుండుపౌలములు కలిగియుండునదియు రాత్రియు పగలును ఎల్లసమయములయందును అతిశీతముగాని అత్యుష్ణముగాని కలుగకుండుటచే మిగుల మనోహరమైనదియు జక్కనపట్టులు పంక్తి దీరి యుండునదియు మంచుకలిగి యుండునదియు నగు నీహేమంత కాలము మీకు సుఖము నొసంగుఁ గాక.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
హేమంతఋతువర్ణనంబను చతుర్థస్కంధము.

పంచమసర్గము

అవ. హేమంతర్తువు నభివర్ణించినయనంతరమునఁ

గ్రమప్రాప్తమగు

శిశిరర్తువును వర్ణించుచున్నాఁడు.—

ప్రరూఢశాల్యంశుచయైర్మనోహరం
 క్వచిత్ స్థితక్రౌఞ్చునినాదరాజితమ్,
 ప్రకామకామం ప్రమదాజనప్రియం
 వరోరు కాలం శిశిరావ్వాయం శృణు.

1

టీ. వరోరు - వర = మంచి, ఊరు = తొడలుకలిగిన నోప్రియరాళా!
 ప్రరూఢ...చయైః - ప్రరూఢ=పెరిగిన, శాల్యంశు - వరివెన్నులయొక్క, చ
 యైః=సమూహములచే, మనోహరం = మనోహరమైనవియు, క్వచిత్...రాజి
 తం-క్వచిత్=ఒక్కొక్కచోట, స్థిత=ఉండెడి, క్రౌంచ=జక్కచపక్షులయొక్క,
 నినాద=ధ్వనిచే, రాజితం = అలంకరింపఁబడినదియు, ప్రకామకామం-ప్ర
 కామ=అధికమైన, కామం = కామముకలిగినదియు, ప్రమదాజనప్రియం -
 ప్రమదాజ=స్త్రీజనులకు, ప్రియం=ఇష్టమైన, శిశిరావ్వాయం-శిశిర = శిశిర
 మనెడి, ఆవ్వాయం=పేరుకలిగిన, కాలం=కాలమును శృణు=వినుము.

తా. ఓప్రియరాళా! మనోహరములై పెరిగి యుండువరివెన్నులు
 గలిగి హేమంతమునందువలె ఎచ్చటఁ జూచిననుగాక అచ్చటచ్చటఁ గూర్చు
 చుండు జక్కవలు గలిగి కామమును వృద్ధిపొందించునదై కావుననే స్త్రీజను
 లకు మిగులనిష్టమైయుండు శిశిరర్తువును గుఱించి చెప్పెద వినుము.

నిరుద్ధవాతాయనమందిరోదరం
హుతాశనో భానుమతో గభస్తయః,
గురూణి వాసాంస్యబలాః సయావనాః
ప్రయాన్తి కాలేత్ర జనస్య సేవ్యతామ్. 2

టీ. నిరుద్ధ...ఉదరం-నిరుద్ధ=మూయబడిన, వాతాయన=గవాక్షములు కలిగిన, మద్గిర=గృహములయొక్క, ఉదరం = మధ్యభాగములును, హుతాశనః=అగ్నియు, భానుమతః=సూర్యునియొక్క, గభస్తయః = కిరణములును, గురూణి=దట్టములగు, వాసాంసి=రస్త్రములును, సయావనాః = యావనముతోఁగూడిన, అబలాః=స్త్రీలును, ఆత్ర=ఈ, కాలే=కాలమునందు, జనస్య=జనమునకు, సేవ్యతాం=అనుభవించదగినవగుటకు, ప్రయాయంతి=పోందుచున్నది.

తా. ఈఋతువున జలి యధిక మగుటచే జనులందఱును గవాక్షములు మూసి యుంచబడిన గృహమధ్యభాగములును అగ్నియు యావనాంగనలును సూర్యకిరణములును దృఢము లగువస్త్రములును జనులయొప్పయోగమునకు మిగుల నర్హములై యున్నవి.

న చందనం చంద్రమరీచిశీతలం
న హర్ష్యాపృష్ఠం శరద్ధిస్సనిర్మలమ్,
న వాయవః సాన్ద్రాతుషారశీతలాః
జనస్య చిత్తం రమయన్తి సామృతమ్. 3

టీ. సాన్ద్రతం = ఇష్టాడు, చంద్ర...శీతలం - చంద్ర = చంద్రునియొక్క, మరీచి=కిరణములవలె, శీతలం=చల్లని, చందనం=గంధమునకు, శరద్...నిర్మలం శరత్=శరత్కాలమునందలి, ఇందు=చంద్రునివలె, నిర్మలం=స్వచ్ఛమైన, హర్ష్యాపృష్ఠం-హర్ష్య=మేడలయొక్క, పృష్ఠం=వైభాగమును, సాన్ద్ర...శీతలాః=సాన్ద్ర=దట్టమగు, తుషార=ఋణుంచుచే, శీతలాః=చల్లనగు, వాయవః=వాయువులును, జనస్య=జనముయొక్క, చిత్తం=మనసును, నరమయంతి=సంతోషపెట్టుచుండలేదు.

తా. ఈశిశిరద్వస్తనందు జనులు చంద్రకిరణములవలె చల్లగ నుండుగం
ధముల నలడుకొను చుండలేదు. శరత్కాలచంద్రునివలె స్వచ్ఛములై యుం
డుమేడలపై యంతస్తులయందు విహరింపు చుండలేదు. దట్టముగఁ గురియొ
చుండు మంచుయొక్క సంబంధమువలన చలిఁ గలిగించు వాయువుల సేవింపు
చుండలేదు.

తుషారసంఘాతనిపాతశీతలాః

శశాంకభాభిః శిశిరీకృతాః పునః,

• విపాణ్డుతారాగణజిహ్వాభూషితాః

జనస్య సేవ్యా న భవంతి రాత్రయః.

4

టీ. తుషార... శీతలాః-తుషార = మంచుయొక్క, సంఘాత = సమూ
హమయొక్క, నిపాత=పడుటచే, శీతలాః = చల్లనైనవియు, శశాంకభాభిః
శశాంక=చంద్రునియొక్క, భాభిః=కిరణములచే, పునః=ఇంకను, శిశిరీకృతాః=
చల్లగఁ జేయబడినవియు, విపాండు... భూషితాః-విపాండు = మిగుల తెల్లగ
నుండు, తారా = నక్షత్రములయొక్క, గణ==సమూహముచే, జిహ్వా=కుటిల
ముగ, భూషితాం=అలంకరింపఁబడిన, రాత్రయః = రాత్రులు, జనస్య=జనము
నకు, సేవ్యాః=సేవింఁదగినవిగ, న భవంతి = అగుచుండలేదు.

తా. మంచుదట్టముగఁ గురియుచుండుటచే జలిని గలిగించునవై చం
ద్రకిరణప్రసారముచే మిగులచలిని గలిగించుచు మేఘములేమియు లేకుండు
టచే మిగులఁ దెల్లనై ప్రకాశించు నక్షత్రకాంతలు గలిగియుండు నీశిశిర
కాలపురాత్రులు జనుల కింపు గలిగించునవిగ లేవు.

గృహీతతామూర్ఖాలవిలేపనస్త్రజః

సుఖాసవామోదితవక్త్రవజ్జుజాః,

ప్రకామకాలాగురుధూపవాసితం

ఽశేన్తి శయ్యాగృహముత్సుకాః స్త్రియః.

5

టీ. గృహీత... స్రజః-గృహీత = గ్రహింపఁబడిన, తాంబూల=తాంబూలమును విలేచన = భ్రుతవస్తువులును, స్రజః = మాలికలును కలిగినట్టియు, సుఖ...పంకజాః-సుఖ=సుఖకరములగు. ఆనవ = మద్యములచే, ఆమోదిత = పరిమళము కలదిగఁ జేయఁబడిన, వక్త్రపంకజాః = ముఖకమలములు కలిగిన, స్త్రీయః=స్త్రీలు, ప్రకామ...వాసితం-ప్రకామ = అధికముగ, కాలాగురు = నల్లఅగురుయొక్క, ధూప = పొగఁబట్టుటచే, వాసితం = వాసనకలుగఁజేయఁబడిన, శయ్యాగృహం=పడకటింటిని, ఉత్సుకాః=వేడుకకలవారలై, విశంతి = ప్రవేశించుచున్నారు.

తా. స్త్రీలు తాంబూలమును గమూరి మొదలగు మైశ్రాతవస్తువులను బూలమాలికలను జలిచే నుపయోగింపక చేతమాత్రము పట్టుకొని ఈకాలము నకు సుఖమును గలిగించుమద్యముల నుపయోగించుటచే సుగంధము లగుముఖములు పరిమళించుచుండ నధికముగ నల్లనియగరుధూపము బట్టుటచేఁ బరిమళించుచుండు పడకటిండ్ల నుత్సాహముతోఁ బ్రవేశించుచున్నారు.

కృతాపరాధాన్మహాశోఽపి తర్జితాన్

సవేపధూన్సాధ్వసలుప్తచేతసః,

నిరీక్ష్య భర్తౄన్ సురతాభిలాషిణః

స్త్రీయోఽపరాధాన్సమదా విసన్నగుః.

6

టీ. కృతాపరాధాన్-కృత=చేయఁబడిన అపరాధాన్ = అపరాధము కలిగినట్టియు, బహుశః=పలుమాఱు, తర్జితానపి = తర్జనచేయఁబడినట్టియు, సవేపధూన్=వణఁకుతో కూడినట్టియు, సాధ్వసలుప్తచేతసః - సాధ్వస = భయముచే, లుప్త=నశించిన, చేతసః = మనసుకలిగిన. భర్తౄన్ = భర్తలను, సురతాభిలాషిణః-సురత = సురతమును, అభిలాషిణః = కోరుచుండు వారలనుగా, నిరీక్ష్య = తెలుసుకొని, సమదాః - కామమదముతోకూడియుండు, స్త్రీయః = స్త్రీలు, అపరాధాన్=తప్పులను, విసన్నగుః=మఱచిరి.

తా. మదవతు లగుస్త్రీలు తమస్త్రియు లపరాధములఁ జేయఁగోపించి వారల ననేకముగఁ దర్జనమునీసియు వారలు భయముచే మనసుచెడి వణఁకుచు

తమప్రియురాలైన సంగమమును గోరుచు నుండుటను గాంచి కామోద్రేకముచే వారియపరాధముల మూలములను దీర్చుచున్నారు. ఈముతువున యువతులు దమప్రియుల యపరాధముల నన్నింటిని మఱిపించజేయఁజాలిన కామోద్రేకమును కలిగియుండు రనుట.

ప్రకామకామైర్వువభిః సనిర్దయం
నిశాసు దీర్ఘా స్వభిరామితాశ్చిరమ్,
భ్రమన్తి మన్దం శ్రమభేదితోరసః
క్షపావసానే నవయావనాః స్త్రియః.

7

టీ. ప్రకామకామైః-ప్రకామ = అధికమైన, కామైః=కామము కలిగిన, యువభిః = యౌవనులచేత, సనిర్దయ = నిర్దయతోఁగూడునట్లుగ, దీర్ఘాసు = పొడవులగు, నిశాసు=రాత్రులయందు, చిరం=చాలనేపు, అభిరామితాః=రమింపఁజేయఁబడినట్టియు, శ్రమ...రసః-శ్రమ = ఆయాసముచే, భేదిత = అలసి పఁబడిన, ఉరసః=వక్షములకలిగినట్టియు, నవయావనాః=నవ = నూతనమగు, యౌవనాః=యౌవనముకలిగిన, స్త్రియః=స్త్రీలు, క్షపావసానే-క్షపా=రాత్రి యొక్క, అవసానే = అంతమునందు, మన్దం=మెల్లగా, భ్రమన్తి = తిరుగుచున్నారు.

తా. అధికమగుకామమున గలయౌవనవంతులగుప్రియులు దీర్ఘములగు నీశిరరాత్రులయందుఁ గాఁగి యధికముచే నవయావనవతు లగుతమప్రియురాలంద్రతో గాఢముగ రతులై చాల వారలు మిగుల నలసి తెల్లవారినపెనుక మెల్లగానే అంత సుచరించుచున్నారు.

మనోజ్ఞ కూర్పాస పీడిత స్తనాః
సరాగకౌశేయకభ్రమతోరసః,
వివేశితాస్త్రకుసుమైశ్చిరోరుహైః
విభూషయన్తివ పింగగమం స్త్రియః.

8

టీ. మనోజ్ఞ...స్తనాః మనోజ్ఞ=మనోహరమగు, కూర్పాసక=రవి కచే, పీడిత=దీగించఁబడిన, స్తనాః = స్తనములకలిగినట్టియు, సరాగ...రసః=

సరాగ = రంగుతోఁగూడిన, కాశీయక = పట్టుచీరచే, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, ఉరసః=పక్షములకలిగినట్టియు, వివేశిత...కుసుమైః-వివేశిత = ప్రవేశపెట్టఁబడిన, అస్త్రః = లోభాగములకలిగిన, కుసుమైః = పూవులుగల, శివోరుహైః=మెండుకలతో, ఉపలక్షితాః = కూడుకొనిన, స్త్రీయః=స్త్రీలు, హిమాగమం = శీతకాలమును, విభూషయస్త్రీవః=అలంకరించునట్లున్నారు.

తా. స్తనములు దిగియునట్లు మనోహరము లగుఁబిక్కలఁ దొడగి రంగువేయఁబడినపట్టుచీరలపవిటెలు పక్షములపై నొప్పుచుండ మెండుకలయందుఁ బూలముడిచి చూడ మనోహరములై యొప్పుచుండు సుందరాంగనలు త్కఁ ఋతువున కలంకారములవలె నలరారుచున్నారు.

పయోధరైః కుంభుమరాగపిఞ్జరైః

సుఖోపసేవ్యైః నవయావనోష్ఠభిః,

విలాసినిభిః పరిషీడితోరసః

స్వప్నశీతం పరిభూయ కామినః.

౧

టీ. కామినః=కాముకులు, విలాసినిభిః=విలాసవతులచే, కుంభమరాగపింజరైః-కుంభమ=కుంభమయొక్క, రాగ=రంగుచే, పింజరైః = పింజరవర్ణము కలిగి, సుఖోపసేవ్యైః-సుఖ=సుఖముగ, ఉపసేవ్యైః = అనుభవించఁదగిన, నవ...ఉష్ఠభిః - నవ=నూతనముగ, యావన=యావనముయొక్క, ఉష్ఠభిః = ఉష్ఠముకలిగిన, పయోధరైః=స్తనములచే, పరిషీడితోరసః - పరిషీడిత = పీడింపఁబడిన, ఉరసః=టొమ్ములు కలవారలై, శీతం=చలిని, పరిభూయ = తిరస్కరించి: ప్సవంతి = నిద్రించుచున్నారు.

తా. కాముకు లగుపురుషులు తమప్రియురాలంద్రగువిలాసవతులు కుంభమయొక్క రంగంటుకొనుటచే పింజరము (ఎఱుపుకలిగిన పసిమివర్ణము) లై సుఖముగ ననుభవించఁదగినయావనముచే వెచ్చనగు స్తనములచే నంటిపట్టి తమ్ము నాలింగనముఁ జేసికొని యుండ చలిని ధిక్కరించి సుఖముగ నిద్రించుచున్నారు.

సుగంధినిశ్వాసవికమ్పితోత్పలం
మనోహరం కామరతిప్రబోధకమ్,
నిశాసు హృష్టాః సహ కామిభిః స్త్రీయః
పిబన్తి మద్యం మదనీయము త్రమమ్.

10

టీ. స్త్రీయః=స్త్రీలు, హృష్టాః = సంకపించినవారలై. సుగంధి...ఉత్పలం=సుగంధి=పరిమళించుచుండు, నిశ్వాస = నిట్టూర్పులచే, వికంపిత = కదల్చుట
డిన, ఉత్పలం=కలువలకలిగినదియు, మనోహరం = మనోహరమైనదియు, కా
మ... ప్రబోధకం=కామ = ఆధికముగ, రతి=రతికి, ప్రబోధకం = పెంబొందిం
చెడు, మదనీయం=మదకరముగ, మద్యం=మద్యమును, కామిభిస్సహ = స్త్రీయు
లతోడ, నిశాసు=రాత్రులయందు, పిబంతి=త్రాగుచున్నారు.

తా. యువకులు సంతోషముక్త లై తమస్త్రీయలతోడఁ గూడి
త్రాగునపుడు మంచినానర గలనిట్టూర్పునాయువులు దగిలి మద్యమున వేయఁ
బడియుండుకలువలు గదలుచుండ మనోహరమై రతిప్రవర్ధకమై మదమును
గలిగించుమద్యమును రాత్రులయందుఁ ద్రాగుచున్నారు.

అపగతమదరాగా యోషిదేకా ప్రభాతే
కృతనిబిడకుచాగ్రా పత్యురాలిజ్ఞనేన
ప్రియతమపరిభుక్తం వీక్షమాణా స్వదేహం
వ్రజతి శయనవాసాద్ వాసమనన్యధసంతీ.

11

టీ. అపగత...రాగా=అపగత=పోయిన, మద = మదముయొక్క, రా
గా=రాగముకలిగినదియు, పత్యుః=భర్తయొక్క, ఆలింగనేన = ఆలింగనముచేత
కృత...అగ్రా-కృత=చేయఁబడిన, నిబిడ=ఎత్తగు, కుచ = కుచములయొక్క,
అగ్రా=అగ్రములుకలిగిన, ఏకా=ఒక, యోషితే=స్త్రీ, ప్రభాతే = స్రాతఃకాల
మునందు, ప్రియతమపరిభుక్తం-ప్రియతమ = ప్రియునిచే, పరిభుక్తం = ఆనుభ
వించఁబడిన, స్వదేహం-స్వ=తనయొక్క, దేహం = దేహమును, వీక్షమాణా =
బును— 6

చూచుచున్నదై, హసంతి=చవుచున్నదై, శయనవాసాత్ = పడకటింటినుండి, అన్యత్ = మఱియొకటి, వాసం = గృహమును, ప్రజలి=పోందుచున్నది.

తా. ఒకానొక స్త్రీ మధ్యమదముయొక్క రాగమంతయుఁ దగ్గిప్రియుఁ డాలింగనముఁ జేసికొనుచుండే గుచాగ్రము లొస్తుకొనియుండఁ దనదేహమునం దలి ప్రియుని యనుభవముచేఁ దోచుచుండుగుర్తులను గని నభ్యసించు ప్రాతఃకాలమున పడకటింటినుండి మఱియొకయింటి కరుగుచున్నది.

అగురుసురభిధూపామోదితం కేశపాశం
గలితకుసుమమాలం తన్వతీ కుఞ్చితాగ్రం,
తన్వజలి గురునితమ్బా నిమ్మమథ్యావసానా
ఉషసి శయనమన్యా కామినీ చారుశోభా.

12

టీ. అగురు=అగురుయొక్క, సురభి=సువాసనగల, ధూప = పొగబట్టుటచే, ఆమోదితం=వాసనకలిగించబడిన, కేశపాశం = కేశసమూహమును, గలిత...మాలం=గలిత=జారిన, కుసుమ=పూవులయొక్క, మాలం=మాలికకలిగినది గను, కుంచితాగ్రం=కుంచిత=ముడువఁబడిన, అగ్రం = చివరలుకలిగినదిగను, తన్వతీ=చేయుచుండినదియు, గురునితంబా=గురు = గొప్ప, నితంబా=పిరుదులు కలిగినదియు, నిమ్మ...వసానా=నిమ్మ=తగ్గిన, మధ్య = నడుముయొక్క, అవసానా=చివరకలిగినదియు, చారుశోభా=చారు = మనోహరమైన, శోభా = శోభకలిగిన, అన్యా=మఱియొక్క, కామినీ=కామిని, ఉషసి=తెల్లవారునమయమున శయ్యాం=పడకను, తన్వజలి=విడుచుచున్నది.

తా. గొప్పపిరుదులును నన్ననినడుమును కలిగి మనోహరముగ శోభిల్లుచుండు మరియొకనుందరి అగురుచే పొగవేయుటచే సువాసనకలిగియుండు పెండ్లుకలను దులిపి పూలమాలికలను రాల్చి వైచి ముడి వైచుచు తెల్లవారు సమయమున పడకనుండి లేచుచున్నది.

కనకకమలకాన్తైః సద్య ఏవాబ్బుధాతైః
శ్రవణతటనిష్కైః పాటలోపాస్తనేత్రైః,

ఉపసి వదనబిమ్మైరంససంస క్తకేశైః

శ్రియ ఇవ గృహమధ్యే సంస్థితా యోషితోఽద్య. 13

టీ. నద్య వివ=అప్పుడే, అంబుధాతైః=అంబు=జలములచే, ధాతైః=శడుగఁబడిన, కనక...కాంతైః=కనక=బంగారుయొక్క, కమల=కమలములచే, కాంతైః=మనోహరములైన, వదనబిమ్మై=ముఖబింబములతోడను, శ్రచణ...నిష్కైః=శ్రచణ=చెవులయొక్క, తట=పిడ్డనందు, నిష్కైః=శగిలియందు డెను, పాటల...నేత్రైః=పాటల=పాటల వర్ణమైన ఉపాంత=మధ్యభాగము కల, నేత్రైః=నేత్రములతోడను, అంస...కేతైః=అంస=మూఁపులయందు, సంసక్త=తగుల్కొనిన, కేతైః=వెండ్రుకలతోడను, ఉపలతీతాః=కూడుకొనిన, యోషితః=స్త్రీలు, అద్య=ఈముతువున, ఉపసి=ప్రాకగకాలమునందు గృహమధ్యే=గృహమధ్యమందు, శ్రియఇవ=లక్ష్యులవలె, సంస్థితాః=ఉండియున్నారు.

తా. ఈముతువున ప్రాకగకాలమున స్త్రీలు అప్పుడే దంతభావనాదులఁ జేసికొని ముఖములఁ గడిగిని యుండుటచే న్యచ్చమై బంగరు పద్మములవలె రాజిలుంచుండు ముఖములతోడను చెవులవద్దను వ్యాపించి పాటల మగు మధ్యభాగముగల కనులతోడను భుజములమీఁద పడియుండు వెండ్రుకలతోడను నొప్పుచు నిడ్డయందు లక్ష్యులొ యన నలరారుచున్నారు.

పృథుజఘనభ రార్తాః కిఞ్చిదానప్రమథ్యాః

స్తనభరపరిభేదాన్తందమన్తం ప్రజన్త్యః,

సురతసమయవేషం నైశమాళు ప్రహాయ

దధతి వివసయోగ్యం వేషచున్యాస్తరుణ్యః.

14

టీ. పృథు...రార్తాః పృథు=గొప్ప, జఘన=జఘనముయొక్క, భర=బరువుచే, రార్తాః=పీడితలైనట్టియు, కించిత్...చుభ్యాః=కించిత్=కొంచెము, అనప్ర=వంగిన, మథ్యాః=మధ్యభాగములు కలిగినట్టియు, స్తన...భేదాత్=స్తన=స్తనములయొక్క, భర=బరువునైన, పరిభేదాత్=ఆయాసమువలన, మన్తం=

మందం=మెల్లమెల్లగా, ప్రజంత్యః=నడుచుచుండు, అన్యః=ఇతరలగు, తరు
ణ్యః=తరుణులు, నైశం=రాత్రిసంబంధముగ, మరత...వేషం-సురతసమయం=
రతిసమయమందలి, వేషం=వేషమును, ఆశు=శీఘ్రముగ, ప్రవాయ=విడిచి,
దివసయోగ్యం-దివస=వగటియందు, యోగ్యం=తగిన, వేషం=వేషమును, అద
భలి=ధరించుచుచున్నారు.

తా. గొప్ప జఘనస్తలముయొక్క భారముచే బీడితలును స్తనముల
భారమును సహించు జాలక మెల్లమెల్లగా నడుచుచుండువారలును కొంచెముగ
వంగిన మధ్యభాగములు కలిగినవారలును నగు మఱి కొందఱు తరుణాంగనలు
రాత్రియందు సురతసమయమున కుపయుక్త మగు రీతిని ధరించబడిన వస్త్ర
భరణాదులనెల్ల తీసివైచి వగటి కుపయోగించు వేషమును ధరించుచున్నారు.

నఖపదచితభాగా స్వీక్షమాణాః స్తనాగ్రాన్
అధరకిసలయాగ్రం దస్తభిన్నం స్పృశస్త్యః,
అభిమతరసమేతం నన్దయస్త్యస్తరుణ్యః
సవితురుదయకాలే భూషయంత్యాననాని. 15

టీ. నఖ...భాగా-నఖ=గోళ్యయొక్క, పద=చిహ్నములచే, చిత=
వ్యాప్తములైన, భాగా=భాగములుకలిగిన, స్తనాగ్రా-స్తన=స్తనములయొ
క్క, అగ్రా=ఆగ్రములను, వీక్షమాణాః=చూచుచున్నట్టియు, దస్తభిన్నం-దం
త=దంతములచే, భిన్నం=భేదించబడిన, అధర...అగ్రం-అధరకిసలయ=చిగు
రువంటి అధరముయొక్క, అగ్రం=చివరను, స్పృశస్త్యః=ముట్టుచున్నట్టియు,
విశం=ఈ, అభిమతరసం-అభిమత=ఇష్టమగు, రసం=రసమును, నందయంత్యః=
సంతోషించుచుండు, తరుణ్యః=తరుణులు, సరితుః=సూర్యునియొక్క, ఉద
యకాలే=ఉదయసమయమునందు, ఆననాని=ముఖములను, భూషయంతి=
అలంకరించుచున్నారు.

తా. తరుణులు రాత్రి రతిసమయములందు ప్రియలయొక్కనఖ
ములచే క్షతముల నందియుండు కుచాగ్రముల బట్టి చూచుకొనుచు దస్త

కాటులు గలిగియుండు చిగురువంటి పెదవి ముట్టిచూచుకొనుచు తమ కిష్టమైన రసములగు దంతక్షతనభిక్షతములఁ గనుటచే నానందింపుచు సూర్యోదయ చేయిండు ముఖములను తిలకాదులచే నలంకరించుకొనుచున్నారు.

ప్రచురగుడవికారః స్వాదుశాలీక్షురమ్యః
ప్రబలసురతకేళిః జాతకందర్పదర్పః,
ప్రియజనరహితానాం చిత్తసంతాపహేతుః
శిశిరసమయ ఏషః శ్రేయసే వోఽస్తు నిత్యమ్.

16

టీ. ప్రచురగుడవికారః-ప్రచుర=అధికములగు, గుడవికారః = గుడభేదములు కలిగినదియు, స్వాదు...రమ్యః-స్వాదు=రుచ్యములగు, శాలి = వరిచేతను, ఇక్షు=చెఱుకుచేతను, రమ్యః = రమ్యమైనదియు, ప్రబల...కేళిః-ప్రబల అధికమగు, సురత=సురతముయొక్క, కేళిః=క్రీడకలిగినదియు, జాత...దర్పః-జాత=పుట్టిన, కందర్ప=చున్నభునియొక్క, దర్పః=గర్వముకలిగినదియు, ప్రియజనరహితానాం-ప్రియజన = ప్రియులగు జనులచే, రహితానాం=కూన్యులగు నారలకు, చిత్త...హేతుః-చిత్త = మనసుయొక్క, సంతాప = తాపమునకు, హేతుః=హేతువైన, ఏషః = ఈ, శిశిరసమయః = శిశిరకాలము, నిత్యం=ఎల్లప్పుడును, షః=మీయొక్క, శ్రేయసే=శ్రేయస్సుకొఱుకు, అస్తు=అగుగాక.

డా. గుడవికారము లగుబెల్లము కలకండ చక్కెర మొదలగునవి యధికముగ నుండునదియు రుచ్యము లగుక్రొత్తపరియు క్రొత్తచెరుకును నుండునదియు సురతకేళి విగులననుకూల మైనదియు కామోద్రేకమును కలిగించునదియు ప్రియులతో వియోగము నందియుండువారలకు మిగులదుఃఖమును కలిగించునదియు సగునీళిః కాలము మీకెల్లప్పుడు సుఖములఁగలుగఁజేయుఁగాక.

ఇది మహాకవి శ్రీ శాలిదాసకవి విరచితమగు ఋతుసంహారకావ్యమున
శిశిరర్తుషర్ణవమను పంచమసర్గము.

ప ప్థ స ర్గ ము

అవ. శిశిరార్ద్రపును వర్షించిన యనంతరమున క్రమప్రాప్తమగు వసంతర్తు-
పును వర్షించుచున్నాడు.

శ్లో. ప్రఫుల్లచూతాఙ్కురతీక్షణసాయకో
ద్వితేఘమాలావిలసద్ధనుర్ధణః,
మనాంసి వేద్ధం సురతప్రసజ్గినామ్
వసంతయోద్ధా సముపాగతః ప్రియే.

1

టీ. హేప్రియే = ఓప్రియలారా! ప్రఫుల్ల...సాయకో-ప్రఫుల్ల =
వికసించిన, చూతాంకుర = మామిడిచిగుళ్ళనియెడు, తీక్షణ = తీక్షణములగు, సా-
యకో = బాణములు కలిగినట్టియగు, ద్విరేఘ...గుణః-ద్విరేఘ=తుమ్మెదలయొక్క,
మాలా = పంక్తియనియెడు, విలసత్ = ఒప్పుచుండెడు, ధనుః = ధను-
స్సుయొక్క, గుణః = నారికలిగిన, వసంతయోద్ధా = వసంత = వసంతముతు
వనియెడు, యోద్ధా = యోధుడు, సురతప్రసంగినాం - సురత = రతియందు,
ప్రసంగినాం = సంబంధించు వారియొక్క, మనాంసి = మనస్సులను, వేద్ధం =
చీల్చుటకు, సముపాగతః = వచ్చెను.

తా. ఓప్రియలారా! వసంతుఁ డను నొకయోధుఁడు కాముకులమన-
స్సులను గురిగాఁ జేసికొని యాలక్ష్యము భేదించుటకై వికసించియుండు మా-
మిచిగుళ్ళకు బాణములును గైకొని తుమ్మెదపంక్తులను వింటివారి ధ్వనింపు-
చుండ సాయధుఁడై బయలు వెడలి వచ్చెను.

శ్లో. ద్రుమాః సపుష్పాః సలిలం సపద్మం
స్త్రియః సకామాః పవనస్సుగన్ధిః.

సుఖాః ప్రదోషాః దివసాశ్చ రమ్యాః

సర్వం ప్రియే చారుతరం వసంతే.

2

టీ. హేప్రియే=హిప్రియలారా! వసంతే=వసంతర్తువునందు, ద్రుమ్యాః=వృక్షములు, సఫుష్పాః=పుష్పములతోఁ గూడియుండును. సలిలం = జలము, సవద్దం=పద్మములతోఁ గూడి యుండును. స్త్రీయః = స్త్రీలు, సకామాః = కామముతోఁగూడియుండురు. పవనః = వాయువు, సుగంధిః = మంచిపరిమళముకలిగినదిగనుండును. ప్రదోషాః=సాయంకాలములు, సుఖాః = సుఖకరములైనవి. దివసాః=దినములు, రమ్యాః = రమ్యములైనవి. సర్వం = సమస్తములు, చారుతరం=మిగుల మనోహరమైనది.

తా. వసంతర్తువునందు వృక్షములన్నియు పూచియుండును. సరస్సులు మొదలగు జలాశయములయం దంతటను తామరపూవులుండును. స్త్రీలు కామములై యుండురు, వాయువు పూవులగంధముతోఁ గలిసి పరిమళించుచుండును. సుగంధవంతము లగుచల్లనివాయువులు వీచుచుండుటచే సాయంసమయములు సుఖకరములై యుండును. అతితాపముగాని అతిశీతముగాని వర్షములుగాని లేకుండుటచే పగటివేళలు రమ్యములై యుండును. ఇట్టికాలమున నన్నియు మనోహరము లై యలరారుచుండును.

శ్లో. వాపీజలానాం మణిమేఖలానాం

శశాంకభాసాం ప్రమదాజనానామ్,

చూతద్రుమాణాం కుసుమాన్వితానాం

దదాతి సౌభాగ్యమయం వసంతః.

3

టీ. అయం = ఈ, వసంతః = వసంతకాలము, వాపీజలానాం-వాపీ=దిగుడు బావులయొక్క, జలానాం = జలములకును, మణిమేఖలానాం = మణి = మణులచేఁగూర్చబడిన, మేఖలానాం = మొలపట్టిలకును, శశాంకభాసాం-శశాంక = చంద్రునియొక్క, భాసాం = కిరణములకును, ప్రమదాజనానాం=స్త్రీజనులకును, కుసుమాన్వితానాం = కుసుమ = పూవులతో, అన్ని

తానాం = కూడియుండు, చాతప్రమాణాం = మామిడిచెట్లకును, సౌభాగ్యం = సౌభాగ్యమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నది.

తా. ఈవసంతఋతువున జలక్రీడల కుపయుక్తము లగుటచే దిగుడు బావులును ధరించుటకు వీలుగ నుండుటచే రత్నపుమొలకట్టిలును ననుభవయోగ్యము లగుటచే వెన్నెలలును సుఖదాయకులగుటచే సుందరీమణులను చెవులు మొదలగు వానియం దలంకరించుట కుపయోగించుపల్లవములు మొదలగునవి కలిగి యలరాచుండుటచే పూచినమామిళ్ళు సౌభాగ్యవంతములైనవి.

శ్లో. కుసుమ్భరాగారుణితైర్దుకూలైః
నితంబబింబాని విలాసినీనామ్,
రక్తాంశుకైః కుంకుమరాగగౌరై
రలంక్రియస్తే స్తనమగ్ధలాని.

4

టీ. విలాసినీనాం = విలాసవతులయొక్క, నితంబబింబాని = పిరుదులు, కుసుంభ...అరుణితైః - కుసుంభ = కుసుంబాపూవుయొక్క, రాగ = రంగుచే, అరుణితైః = ఎఱ్ఱగాఁజేయఁబడిన, దుకూలైః = దువ్వలువలచేతను, స్తనమండలాని-స్తన = కుచములయొక్క, మండలాని = ప్రదేశములు, కుంకుమగౌరైః-కుంకుమ = కుంకుమముయొక్క, రాగ = రంగుచే, గౌరైః = గౌరవర్ణములగు, రక్తాంశుకైః - రక్త = ఎఱ్ఱని, అంశుకైః = వస్త్రములచేతను, అలంక్రియంతే = అలంకరింపఁబడుచున్నవి.

తా. ఇప్పుడు విలాసవతులు కుసుంభారంగునద్దయిండు నన్ననిపావడలంగట్టి నితంబముల నలంకరించుకొనుచున్నారు. కుంకుమరంగు నద్దినవస్త్రములను యుటలుగా వేసికొని స్తనభాగముల నలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. కర్ణేషు యోగ్యం నవకర్ణికారం
చలేషు నీలేష్వులకేష్వశోకమ్,
పుష్పం చ పుష్పం నవమల్లికాయాః
ప్రయాంతి కాంతి ప్రమదాజనానామ్.

5

టీ. ప్రచుదాజనానాం = స్త్రీలయొక్క, కర్ణేషు = చెవులయందు, యోగ్యం = తగిన, కర్ణికారు = కొండగోగుపూవులు, చలేషు = చంచలములగు, నీలేషు = నల్లని, అలకేషు = ముంగురులయందు, అశోకం = అశోకపువ్వులు, చవమల్లికాయాః - నవ = నూతనములు, మల్లికాయాః = మల్లెయొక్క, పుల్లం = వికసించిన, పుష్పంచ = పూవులు, కాంతిం = శోభను, ప్రయాంతి = పొందుచున్నవి.

తా. స్త్రీజను లిప్పుడు కర్ణాభరణముగ నుచుకొనఁదగిన కొండగోగు పూవులు చెవులయందలంకరించుకొనుచున్నారు. అశోకపుపూవులు వికసించిన మల్లెపూవులను కదలుచుండు నల్లనిముంగురులయందలంకరించుకొనుచున్నారు.

శ్లో. స్తనేషు హారాః సితచంద్రాద్ధాః

భుజేషు సజ్జం వలయాఙ్గాదాని,

ప్రయాన్త్యనజ్ఞాతురమానసానాం

నితంబినీనాం జఘనేషు కాఞ్చ్యః.

6

టీ. ఆనంగ...మానసానాం-ఆనంగ=మన్మథునిచే, ఆతుర = పీడింపఁబడిన, మానసానాం=మనస్సుకలిగిన, సితంబినీనాం=స్త్రీలయొక్క, స్తనేషు = స్తనములయందు, సిత...ఆర్థాః-సిత=తెల్లని, చంద్ర = చందనముచే, ఆర్థాః = తడిసిన, హారాః=హారములును, భుజేషు = భుజములయందు, వలయాంగదాని-వలయంకంకణములును, అంగదాని=దండకడియములును, జఘనేషు = జఘనములయందు, కాఞ్చ్యః=మొలదట్టియును, సంగం=సంబంధమును, ప్రయాంతి= పొందుచున్నవి.

తా. కామోద్దీప్తితు లగుచుందరు లిప్పుడు మేన నలంకరింపఁ చందనమునఁ దడిసియుండు హారములను స్తనములయందును కంకణములను దండికడియములను భేరులయందును మొలదట్టియు జఘనములయందును నలంకరించుకొనుచున్నారు.

సపత్రలేఖేషు విలాసినీనాం
 వక్త్రేషు హేమాంబురుహోపమేషు,
 రత్నాస్తరే మాత్తీకనజ్జరమ్యః
 స్వేదాగమో విస్తరతా ముపైతి.

7

టీ. విలాసినీనాం=విలాసవతులయొక్క, సపత్రలేఖేషు=మకరికాపత్ర
 పురేఖలతోఁ గూడిన, హేమ...ఉపమేషు=హేమ = బంగారుయొక్క, అం
 బురుహ=పద్మముతో, ఉపమేషు = సామ్యముగలిగిన, వక్త్రేషు = ముఖముల
 యందు, స్వేదాగమః - స్వేద=చెమటయొక్క, అగమః = వెడలుట, రత్నాం
 తరే=మణియొకరత్నమున, మాత్తీక...రమ్యః-మాత్తీక = మత్స్యములయొక్క,
 సంగ = సంబంధమువలె, రమ్యః=రమ్యమైనదై, విస్తరతాం=వృద్ధిఁబొందుటను,
 ఉపైతి=పొందుచున్నది.

తా. ఇష్టాదు మకరికాపత్రములు లిఖింపఁబడి బంగరుకమలములఁ
 బోలియుండు విలాసవతులయొక్క ముఖములయందు చెమట బయలువెడలి
 రత్నమున మత్స్యములు పొదిగినట్లు రమ్యమై పెంపొందుచున్నది.

ఉచ్ఛ్వాసయస్త్యః శ్లథబద్ధనాని
 గాత్రాణి కందర్పసమాకులాని,
 సమీపవర్తిష్వధునా ప్రియేషు
 సముత్సుకా ఏవ భవన్తి నార్యః.

8

టీ. ఆధునా=ఇష్టాదు, నార్యః=స్త్రీలు, శ్లథబద్ధనాని-శ్లథ=వదులుగాఁ
 జేయఁబడిన, బద్ధనాని=ముట్టకలిగిన, కందర్పసమాకులాని-కందర్ప = మన్నధు
 నిచే, సమాకులాని=వ్యాకులములైన, గాత్రాణి = అవయవములను, ఉచ్ఛ్వాస
 యస్త్యః=నిట్టూర్పుకలిగించుచు, సమీపవర్తిషు=సమీపముననుండు, ప్రియేషు
 =ప్రియులయందు, సముత్సుకా ఏవ=వేడుకఁగలవారలగనే, భవన్తి = అగు
 చున్నారు.

తా. ఇప్పుడు స్త్రీ లెండవేడిమి మొదలగువానిచే పోకముడి రవికముడి మొదలగువానిని సడల్చి నిట్టూర్పు పుచ్చుచునుండున వయవములు కలిగి యుండియు సమీపమున నుండుకమప్రియ లపై కామము కలవారుగనే యగుచున్నారు.

తనూని పాణ్డూని సమన్ధరాణి
ముహుర్ముహుర్జ్వలభణతత్పరాణి,
అజ్ఞాన్యనజ్ఞః ప్రమదాజనస్య
కరోతి లావణ్యససంభ్రమాణి.

9

టీ. ఆనంగః=మన్మథుండు, ప్రమదాజనస్య=స్త్రీజగముయొక్క, అంగాని=శరీరములను, తనూని = సూక్ష్మమైనవిగను, పాణ్డూని = తెల్లనైనవిగను, సమన్ధరాణి = మాంద్యముతోఁగూడినవిగను, ముహుర్ముహుః=మాటిమాటికి జ్వలభణతత్పరాణి=జ్వలభణఃఆవలించుటయందు, కత్పరాణి=అనంతకలిగినవిగను, లావణ్యససంభ్రమాణి - లావణ్య=లావణ్యముచే, ససంభ్రమాణి=సంభ్రమముతోఁగూడినవిగను, కరోతి=చేయుచున్నాఁడు.

తా. ఈబురువున స్త్రీలదేహములు కృశములై తెల్లనై జడములై మాటిమాటికి నావలించునన్నిభావము కలిగి లావణ్యపూర్ణములై కామపూరితములై మన్మథోద్రేకమును కలిగించున వై యున్నవి.

నేత్రేషు లోలో మదిరాలనేషు
గండేషు పాండుః కఠినఃస్తనేషు
మధ్యేషు నిమో జఘనేషు వీనః
స్త్రీణామనజ్ఞో బహుధా స్థితోఽద్య.

10

టీ. అద్యఃఇప్పుడు, ఆనంగః = మన్మథుండు, మదిరాలనేషు=మదిరా=మద్యముచే, అలనేషు==మందములైన, స్త్రీణాం=స్త్రీలయొక్క, నేత్రేషు=నేత్రములయందు, లోలో=చంచలుడుగను, గండేషు=కపాలములయందు, పాండుః=తెల్లనైనవాడుగను, స్తనేషు = స్తనములయందు, కఠినః = కఠినమైనవాడు

గను, మధ్యేషు=నడుములయందు, నిమ్నః=సన్నమైనవాడుగను, జఘనేషు = జఘనములయందు, పీనః=బలిసినవాడుగను, బహుధా = అనేకరీతుల, స్థితః = ఉండియున్నాడు.

తా. ఇష్టాదు మధ్యపానముచే మత్తుగ నుండుస్త్రీలనేత్రములు చాంచల్యమును వహించుచున్నవి. చెక్కిల్లు తెల్ల నగుచున్నవి. స్తనములు కఠినములుగ నున్నవి. మధ్యములు సన్నములగుచున్నవి. జఘనములు బలిసి వికాలములగుచున్నవి. ఇట్లు స్త్రీలయవయవము లన్నియు కామస్థానము లై నున్నధోద్దీపకములుగ నున్నవి.

అజ్ఞాని నిద్రాలసవిభ్రమాణీ
వాక్య్యాని కిచ్ఛిస్త దలాలసాని,
భూత్తేపజిహ్వాని చ పీక్షణాని
చకార కామః ప్రమదాజనానామ్.

11

టీ. కామః=మనస్సుడు, ప్రమదాజనానాం = స్త్రీజనములయొక్క, అంగాని=అవయవములను, నిద్రా...విభ్రమాణి - నిద్రా=నిద్రురచే, అలస = బద్ధకము కలిగిన, విభ్రమాణి = విలాసములుకలరిగను, వాక్యాని = మాటలను, కించిత్...లాలసాని-కించిత్=కొంచెము, మద=మదముచే, లాలసాని = మనోహరములుగను, పీక్షణాని=చూపులను, భూత్తే...జిహ్వాని-భూత్తే = కనుబొమలయొక్క, జిహ్వ=విలుపులచే, జిహ్వాని=కుటిలములుగను, చకార=చేసెను.

తా. ఈఋతువు వచ్చినంతనే మన్మథవ్యాప్తి కలిగి స్త్రీకనులయవయవములన్నియు నిద్రురబద్ధకముతోఁగూడి విలాసవంతములుగ నున్నవి. మాటలు కొంచెముగ మదసంబంధము కలిగి సుందరముగ నున్నవి. చూపులు బొమముడులువడుటచే కుటిలములై యున్నవి. ఈస్థితి మదనావేశమును చూపుచున్నది.

ప్రియంగు కాలీయక కుంకుమాక్షం
స్తనేషు గౌరేషు విలాసినీభిః,

అలివ్యతే చంద్రనమజ్జనాభిః

మదాలసాభిర్వృగనాభియు క్తమ్.

12

టీ. విలాసినీభిః=విలాసవతులైన, మదాలసాభిః-మద = మదముచే, అలసాభిః=బద్ధకముకలిగియుండు, అంగనాభిః=స్త్రీలచే. గౌరేషు = గౌరవర్ణములగు, స్తనేషు = స్తనములయందు, ప్రియంగు .. ఆక్తం-ప్రియంగు = ప్రేంకణముతోడను, కాలీయక = కస్తూరిపసుపుతోడను, కుంకుమ = కుంకుమపూవుతోడను, ఆక్తం=మెదుపఁబడిన, మృగనాభియుక్తం-మృగనాభి = కస్తూరితో, యుక్తం=కూడిన, చందనం=గంధము, అలివ్యతే=పూయఁబడుచున్నది.

తా. ఇక్కడు విలాసవతులును మదముచే నలసలును నగు సుందరాంగనలు ప్రేంకణపూవులును కస్తూరిపసుపును కుంకుమపూవును చేర్చి మెదిపి తీయఁబడిన చందనమున కస్తూరిని కలిపి గౌరవర్ణములగుతమకుచములయందు దలఁచుకొనుచున్నారు.

గురూణి వాసాంసి విహాయ తూర్ణం

తనూని లాఘోరసరజ్జితాని,

సుగన్ధికాలాగురుధూపితాని

ధత్తే జనః కామమదాలసాభిః.

13

టీ. కామ...అంగః-కామ=కామముచేసైన, మద=మదముచే, అలస=మాంద్యముకలిగిన, అంతః=అవయవములుగల, జనః=జనమును, గురూణి=మొద్దవగు, వాసాంసి=వస్త్రములను. తూర్ణం=త్వరగ, విహాయ=విడిచి, తనూని=సన్నములై, లాఘో...రంజితాని-లాఘో=లఘుకయొక్క, రస=రసముచే, రంజితాని=రంగువేయఁబడిన, సుగంధి=మంచివాసనగల, కాలాగురు=నల్లయగురుచే, ధూపితాని=పొగఁబట్టఁబడిన, వాసాంసి=వస్త్రములను, ధత్తే = ధరించుచున్నది.

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్నట్లు చీదరగ సుండును గానముక బట్టల తీసివైచి లఘుకరంగుచే నద్దఁబడిన సన్ననివస్త్రములను నల్లయగురుధూపములను వేసి కట్టుకొనుచున్నారు.

పుంస్కోకిలః చూతరసానవేన

మత్తః ప్రియాం చుమ్భతి రాగహృష్టః,

కూజద్విరేభోవ్యయమమ్ముజస్థః

ప్రియం ప్రియాయాః ప్రకరోతి చాటు.

14

టీ. చూత...అనవేన-చూత = ముమిడి చిగుళ్ళయొక్క, రస=రసము
యెడు, అనవేన=మద్యముచే, మత్తః=తుడిచిన, రాగ హృష్టః-రాగ = అను
రాగముచే, హృష్టః=సంతసించిన, పుంస్కోకిలః=పురుషకోకిలము, ప్రియాం
=ప్రియురాలిని, చుమ్భతి=ముద్దగొనుచున్నది. అమ్ముజస్థః-అమ్ముజ=తామర
పూవునందు, స్థః=ఉండు, అయం=ఈ, కూజద్విరేభః-కూజల్=గానముచేయు
చుండు, ద్విరేభః=తుమ్మెద, ప్రియాయాః=ప్రియురాలికి, ప్రియం = ఇష్ట
మగు, చాటు=నర్తకృత్యమును, ప్రకరోతి=చేయుచున్నది.

తా. పురుషకోకిలము ఈఋతువున బాగుగ చిగిర్చియుండు మామిడి
చిగుళ్ళకు మెక్కి యారవముపంటి యారనమును త్రాగుటచే మదింది యను
రాగముచే సంతస మువయింపఁ దనను ప్రియ మగు నాఁడుకోకిలకు ముద్దఁ
గొనుచున్నది. తుమ్మెదయు కమలములయు దుండి పూదేసెంద్రాగుచు యు
కారము జేయుచు నాఁడుతుమ్మెదకు సంతసమును కలుగఁ జేయునట్లు నర్త
వ్యాపారులుల జేయుచున్నది.

తామ్రప్రవాళస్తబకావనమ్రాః

చూతద్రుమాః పుష్పితచారుశాఖాః,

కుర్వంతి కామం పవనావధూతాః

పర్యుత్సక్తం మానసమజ్ఞనానామ్.

15

టీ. తామ్ర...అవనమ్రాః - తామ్ర=ఎఱ్ఱని, ప్రవాళ=చిగుళ్ళయొక్క,
స్తబక=గుత్తులచే, అవనమ్రాః=పంగినవియు, పుష్పిత...శాఖా-పుష్పిత=పుష్పిం
చిన, చారు=మనోహరములగు, శాఖాః=కోమ్మలు కలిగినవియు, పవనావధూ

తాః-చవన=వాయువుచే, అవధూతాః=కదల్పఁబడిన చూతద్రుమాః = మామిడి చెట్లు, అంగనానా=స్త్రీలయొక్క, మానసం=మనస్సును, కామం = మిక్కిలి, పర్యుత్సుకం=వేడుకకలిగినదిగ, కుర్వంతి=చేయుచున్నవి.

తా. ఎఱ్ఱని చిగుళ్ళగుత్తులు పంగియుండ పూచినకొమ్మలచే నలరాకుచు గాలికి కదలుచుండు మామిట్ల చూడ నెంతయు రమ్యములై స్త్రీలమనస్సుల నెంతయు నలర్చుచున్నవి.

ఆమూలతో విద్రుమ గాగతామ్రం

సపల్లవాః పుష్పచయం దధానాః,
కుర్వంత్యశోకా హృదయం సశోకం
నిరీక్ష్యమాణా నవయావనానామ్.

16

టీ. ఆమూలశః=మొదటినుండియు, విద్రుమ ... తామ్రం=విద్రుమ=పగడములయొక్క, రాగ=రంగువలె, తామ్రం = ఎఱ్ఱనైన, పుష్పచయం - పుష్ప=పూవులయొక్క, చయం=సమూహమును, దధానా = ధరించుచున్నదియు, సపల్లవాః = చిగుళ్ళతోఁగూడియున్నదియు, నిరీక్షమాణాః = చూడఁబడుచుండెడు, అశోకాః = అశోకవృక్షములు, నవయావనానాం-నవ = నూతనమగు, యావనానాం=యావనముకలవారియొక్క, హృదయం=హృదయమును, సశోకం = దుఃఖముతోఁగూడినదిగ, కుర్వంతి = చేయుచున్నవి.

తా. అంతట నెఱ్ఱనై పగడపురంగు కలిగి యుండుపూవులతోడను చిగుళ్ళతోడను నలరాకు చుండునశోకములం గనినంతనే క్రొత్తవయసున నుండు నుందరులహృదయములు కామాతురజేచే శోకవంతము లగుచున్నవి.

మత్తద్విరేఫపరిచున్బిళచారుపుష్పాః

మన్దానిలాకులితనస్త్రమృదుప్రవాళాః,

కుర్వంతి కామిమనసాం సహ సోత్సుకత్వ

చూతాబిరామకలి కాస్సమవేక్ష్యమాణాః.

17

టీ. మత్త...పుష్పాః-మత్త=మడిచిన, స్వీకేఫ = తుమ్మెదలచే, పరి-
చుచింత=పీల్చబడిన, చారు=మనోహరములగు, పుష్పాః=పూవులకలిగినవియు,
మంద...ప్రవాళాః - మంద=మెల్లనైన, అనిల = వాయువుచే, ఆకులిత=కద-
ల్చబడిన, నమ్ర = వంగిన, మృదు=మెత్తని, ప్రవాళాః = చిగురులకలిగిన,
చూత...కలికాః-చూత=మామిడియొక్క, ఆభిరామ = మనోహరములగు,
కలికాః=ముదురుమొగ్గలు, సమవేత్త్యచూణాః = చూడబడుచున్నవై, కామి-
మనసాం-కామి = కాముకులయొక్క, మనసాం=మనస్సులకు, సహసా =
బలాత్కారముగా, ఉత్సుకత్వం = వేడుక కలిగిన వగుటకు, కుర్వంతి = చేయు-
చున్నవి.

తా. మడిచినతుమ్మెదలు పూవులపై వ్రాలి లేనెల నానుచుండ
మెల్లని గాడ్పులకు గదలుచు పరియుండుకొమలము లగు చిగుళ్ళచే నొప్పు-
చుండు మామిడిపూమొగ్గలు కాముకు లగువారిమనస్సులయందు బలముగ
నుత్కంఠను కలిగింపుచున్నవి.

కాన్తాముఖద్యుతిజహమపి చోద్ధతానాం
శోభాం పరాం కురవకద్రుమమంజరీణామ్,
దృష్ట్వా ప్రియే సహృదయస్య భవేన్న కస్య
కన్దర్పబాణపతనవ్యధితం హి చేతః.

18

టీ. హేప్రియే = ఓప్రియారాలా! కాన్తా...జహం - కాంతా =
ప్రియురాలియొక్క, ముఖ=ముఖముయొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, జహం=పొం-
దినవియు, అపిచ = మఱియు, ఉద్ధతానాం = బయలుపెడచిన, కురవకద్రు-
మమంజరీణాం - కురవకద్రుమ = ఎఱ్ఱగోరింటచెట్లయొక్క, మంజరీణాం =
పూగుత్తులయొక్క, పరాం = అధికమగు, శోభాం=శోభను, దృష్ట్వా=చూచి,
సహృదయస్య=సహృదయుడగు, కస్య=ఎవనియొక్క, చేతః=మనసు, కంద-
ర్ప ..వ్యధితం-కందర్ప=మన్నధునియొక్క, బాణ = బాణములయొక్క, పత-
నఃపడుటచే, వ్యధితం = పీడింపబడినది, న భవేత్-కాదు?

తా. ఓప్రియురాలా! ఈఋతువుల నుండంగనల ముఖోభసు బోలుచు బయలు వెడలుచుండు నెఱ్ఱగోరింట పూలగుత్తులయొక్క నుంచినో భసు గనినచో మంచిమనసు కలిగియుండునెవ్వని హృదయమున కామని బాణపాతమువలన గలుగుపీడ యుద్భవింపదు? ఆంధ్రహృదయమునను నుద్భవించునపుట.

ఆదీప్తవహ్నిసద్వశైర్వరుణావధూతైః
సర్వత్ర కింశుకవనైః కుసుమావనమ్రైః,
సద్యో వసన్తసమయే హి సమాచితేయం
రక్తాంశుకా నవవధూరివ భాతి భూమిః.

19

టీ. వసంతసమయే = వసంతకాలమునందు, సద్యః = అప్పుడు, ఆదీప్త వహ్నిసద్వశైః - ఆదీప్త = ప్రజ్వలించుజేయబడిన వహ్ని=అగ్నితో, సద్వశైః = సమానములైన, వరుణా=గాలిచే, అవధూతైః = కదల్చబడిన, కుసుమావనమ్రైః - కుసుమ = పూలచే, అవనమ్రైః = వంగిన, కింశుకవనైః - కింశుక=పలాశములయొక్క, వనైః=వనములచే, సర్వత్ర = అంతటను, సమాచితా= వ్యాపించబడిన, ఇయం=ఈ, భూమిః=భూమి, రక్తాంశుకా-రక్త=ఎఱ్ఱని, అంశుకా=వస్త్రములు కలిగిన, నవవధూరివ - నవ=నూతనయగు, వధూరివ = కోడలువలె, భాతి = ప్రకాశించుచున్నది.

తా. ఈవసంతకాలమున చెట్టునిండుగ పూవులుపూచి గాలికే గదలు చునప్పుడే రగుల్చబడి మండుచుండునిప్పులవలె నుండు పలాశవృక్షములం తటను వ్యాపించి యుండునీభూమి యంతయు నెఱ్ఱనికోక గట్టుకొనిన శ్రొత్తోడలివలె నున్నది,

కిం కింశుకైః శుకముఖచ్చవిభిర్న భిన్నం
కిం కర్ణికారకుసుమైర్న కృతం ను దగ్ధమ్,
యత్ కోకిలః పునరయం మధురైర్వచోభిః
యూనాం మనః సువదనానిహితం నిహన్తి.

20

టీ. సువదనానిహితం-సువదనా = సుందరముఖములు కలిగిన ప్రియురాలందఱయందు, అనిహితం=దాచియుంచబడిన, యూనాం = యౌవనుల, మనః=మనస్సు, శుకముఖద్భవిభిః-శుక = చిలుక యొక్క, ముఖ=ముఖమువంటి, భవిభిః = కాంతికలిగిన, కింశుకైః = పలాశపువూవులచే, న భిన్నం కిం=చీల్చబడలేదా? కర్ణి కారకుమైః = కొండగోగువూవులచే, దగ్ధం = తగులబెట్టబడినదై, ను=నిశ్చయముగా, న కృతం కిం=చేయబడలేదా? యత్ = ఎందువలన, అయం=ఈ, కోకిలః=కోకిలము, మధురైః = మధురములగు, వచోభిః = కూతలచే, నిహన్తి=బాధించుచున్నదో ?

తా. ఈఋతువున నెట్లయెడలను వ్యాపించియుండు కోకిలకూతలు సుందరాంగనలయం దాసక్తమై వారియందుంపబడి యుండు సిన్నవయసు వారలహృదయముల నొకను వేధించుచున్నది. దీనినిబట్టి చూడ వారలయందుంపబడియుండు నీహృదయము లింతవఱకును చిలుకముక్కులవలె సుండు పలాశపువూవులచే చీల్చబడలేదనియు నిప్పులరవ్వలవలె నుండు కొండగోగువూవులచే తగులబెట్టబడలేదనియు నూహించదగియున్నది. అనఁగానీఋతువున కామాభీన మై సుందరులయందు లగ్నంబై యుండుయౌవనుల హృదయములు చిలుకముక్కులవంటి పలాశపుష్పములచే చీల్చబడునట్లును చింత నిప్పులవంటి కొండగోగువూవులచే తగులబెట్టబడుచుండునట్లును పీడితములగుటయే గాక కోకిలారావములచే మిగులవ్యధనొందుచున్నవని యాశయము.

పుంస్కోకిలైః కలవచోభిరుపాత్తహరైః

కూజద్భిరున్తదకలాని వచాంసి భృంగైః,

లజ్జాన్వితం సవినయం హృదయం తేజేన

పర్యాకులం కులగృహేపి కృతం వధూనామ్. 21

టీ. కలవచోభిః=కల=అవ్యక్తమధురములగు, వచోభిః=కూతలకలిగినవియు, ఉపాత్తహరైః=ఉపాత్త=బాంధవబడిన, హరైః=సంతోషముకలిగిన, పుంస్కోకిలైః=పురుషకోకిలములచేతను, ఉన్తదకలాని ఉన్తద=బయలుపెడలి

నమదముచే, కలాని=అవక్తమధురములగు, వచాంసి=ఝంకారములను, కూజ
 డ్భిః=కూయించుండెడి, భృంశైః=తుమ్మెదలచేతను, లజ్జాన్వితం-లజ్జా=లజ్జతో,
 అన్వితం=కూడినదియ, సవినయం=వినయముతోఁగూడిన, వధూనాం=కోడం
 డ్రయొక్క, హృదయం=మనస్సు, కులగృహేఽపి=అత్రింటియందును, క్షణే
 న=క్షణకాలమున, వ్యర్థకులం=వ్యాకలముగా, కృతం=చేయబడినది.

తా. చూకవల్లవాడుల భక్షించుటచే సంతసము కలిగి వనోహరముగఁ
 గూయించుండు కోకిలముల కూతలచేతను మదించి వనోహరముగ భవించు
 తుమ్మెదల ఝంకరకులచేతను ఉద్వేజిత మై లజ్జావినయములతోఁ గూడి య
 త్రిండ్లనుండు కోడండ్రమనసులకూడ క్షణకాలమున వ్యాకల మగుచున్నది.

ఆకమ్పయన్కుసుమితాః సహకారశాఖాః

ఽస్తారయస్పరభృతస్య వచాంసి దిక్షు,

వాయుర్వివాతి హృదయాని హరన్నరాణాం

నీహారపాతవిగమాత్పుభగో వసన్తే.

22

టీ. వసన్తే = వసంతకాలమున, నీహర...నిగమాల్ - నీహర=మం
 చయొక్క, పాత=వడుకయొక్క, నిగమాల్ = నాశమువలన, సుభగః=వనో
 హరమగు, వాయుః=వాయువు, కుసుమితాః=పుష్పించిన, సహకారశాఖాః -
 సహకార=లియ్యమామిశృయొక్క, శాఖాః=కోమలను, ఆకంఠయన్ = కద
 ల్పుచు, పరభృతస్య=కోకిలముయొక్క, వచాంసి=కూతలను, దిక్షు=దిక్కుల
 యందు, ఽస్తారయన్ = వ్యాపింపఁ జేయుచు, సరాణాం = మనుష్యులయొక్క,
 హృదయాని=మనస్సులను, హరన్ = హరింపుచు, వివాతి=వీచుచున్నది.

తా. ఈవసంతకాలమున మంచుకడకుండును కావున సుఖముగ నుండు
 వాయువులు పూచియొందు తీయ మామిడిచెట్లను కదల్పుచు కోకిలారావములను
 దిక్కులయం దెల్లయెడలను వ్యాపింపఁజేయుచు సర్వజనహృదయంగమ మై
 వీచుచున్నది.

కుందైః సవిభ్రమవధూహాసితావదాతైః

రుద్యోతితాన్యపవనాని మనోహరాణి,

చిత్తం మునేరపి హరన్తి నివృత్తరాగం

ప్రాగేవ రాగమలినాని మనాంసి యూనామ్.

33

టీ. సవిభ్రమ... అవదాతైః-సవిభ్రమ=విలాసముతోఁగూడిన, వధూ=స్త్రీలయొక్క, హాసిత=రవ్వవలె, అవదాతైః=తెల్లని, కుందైః = మల్లెలచే, రుద్యోతితాని = ప్రకాశించుచుండెడిన, మనోహరాణి=మనోహరములగు ఉపవనాని=ఉద్యానవనములు, నివృత్తరాగం-నివృత్త=నశించిన, రాగం=విషయాభిలాషలుకలిగిన, మునే=మునియొక్క, చిత్తమపి = మనస్సుచున్న, హరన్తి=హరించుచున్నవి. రాగమలినాని - రాగ=విషయాభిలాషలచే, మలినాని=కలుషములైన, యూనాం=యావనులయొక్క, మనాంసి=మనసులను, ప్రాగేవ=పూర్వమే, హరన్తి=హరించుచున్నవి.

తా. విలాసవతు లగునంగనలనవ్వులం బోలి తెల్లనై యొప్పుచుండు మల్లెల్లావులచే నలరారెడు నుద్యానవనములు విషయాభిలాషలు నశించి యుండు మునులహృదయములను గూడ నాకర్షింపుచున్నవి. రాగపూరితము లగువయసుకాండ్రమనసుల నంతకుపూర్వమే యాకర్షించుచున్నవి.

ఆలంబి హేమరశనాః స్తనసక్తహారాః

కన్దర్పదర్పశిఖిలీకృతగాత్రయష్టకః,

మాసే మధౌ మధురకోకిలభృజ్జనాదైః

నారోఽహరన్తి హృదయం ప్రసథం నరాణామ్.

24

టీ. మధౌ మాసే=వసంతకాలమున, ఆలంబి హేమరశనాః ఆలంబి = వ్రేలుచుండు, హేమరశనాః=బంగారు మెలనూళ్ళుకలిగిన, స్తనసక్తహారాః=స్తన=స్తనములయందు, సక్త=తగిలియుండు, హారాః=హారములుకలిగిన, కందర్ప...యష్టకః=కందర్ప = మన్దఘనియొక్క, దర్ప=గర్వముచే, శిఖిలీకృత=

శిథిలముగాఁ జేయఁబడిన, గాత్రయష్ట్యః=యష్టిపాటి శరీరములు కలిగిన, నార్యః
= స్త్రీలు, మధుర...నాదైః=మధుర=ఇంపగు, శోకిల = శోకిలములయొక్క
యఁ, భృంగ=తుమ్మెదలయొక్కయు, నాదైః=కూతలతోఁగూడ, సరాణాం=
పురుషులయొక్క, హృదయం=మనసు, ప్రసభం=బలాత్కారముగా, మరం
తి=హరించుచున్నారు.

తా. ఈయుతువునః టిభాగములయందు బంగరు మొలదట్టిలు వేలాడు
చుండ స్తనములవైసుండి హారములు ధరించి మన్నఘోద్రేకముచే దేహములు
శిథిలము లై యుండునుండరాగినను శోకిలారావములును తుమ్మెదరొదలును
పురుషులహృదయములను బలాత్కారముగా నాకర్షింపుచున్నవి.

నానామనోజ్ఞకుసుమద్రుమభూషితాంతాన్

హృష్టాన్య పుష్పనినదాకులసానుదేశాన్,

శైలేయజాలపరిణద్ధశిలాతలౌఘాన్

దృష్ట్వా జనః క్షీతిభృతో మునమేతి సర్వః.

25

టీ. నానా...అంతాన్-నానా=అనేకములగు, మనోజ్ఞ=మనోహరము
లగు, కుసుమద్రుమ=పూలచెట్లచే, భూషిత = అలంకరింపఁబడిన, అంతాన్=
మధ్యభాగములు కలిగినదియఁ, హృష్ట...దేశాన్-హృష్ట=సంతోషముగల
అన్యపుష్ప=శోకిలములయొక్క. నిరద=ధ్వనులచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, సాను=
చరియలయందలి, దేశాన్=ప్రదేశములుకలిగినదియు, శైలేయ...ఓఘాన్-శై
లేయ=శిలాజతువుయొక్క, జాల=సమూహముచే, పరిణద్ధ=చుట్టఁబడిన, శిలా
తల=తాలిప్రదేశములయొక్క, ఓఘాన్=సమూహములుకలిగిన, క్షీతిభృతః=
పర్వతములను, దృష్ట్వా=చూచి, సర్వః = సమస్తమగు, జనః=జనము, ముదా=
సంతోషమును, వితి=బొందుచున్నది.

తా. అనేకరీతుల పూలచెట్లు పుష్పించి మనోహరము లై కొండల
వడుచు రలరారుచుండ శోకిలములు సంతనముగఁ గూర్చుచుచున్నట్లేతిను

గుచుండ ఎండవేడిమికి కొండతాళ్లు పగిలి శిలాజతువు బయలుపడలి దానిచే చుట్టఁబడి యుండుతాళ్లు కలిగియుండు కొండలభూము లీఋతువున చూడఁ జూడ జనుల కత్యంతమగు మోదమును కలిగింపుచున్నది.

నేత్రే నిమిలయతి రోదితి యతి శోకం

ఘ్రీణం కరేణ నిరుణ్ధి విరతి చోచైచ్చిః,

కాంతావియోగ నిరభేదితచి త్తవృత్తిః

దృష్ట్యైర్ధ్వగః కుసుమితాన్ సహకారవృత్తౌ. 26

టీ. అధ్వగః=పాంథుఁడు కుసుమితాన్=పుష్పించిన, సహకారవృత్తౌ=తీయమామిడిచెట్లను, దృష్ట్యై=చూచి, కాంతా...వృత్తిః-కాంతా=ప్రియురాలియొక్క, వియోగ=ఎడబాటున, నిరభేదిత=దుఃఖపెట్టఁబడిన, చిత్త=మనస్సుయొక్క, వృత్తిః=స్థితికలవాడై, నేత్రే=కనులను, నిమిలయతి=మూయుచున్నాఁడు, రోదితి=విచ్చుచున్నాఁడు, శోకం=దుఃఖమును, యతి=బాంధువు చున్నాఁడు, కరేణ = చేతితో, ఘ్రీణం = ముగ్గును, నిరుణ్ధి = మూయుచున్నాఁడు, చోచైచ్చిః=బిగ్గరగ, విరతి=ఆరచుచున్నాఁడు.

తా. బాటసారి యీఋతువున బాగుగఁ బుష్పించి కామోద్దీపక మై యుండుతీయమామిళ్లం గని ప్రియావియోగముచే గామము రేగి దుఃఖ మతి శయించి మనసు నిలువక యవి కనుపడకుండుటకై కనులమూయును. మోహభ్రంశునకుఁ దాళఁజాలక యేడ్చును. దుఃఖించును. పరిమళము సోక కుండ ముక్కుల మూసికొనును. బిగ్గరగ నటచును. ఇట్లెన్నియో వికారములకుఁ బాల్పడును.

సమదమధుభరాణాం శోకిలానాం చ నాదైః

కుసుమితసహకారైః కల్లికారైశ్చ రమ్యైః,

ఇషుభిరివ సుతీక్ష్ణైశ్చ మానసినాం

తుదతి కుసుమమాసో మస్తథోద్వేజనాయ.

టీ. రమ్యః=రమ్యమగు, కుసుమపరిః=వసంతముతువు, సమదమధుక
రాజాం=సమద=మదముతోఁగూడిన, మధుకరాజాం=మధుమైదలయొక్కయు, కోకి
లానాంచ=కోకిలయొక్కయు, నాచైః=ధ్వనుల చేతను, కుసుమితసహకారైః-
కుసుమిత=పూచిన, సహకారైః=తీయమామిల్లి చేతను, కర్ణికారైః=కొండగోగు
లచేతను, తీక్ష్ణైః=తీక్షణములగు, ఇభుభిరివ = బాణముల చేతవలె, మానసిసాం-
స్త్రీలయొక్క, మానసం=మనస్సు, మన్తథోద్వేజనాయ=మన్తః=కామము
యొక్క, ఉద్వేజనాయ=పెంపొందుకొఱకు, తుదిలి=పీడించుచున్నది.

తా. మవించిన తుమ్మెదలగానములును కోకిలల యాలాపనములును
పుష్పించినమామిళును కొండగోగులును నుల మనస్సులను తీక్షణము లగుము
లుకులచే నొప్పించునట్లు పీడించుచు మన్తథోద్వేజము లై పీడించుచున్నది.

ఆమ్రా మజ్జుశమజ్జరీ వరశః సత్కింశుకం యద్ధనుః
జ్యాయస్యాళికులంకశంకరహితం ఛత్రం సితాంశుః సితమే
మత్తేభో మలయానిలః పరభృతో యద్వందినో లోకజి
తోన్మయం వో వితరితరీతు చితరుర్భద్రం వసంతాన్వితః.

టీ. ఆమ్రా=మామిడి సుబంధమగు, మజ్జశమంజరీ=మంజుశా=మనోహ
రమగు, మంజరీ = పూగుత్తి, యశ్య = ఎనియొక్క, వరశః=శ్రేష్ఠమగు
బాణమో, సత్కింశుకం=సత్ = యోగ్యమగు కింశుకం=పరాశకుసుమము,
యద్ధనుః=యత్=ఎవ్వని, ధనుః=విల్లో, యస్య=ఎవ్వనికి, అళికులం=అళి=తుమ్మె
దల, కులం=సమూహము, జ్యాయ=నారియో, సితాంశుః=చంద్రుడు, కశంక
రహితం = కశంకములేని, సితం = తెల్లని, యశ్య=ఎవ్వనియొక్క, ఛత్రం=
ఛత్రమో, మలయానిలః=దక్షిణవాయువు, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, మత్తేభః=
మత్తగజమో, పరభృతః=కోకిలములు, యద్వందినః=యత్ =ఎవ్వనియొక్క,
వందినః=స్తుతిపాతకులూ, సః=ఆ, ఆయం=ఈ, లోకజితో=లోకములజయించు,
వితనుః=మన్తధుఁడు, వసంతాన్వితః=వసంతం=వసంతునీతో, అన్వితః = కూడిన

వాడై, వః=మీకు, భద్రం=మంగళమును, వితరీతరీతు = అధికముగ నిచ్చున గాక.

తా. మనోహరము లగుమామిడిఘోలగుత్తలే బాణములుగను పలాశ పనుమములే భవస్సుగను తున్నెదపంక్తులే విఠినారిగను చంద్రుడే కళంక రహిత మగు తెల్లనిభక్తముగను మలయవాయువే మత్తజముగను కోకిలములే పండులుగను నుపయోగించుకొని జైత్రయాత్రను వేడలి లోకముల నెల్లఁ జయించుచుండు మన్మథుఁడు వసంతసమేతుడై మీకు మంగళముల నొసంగును గాత.

ఇది శ్రీమహాకవి కాళిదాసవిరచితమగు ఋతుసంహార కావ్యమున
వసంతర్తువను షష్ఠసర్గము సర్వము సంపూర్ణము.

మానుము, సవ్యాఖ్యానము, 6 సర్గలు	...	2	8
,, 3 సర్గలు సమాసతాత్పర్య సంస్కృతాంధ్ర)			
వ్యాఖ్యానసహితము	...	5	0
రఘువంశము, 10 సర్గలు, సవ్యాఖ్యానము	...	2	0
రఘువంశము, 6 సర్గలు పదచ్ఛేద, ఆర్థ, ఆకాంక్ష			
శబ్దసమాస తాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము	...	8	0
విలాపతరంగిణీ	...	0	4
వసంతతిలకభాణము, చక్కనికూర్పు	...	0	6
శిశుమార్కచరిత్రము, సటీక	...	2	0
శివకంఠమాలిక, సటీక	...	0	4
సీతాపరిణయశ్లోకవ్యాఖ్యా (సంస్కృతము)	...	0	4
సూర్యకేతకము, ఆంధ్రపద్యటీకాసహితము	...	0	8
హంససౌదేశము, సవ్యాఖ్యానము	...	0	6
హితోపదేశము (సంస్కృతము)	...	1	8

— నాటకములు —

ఉత్తరరామచరిత్రము, సవ్యాఖ్యానము	...	2	8
ప్రహసనము, కాళిదాసకృతము	...	0	6
ముద్రారాక్షసకథాసారము, రవికర్తన సూరివిరచితము	...	0	3
కాకుంఠలనాటకము, సవ్యాఖ్యానము	...	4	0

— చంపువులు —

భారతచంపు, సవ్యాఖ్యానము	...	3	0
రామాయణచంపు, సవ్యాఖ్యానము	...	3	8
విశ్వగుణాదిర్వచంపు	...	2	8

— తర్కవ్యాకరణ, అలంకారగ్రంథములు —

అభినయదర్పణము, సాంధ్రీతాత్పర్యము	...	1	4
భరతరసప్రకరణము	...	0	12
సభారంజని (నాట్యకాస్త్రము), తెనుగువచనము	...	1	0

అంధ్రసంస్కృతవ్యాకరణము (ప్రగమణితాత్మకము)	...	1	4
తర్కసంగ్రహము, సవ్యాఖ్యానము	...	1	4
చంద్రాలాకము, సంస్కృతాంధ్రబీకాసహితము	...	1	8
తిజస్తమంజరీ, ధాతుమంజరీ	...	0	8
న్యాయకునుమాంజరి, అంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	3	0
శబ్దమంజరి, శుద్ధప్రతి	...	0	12
" (నాగరిలిపి) చిన్నపైజా	...	0	12
వృత్తరత్నాకరము	...	1	0

— ధర్మశాస్త్రగ్రంథములు —

ఆభినవవడకీర్తి, సవ్యాఖ్యానము	...	0	12
ఆశాచనిర్ణయము, తెలుగువచనము	...	0	4
గౌతమస్మృతి, అంధ్రతాత్పర్యసహితము, పాతప్రతి	...	1	0
దేవలస్మృతి, సాంధ్రబీక	...	0	8
ఫులస్మృతి "	...	0	2
బుధస్మృతి "	...	0	2
బృహస్పతిస్మృతి "	...	0	8
వృద్ధవరాహస్మృతి "	...	0	2
శంఖలిఖితస్మృతి "	...	0	2
సనాతనమానవధర్మములు "	...	0	6

— ఇతిహాస పురాణములు —

బాలరామాయణము, పెద్దచ్చు	...	0	2
" సటీక	...	0	4
క్రీమద్వాల్మీకిరామాయణము, మూలము	...	8	0
" నందరకాండము, మూలము	...	2	0
" ఉత్తరకాండము, రఫ్ ప్రతి	...	2	0
అధ్యాత్మరామాయణము, మూలము	...	2	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు ఆండ్ సన్స్,

పోస్టుబాక్సు 1872.

292, ఎస్.ప్ల. నేడ్, చెన్నపురి. I.

